

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PARTI NAGY LAJOS versei 441
SÁNDOR IVÁN: A tetthely megközelítése (*Egy nyomozás krónikája*) 444
POLCZ ALAINE: Egymás után mentek el 453
MELIORISZ BÉLA versei 469
MÉHES KÁROLY: Megvigasztalódás (*novella*) 471
PODMANICZKY SZILÁRD verse 478
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 481
HALMAI TAMÁS versei 482
VILLÁNYI LÁSZLÓ: A Nap szextilben a Jupiterrel (*novella*) 483
TOLNAI OTTÓ: A 13-as mikrofon (*Parti Nagy Lajos beszélgetése, 1. rész*)
488

*

- GABRIELE DÜRBECK: Fikció és valóság a filozófiában és az esztétikában
(*A képzelőerő fogalmáról Christian Wolff és Georg Friedrich Meier nyomán*)
(*Asztalos Éva fordítása*) 510
CHRISTIAN WOLFF: A képzelőerőről (*V. Horváth Károly fordítása*) 522

*

- VÁRI GYÖRGY: A megtalált szerep (*Orbán Ottó: Az éjnek rémijáró szaka*) 527
HÁRS GYÖRGY PÉTER: Intellektuális felhangmontázs (*Reflexiók a Janus*
„A 60 éves Horányi Özséb tiszteletére” című, X. 2002. tavaszi kiadványára)
535
NÉMETH CSABA: Cato & Publilius (*Latin mondások. Cato mondásai.*
Publilius Syrus szentenciái) 542
KÁROLYI CSABA: A vér íze a szájban (*Dragomán György: A pusztítás*
könyve) 548
VARGA EMŐKE: A minden, ami elűszott és a valami, ami megmaradt
(*Gellén-Miklós Gábor: Rossz alvó*) 550
KERESZTESI JÓZSEF: A palást és a hímzőtű (*Kajetan Kovič: Bodzaórák*) 554
GYÖRÖK EDINA: Apória és belátás (*Menyhért Anna: Egy olvasó alibije*) 556

A Jelenkor postájából

- MINIER MÁRTA: Egy fogadatlan prókátor megjegyzései a Jelenkor
hungarológiafórumához 560

2003

MÁJUS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a Soros Alapítvány,
a PVV Rt. és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédn:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvesbolt, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kö-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvesbolt, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze- gen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

350,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVI. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2100,- Ft, a II. félévre 1750,- Ft,
egy évre belföldre: 3850,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

IRODALMI DÍJAK. Március 15-e alkalmából Kossuth-díjban részesült Bodor Ádám, Oravecz Imre és Janikovszky Éva, a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja-díjban Kukorelly Endre és Takács Zsuzsa. József Attila-díjat kapott mások mellett Györffy Miklós, Jász Attila, Péterfy Gergely, Villányi László és Vörös István.

*

BERTÓK LÁSZLÓ *Valahol, valami* című verseskötetét mutatta be *Parti Nagy Lajos* az Írók Boltjában Budapesten, a Költészet Napja alkalmából április 11-én.

*

PÁKOLITZ ISTVÁN költőről, a *Jelenkor* egykori szerkesztőjéről elnevezett Közösségi Házat avattak Pécsen április 4-én. A megnyitón beszédet mondott dr. Toller László polgármester és Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője.

*

AZ ÉS-ESTEK sorozatában *Vásár-*

helyi Máriával, Megyesi Gusztávval, az *Élet és Irodalom* vezető munkatársaival és Kovács Zoltán főszerkesztővel beszélgetett Csuhai István szerkesztő Pécsen, a Művészetek Házában április 10-én.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában Orbán Attila festőművész tárlatát tekinthették meg az érdeklődők április 4. és 27. között. – A Pécsi Kisgalériában április 13-ig volt látogatható Antoine Poupel fotóművész *Humánbotanika* című kiállítása.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Bernardo Bertolucci *Az utolsó tanuló Párizsban* című művének színpadi változatát mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban március 28-án Szikora János rendezésében. – Weöres Sándor *A kétfejű fenevad* című drámáját állította színpadra Mikuli János a Janus Egyetemi Színházban. A premiert április 29-én tartották.

Szerzőinkről

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Sándor Iván (1930) – író, kritikus, esszéista, Budapesten él.
Polcz Alaine (1922) – író, pszichológus, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Szegeden él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Villányi László (1953) – költő, a győri *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.
Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.
Gabriele Dürbeck – a Rostocki Egyetem Filozófiai Intézetének professzora.
Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Hárs György Péter (1965) – esztéta, Győrben él.
Németh Csaba (1974) – esztétatörténész, kritikus, Pécs-Tapolca.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Varga Emőke (1968) – irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolájának docense, Székesfehérváron él.
Keresztesi József (1970) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.
Györök Edina (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Minier Márta (1977) – a University of Hull (Anglia) PhD-hallgatója, fordításkutatással és színháztudománnyal foglalkozik.

PARTI NAGY LAJOS

Parapet

*A Szív utcában minden este
fát vág egy asszony, hitvány, tarka
pongyolájában semmi teste,
egy kés, egy bárd, egy tompa balta
végén sikong, se kora, se neme,
csak ez a tűz, mi eluralta,
és csak a házak parapet-szeme,
mintha az Isten nézne rajta,
nézné bárányát és a fát,
ahogy cibálja, hasogatja
a bárd, a kés, a tél, a balta
a tarka pongyolát s magát,
míg egy halom lesz asszony és fa,
s így mindegyik determinált.*

Lövölde tér

*Üres a luggadt, szélsepert ég,
Lövölde tér, ősz, szürkület,
a bősz platánok mind leverték
már mérgüket és enyvéket,
a lombjuk tarlott és süket,*

*csak lóbázzák a koraestét,
keserű, elhányt terhüket,
Baka Pistát ma eltemették,
a vers segít kimondanom,
holnap temetik Csorba Győzőt,
fekszik majd a ravatalon,
Lövdölte tér, minden napom
falhoz állítja az előzőt,
bábut egy lögyakorlaton.*

Holdsörte

*Hideg a hold nagy udvara.
Hóharmatod szitál le rám,
lámpán a vastag zúzmara,
mélyhűtője a mennynek.
Kis húskoporsó-angyalok
lakják a konyhakész eget,
átsejlenek a fólián
lúdbőrkeresztek, tollhegek.
Nagy világvégi betlehem,
s ha állok cédulámmal pórén,
te megmutatkozol nekem,
átsejlesz, mint a vadlibák,
mútócsarnokod lepedőjén,
s rám Bosch-Lehelsz majd, Istenem.*

Csalogányok

*Mint dalbatűk a nyár forró husában,
csattog a csalogány egy varrodában.
Dalolnak szájkiférc a lenge nők,
s keziük alatt a fodros szemfedők.
Csattog a csalogány édes hangja,
varrnak, tillárom, ezüstpuhát,
minden határon túlmenő ruhát,
s klottvarrónők szép emlékeképpen
szalad az olcsó gyászszalag a gépben.*

*Elkínlódnak a gyári vatelinnal,
amíg az élet fogja, s el nem illan,
mint odafönn a kondenz repülő-só,
szellőztetik a szívük szalmiákkal,
fúlnak, kacagnak, miként az Isten adta.
Tillárom, nehéz a csalogánynak,
olyan nehéz, akár egy kasztanyetta,
s estére majd sok pősze és fehér test
kinyújtja magát, mint a rétest.*

*Mire az éj minden ízükre ráj'ront,
kertek alól eljő értük a fájront,
lavor bokáik is lassan felére hűlnek,
ha a csalogányok biciklijükre ülnek,
és könnyű szívvel hazakarikáznak,
hajuk hullámszik, mint szelíd vetésük,
mert bombabiztos a megélhetésük,
hisz halk halomban várnak rájuk ők,
tillárom haj, a fodros szemfedők.*

S Á N D O R I V Á N

A tetthely megközelítése*

(Egy nyomozás krónikája)

„Mind jól tudjuk, egy holttest
történetet rejt magában.”

(Geoffrey Hartman)

„Hagyjon már békén ezekkel az
időre vonatkozó kérdésekkel!
Nincs semmi értelmük.”

(Beckett: *Godot-ra várva*)

Annak utána, hogy a kerékpáros a Bem rakpart és a Halász utca sarkán elsodort, és egymás tekintetében közös kudarcunkra ismertünk, kerékpárja kormányának látványa előhívta az ötvennyolc év előtti, ugyanott – habár akkor Margit rakpartnak nevezett úton – a pedálját taposó, bikaszarv alakú sportkormányra hajló másik kerékpárost, és a pillantásom mintha nem is az enyém lett volna, hanem a menetben haladó tizennégy éves fiúé, aki a mellette kerekező tekintetét kereste.

De csak a szemrését látta.

A duzzadt szemhéj és a párnás szemealja közé szorított vonal villanását.

A fegyveres kísérek tekintetéből is csak ennyi látszott.

Újra parancsokat kiáltottak. Újra futni kellett a géppisztolyosok között.

Miért jártam a Bem rakpart és Halász utca sarkán?

Ötven méterre a Pala utca ereszkedik alá a Dunáig. Lépcsősorának emelkedőjén áll az ódon ház, ahol P., újabb könyveim tervezője lakik. Napok óta kerestem már a képet az éppen munkában lévő kötet borítójához, hogy elvigyem hozzá. Dürernél és Boschnál állapodtam meg. Talán ez lehetett az oka, hogy álmomban egy apró szörnyalakkal találkoztam. Rovarlábak, sáskaszárny, emberarc. Az orrán szemüveg. Intett, elindultunk. Az imént még ketten voltunk, de máris egyedül haladtam. A kis alak én voltam.

Bosch *A szénásszekér* című festményéről azt a részletet választottam a könyvborítóhoz, amelyen jól láthatók a szekér hatalmas kerekei közé szorult lények, ketten már eltiporva, néhányan egymáson átgázolva, mások magasba emelt kézzel kapaszkodva, nem tudni, hogy az életükért fohászkodnak vagy, miközben egymás torkának esnek, utolsó pillanataikban is a szekér rakományából próbálnak eleséget zsákmányolni. Körülöttük emberi lábakon járó állattestű szörnyek. Felettük négy alak. Ketten hangszerrel. A harmadik, a fehér fejkötős leány ölében teleírt lap, amelyet a mögötte álló fiúcska egyik ujját a sorokon vezetve olvas.

A részlet mintha azzal a gondolattal hangzott volna össze, amely szerint a szöveg tagadja a távolságot a szerző, az írás tárgya és az olvasó között.

* Fejezet egy készülő regényből.

Először azonban Dürer nyomában indultam el.

Huszonhárom éves, amikor Észak-Olaszországba megy. A velencei festészetből az élet apró tényeinek bemutatása van rá hatással. A gótika szépségeszménye után a részletek életszerűsége, a természetesség.

Másodszor is eljut Velencébe.

A két utazás közötti években készül az *Apokalipszis*-sorozat. A tizenötödik század végének az egyházi intézményekkel szembeni bizalmatlanságából, a világvéget jósoló próféciaák nyomán eluralkodó apokalipszis-hangulatból merít.

A sorozatból *A négy lovas* és a *Szent János elnyeli a könyvet* volt rám a legnagyobb hatással.

A négy lovas áldozatokon átgázoló vágójából leginkább arra figyeltem fel, hogy a gebéjén lovagló halál, a kardját emelő és az íját feszítő közötti negyedik lovas, miközben nekiront a hullahalomban még talpon maradt alaknak, a törvényt jelképező mérleget öldöklő szablyaként forgatja.

A sorozat másik darabja, a *Szent János elnyeli a könyvet* Goya több mint kétszáz évvel későbbi, a gyermekét felfaló Saturnusára, a teremtés céljára vonatkozó tanácstalanságra emlékeztetett.

Csakhowy Dürer metszetén Szent János az ember alkotta mű önmegsemmisítéséként a könyvet nyeli el.

Hieronymus Bosch soha nem mozdult ki Hertogenboschból. A részletek valószínűsége helyett az emberi szem nem látta dolgok valószínűségét kereste. Az ő képei mögött is ott a tágabb időtér: a spanyol inkvizíció hatása, a Hertogenboscht sem kímélő menekültáradat, a folyamatos háborúzások, iszonyat iszonyat hátán, válogatott kínzások, a kor emberét gyöttrő rettegés. Szent Jánosa Patmosz szigetén könyvvel a kezében, töprengve hallgatja az angyal szavát.

Magának a *Jelenések könyvének* születéskörnyezete, időtere egybeesik a Nérókorszak apokaliptikus éveivel, a keresztény- és zsidóüldözésekkel, amikor Caesareában naponta húszezer zsidót öltek meg. Dürernél Szent János elnyeli a szöveget. Boschnál tollal a kézben dolgozik.

Amikor jobban szemügyre vettem a festményt, felfedeztem a látszólag nyugalmas környezetben egy apró szörnyet. Rovarlábak, démontest, sáskaszárnyak, emberi arc. Az alak fején izzó parázssal teli kosár, az orrán értelmiségi tekintetet idéző cvikker.

Bosch tehát megkereste a látvány elbeszélőjét.

Mintha azt festette volna oda a kép sarkába, aki így kezdheti a történetet: ott voltam.

Álmomban ennek a kis szörnynek a rovarlábain indultam el a Pala utcába.

A menet elhagyja az Erzsébet hidat.

Hová megyünk?, kérdezem anyámtól. Ez a Döbrentei tér, mondja. Jó, de hová megyünk? Apámra pillant. Kettőjük között haladok. Apám tekintete nemet int. A Margit rakpartra érünk. Anyám lemaradozik. Négyen haladunk egy sorban. A negyedik idős férfi. Nem ismerem.

Oldalt Beszkárt-kalauz árpádsávós karszalaggal. Előtte karszalagos honvéd. A másik oldalon géppisztolyos rendőr. A menet végén a zöldinges fekete ruhások. Elöl honvédfőhadnagy és egy csendőraltiszt.

Ne bámulják, kiáltja a Beszkárt-kalauz. Ne nézz jobbra, mondja apám. A felrobbantott Gömbös-szobor előtt haladunk el. A talapzatról ledöntött alakot már elszállították.

Baloldalt kerékpáros kanyarodik mellénk. Versenykerékpár. Ráhajol a szarvkormányra. Számol bennünket. Mond valamit a Beszkárt-kalauznak. Előrehajt, kanyarodik, visszafordul.

Havas eső esik. Először látom a Margit hídnak a szigeti bejáró és a budai hídfő közötti íveit a Dunába robbantva.

Láthattam ezerkilencszáznegyvennégy november tizenötödikén a Margit híd felrobbantott budai szárnyát?

Poros, régi újságlapok. Zizegnek a könyvtár csöndjében. A Margit hidat november 4-én robbantották fel.

A lapozásnál beszakad az egyik elvékonyult lap.

...olyan eszközzel kényszerítünk minden harc- és munkaképes embert kiosztott feladata maradéktalan elvégzésére, melyet célunk elérésére szükségesnek tartunk, mert ki merjük mondani és érvényt fogunk szerezni annak az elvünknek, hogy még a pusztá életet is soknak tartjuk azok számára, akik nemzetünk élet-halál harcának követelményei alól kivonják magukat vagy azt csak meg is kísérlék. Aki ma nincs velünk, Nemzetünkkel, ellene van. Annak azonban pusztulnia kell, ez a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom szózata a Magyar Nemzethez.

Október 16-án Horthy Miklós alkotmányos ceremóniák szerint bízza meg Szálasi Ferencet kormányalakítással.

Zsidók nem léphetnek ki a sárga csillaggal megjelölt házakból.

Október 26-án jelenik meg ennek a parancsnak a változata, amely szerint családonként egy-egy fő délelőtt 10 és 12 óra között sárga csillaggal vásárolhat.

Október 27-én Rajniss Ferenc beszéde: aki kultúrember akar maradni, annak most harcolni kell. A harc elől csak a halálba lehet menekülni...

November 4-én elrendeltetett, hogy minden zsidó vagyona az államra száll.

November 10-én az, hogy 10-én, 11-én, 12-én a zsidók utcán való mozgása tiltva van.

Azon a napon, amelyiknek a kora délutánján menetünk eléri a Margit rakpartot, Metznél áttörik a német védelmi vonalat az amerikai csapatok.

Megkezdődik a jászberényi csata.

Szálasi parancsára bevetik a tizennyolc és huszonkét év közötti önkéntesek páncélromboló egységét.

A Svéd Vöröskereszt magyarországi kirendeltsége hivatalosan közli, hogy az oltalomlevelek kiadását a további intézkedésig szünetelteti.

Nemcsak én küzdök azért, hogy a rakparton a futólépéstől lihegő fiú hangja elérjen hozzám, mintha ő is igyekezne, hogy meghalljam, amit mond, ám „ha hallom is, csak úgy hallom, mintha egy üveggé vált tenger mélységéből szűrné át fülembé a mulandóság”.

Ezt a néhány szót két esztendeje olvastam. A nevem állt a sorok alatt.

Elégtételt éreztem: nyelvvé tudtam formálni az Időt. Rövidesen szembesülnöm kellett azonban azzal, hogy habár a nevem szerepelt az idézet alatt, azokat a szavakat mégsem én írtam.

Palimpszeszt volt, B. novellájának nekem ajánlott mottójaként. Ezt nem sokkal a halála előtt, egyik hajnalba nyúló beszélgetésünkön mondta el. Hallom a hangját, amint az idő valóban üveggé lett messzeségéből átszűrődik. Azon a hajnalon éppen az ilyen meghallhatóságról beszélgettünk. Az *utániságban* való hangzásnak neveztem. Nem fogadtuk el a közhasználatban lévő időtlenség-fogalmat, mert úgy éreztük, hogy hiányzik belőle a táv is, a mostra irányultság is, és azt gondoltam, hogy az *utániság* éppen a feledésre ítélt átmentésének szándéka volna, beágyazása az időáramlásba.

Mikor idáig jutottunk, átvezettem B.-t a lakás Mexikói útra nyíló szobájába. Éjfél után már elkészítettük a teát azokból a különleges füvekből, amiket kis szelencékben mindig magával hozott, és a csésze fölött úszkáló gőzökben messzire pillantva elmondtam, hogy ha kinéz az ablakon, akkor éppen oda láthat, ahol (beszélgetésünk idejéhez képest) ötvenhat évvel korábban az Erzsébet királyné út sarki sportpályáról indított menetben elhaladtam.

Nem tudtam elviselni a tekintetét.

Az ablakhoz lépett. Félretolta a keze érintésétől megrezzenő függönyszárnyat. Leheletétől elhomályosodott az üveg. Mint aki nem azért, mert oly hosszan néz és belefárad, hanem mert meglátott valamit, visszafordult.

Mintha az ujjam, ami az imént lemutatott, az ő eljövendő sorsára irányult volna, ami felől akkor már nem voltak kétségei, mert megkövetelte, hogy az orvosi nyíltan beszéljenek vele.

Mondom, nem tudtam elviselni a tekintetét, pedig amikor a halála eljövételéről szóló verseit olvasva felpillantottam a szövegből, hosszan tudtuk nézni egymást, hiszen a vers megtartotta a tekintetünk terhet.

Újra visszafordult az ablakhoz. Melléléptem. Néztük az alig megvilágított Mexikói út ürességét, a vasúti töltés oldalában a fák csontarabeszkjeit, ámulva pillantott le, mint aki a feltáruuló sorsa végére lát, és engem is vezetett a tekintete, oly messzire, amilyen messzeségben még sohasem jártam.

De hogy ez a messzeség előttem volt vagy mögöttem?

És ennek a meghatározhatatlanságnak az érzése segített abban, hogy felismerjem a tekintetemet, amint tizennégy évesen ott haladok lent.

Nem találkozhatott azonban a két tekintetem, hiszen a menetben haladva nem pillanthattam fel annak a háznak az ablakára, ahonnan most minden feltáruult előttem, akkor az előttem botorkálók tarkóit, hátizsákjait, bakancsait láttam, de B. tekintetét követve éreztem, hogy csak akkor van esélyem a tethely – így neveztem – megközelítésére, és ha elérem, annak az átmentésére, ami ott történt, ha eljuthatok az egykori és a mai tekintetem találkozásához.

Az a pont is táj, amelyre a nyomozás irányul, csakhogy belül van, mélyebben, mint amerre bármikor jártam, ott, ahol, miközben az emlékezéssel teremtett térbe lépek, minden az egykor történt elsorvaszthatatlan folyamatoságában tárul fel.

Néma, fölényes ívű szájvonala mintha azt kérdezte volna: tudod, hogy hol jársz?, mi ez itt lent az üres utcán, amit együtt nézünk?, mi ez a város, ahol élsz?, de nem kérdezte, ki tudja, mire gondolt már, nekem pedig könnyebb ráruházni ezeket a kérdéseket, amiket mintha akkor sem és azóta sem mertem volna kimondani a magam kérdéseiként, pedig ez volt az életem, készülődés a kimondásukra.

Mindenesetre megtettem az első lépést a nyomozás érdekében, gondoltam,

hogy létrejöhessen a tizennégy éves és a mai tekintet váltásában nem egy harmadik, azonban mégis *másik* (mint amikor a szerző megteremti a beszélőt), és most mindenekelőtt, gondoltam, látni és hallani kell megtanulnom ebben a figurációban.

A hifitoronyhoz léptem.

Feltettem a régi keringők lemezét.

Mikor a Mexikói úton haladó menet, élén a honvédfőhadnaggyal és a csendőrőrmesterrel, hátvédjeként a géppisztolyos nyilas pártszolgálatossal eléri a Thököly utat, meghallom a keringőt.

Kétszáz méterre van a Kolumbusz utca sarki Erzsébet-jégpálya. A hangszóró recseg. Mindig recsegett, akkor is, amikor a jégre dőlve a nagy kört futottam.

Piros sálak. Rövid bundák. Bojtos horgolt sapkák. A hokikorcsolyáktól felkarcolt pálya, a meledelő izzó vaskályhája.

A Hungária körútnál veszi át apám először a hátizsákomat.

A Thököly út kövei ugyanazok ma is. Hús-huszonöt évenként cserélték. A kocka hat lapjából minden útváltáskor másik kerül felülre.

A nem sokkal a keringő felhangzása előtti lövés dörrenését is hallom.

A lövés előtti csengőriasztást is hallom.

Hat óra van. Apám az ágy szélére ül. Anyám a paplan alól figyeli. Nagyanyám nem nyitja ki a szemét.

Az R. család otthonában lakunk. Tizenhat négyzetméter. Négy fekhely, szekrény, két szék, kisasztal.

A csengőre apám öltözik.

Hallom az előszobából M. hangját: hozom a kulcsokat. M. tizennyolc éves. Egy hónapja szökött meg a munkaszolgálatos századától. Bujkál. Éjszaka a szüleinél húzta meg magát.

Hat fegyveres ront be. A parancsnok zöld tiszti esőköpenyben, nyitott pisztolytáskával. A többiek géppisztollyal. Mindegyiken nyilaskeresztes karszalag. Harminc percet kapunk. Az öregasszony maradhat, mutat nagyanyámra az esőköpenyes, ő majd a gettóban döglik meg. Nagyanyám az ágy szélére ül, lábaival keresi a papucsot.

Tömködjük a régen előkészített hátizsákokat. Még egy meleg zokni, még egy konzerv. Nem tudom, télikabátot vegyek-e fel vagy a viharkabátot, amit az iskolai kirándulásokra kaptam. Viharkabát, mondja apám, alá két pulóver. Anyám keze megáll a pakolásban. Állunkig tekerjük a sálát, szemünkre húzzuk a sapkát.

M., miután kiszólt az ajtón, hogy hozza a kulcsokat, kabátot kapott a pizzamájára, s karján a ruháival kifutott a konyhai kijáraton. Az udvaron házmasterlakás. Tíz perc múlva a házmaster távollévő fiának az irataival visszajön, sildes sapkájához emelt kézzel szalutál, felszólításra bemutatja az igazolványait. Figyeli a szüleit, a húgát, a nagyszüleit.

Az egyik árpádsávos már csomagolja a kristályvázákat. M. rászól. Vigyázzon, mondja az esőköpenyes, a maga nyaka sincs biztosan a fején.

Ezt nem láthatom. M. húga mondja el ötvennyolc évvel később. Párizsból látogatott Budapestre. Isszuk a kávé az otthonomban. Milyen régen ismerem az ilyen értelemmel megközelíthetetlen világról értelemmel beszélő hűvös, nem közönyös arcokat.

A KISOK, a középiskolások sportegyesületének lelátó nélküli pályája. Desz-

kakapuja tárva. A hólében több ezren gyülekezünk. A Erzsébet királyné útjáról, a Kolumbusz utca, az Amerikai út, a Rákospuszta pályaudvar irányából érkeznek a csoportok nyilaskarszalagos honvédek, Beszkárt-kalauzok, fekete egyenruhások között. A menetek élén tiszték, csendőrtiszték.

Sok a szegény ember. Kitaposott cipők, kopott nadrágok, szakadt kendők.

Az egyik futballkapu közelében állok. Játsoztam ezen a pályán. Iskolák közötti bajnokság. Fehér atlétatrikó, fekete klottgatya. Nehéz mozdulni a fegyverek gyűrűjében.

Eldördül az első lövés.

A Mexikói útról bekanyarodik egy 67-es villamos. Csikorognak a kerekék. A villamos ablakából bámulnak ránk az utasok. A másik oldalon ülök a „Trieszti nő” cégtábláját nézhetik.

Havas esőben indulunk. Az öregebbek botladoznak. Felfröccsen a bricse szemre a hólé.

A Hungária körút és a Hermina út között a járdán, ott, ahol a *Harry Pottert* és Lovas István könyveit árusító stand mellett tegnap az utcai árusnál fekete zoknit vásároltam, több tucat ember nézi a menetet. Ugrál közöttük egy leventesapkas fiú. Két-három évvel idősebb nálam. Előreszalad, visszafut, integet a társainak. Rám mutat. Az állán forradás. A környéken lakik. Az utcán, a jégpályán többször találkoztunk. Úgy mutogat, ahogyan én is az állatkerti kiránduláson az osztálytársaim között a majomketrec előtt.

Sokszor látjuk majd egymást a zuglói utcákon, a Gyarmat utcai filmgyár udvarán, talán ott dolgozik, mindig elkerül. Nem gondoltam rá soha, hogy megkérdezzem...

Mit kérdezhetnék?

Hatalmas tárház a tudattalan mélysége, azonos a felejtéssel. Habár egy hang, egy tekintet előcsalogathatja az elfeledettet.

A Hermina út sarki pékáruboltban vásárolok. Asszonyok várakoznak szótlanul nejlonzatyrokka. Ahol a pultok vannak, ott álltak Zsilka úr fodrászatában a tükörök előtt a kényelmes karszékek a tízpercenként tisztára söpört, nedves ronggyal feltörölt linóleumpadlón.

Zsilka úr a pörgetéssel emelhető-süllyeszthető gyerekszéken vágja a hajamat. A nyakamban rózsaszínű, virágmintás kendő. Anyám a pénztár melletti karosszékben várakozik. Elmagyarázza Zsilka úrnak, milyen frizurát kérünk. Tudom, tudom, kezicsókolom, olyant, mint legutóbb. A tükörből figyelem, ahogy a segéddek ecsettel szappanozzák a vendégek arcát. Zsilka úrnak pirospozsgás az arca, kölnivízillatú a lehelete, őszülő kefefrizurája van, miközben fölém hajol, pocakja a hátamhoz szorul.

A nyitott ajtóban áll. Nézi a menetet.

Belátok az utcáról a tükörökig.

Fehér köpenyében belekap a szél. Emelné a kezét. Apám mintha segíteni akarná a mozdulatot, int neki. Majd dolgozni fogunk, mondja közben, majd dolgozni fogunk Németországban is.

A miénkhez hasonló csoportok haladnak más utakon.

Budapest a fegyverek kíséretében botorkáló csillagos gyerekek, asszonyok, öregek városa.

A Körúton, a Népszínház utca sarkán egy hozzám hasonló fiú nézheti a járdán gyülekező tömeget. Ugyanúgy, ahogy én nézem a Thököly úton.

Láthat a járdán, ahogyan a forradásos arcú, ugráló fiút én látom, egy magas, szőke, karcsú fiatalembert, aki ötvennyolc év után megszólal: emlékszem, ott álltam tizenkilenc évesen a nyílt utcán, bámultam, amint tarkóra tett kézzel ment egy menet, körülbelül két-háromszázan lehettek, sárga csillaggal a mellükön, elöl, baloldalt, jobboldalt, hátul egy-egy fiatalember nyilas karszalaggal, géppisztollyal, összesen négyen voltak, középen két-háromszáz ember, gyerekek, nők, öregek, miután az úttesten mentek, még a villamosok is leálltak, sunyi módon kivártak, csak tessék nyugodtan, mi ráérünk, és ezt nézték a járdáról háromezren-négyezren, ott álltam én is, emlékszik D., néztem mint látványosságot, ha ez a három-négyezer ember semmi mást nem tett volna, csak elindul a menet felé, elállja az útját, akkor azok az emberek életben maradnak, de senki nem indult el, ami megmarad az ilyen élményből, az a mélységes, mardosó szégyen, az, hogy ott voltam, és nem csináltam semmit.

Az idős férfi, a negyedik a sorunkban, sípólva lélegzik, botladozik. Apám átvenné a hátizsákját, ha nem cipelné most az enyémet is.

Nem hallok már a jégpálya hangszórójából a keringőt.

Néhány nappal előbb, hogy a Bem rakpart és a Halász utca sarkán a kerékpáros elsodort, megjelent magyarul is Theo Tschuy svájci egyháztörténész könyve Carl Lutzról, aki 1942-től svájci alkonzul volt Budapesten.

Elérjük a Körutatót.

Balról, a Népszínház utca felől közeledik a miénkhez csatlakozó másik menet.

Carl Lutz ebben az órában lép be a külügyminiszter irodájába. A hatalmas termetű, brutális kabinetfőnök állja útját, akinek diplomáciai tapasztalata abból állt, hogy korábban testőr és bandavezér volt az etióp császár udvartartásában. Lutz három nappal előbb, amikor már megkezdődött a budapesti zsidók – a rendelkezések így mondják – koncentrálása az Óbudai Téglagyárban, öt pontos tiltakozó levelet ír. Vajna Gábor belügyminiszter irányításával a kormányzat kidolgozza a koncentráció részleteit és az Óbudai Téglagyárból gyalogmenetben Németországba indított deportálás tervét. Fritz Born, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja követeli, hogy szemlét tarthasson a helyszínen, jelentésében leírja, hogy az összezsúfoltak között a tízéves gyerektől a nyolcvanéves aggastyánig minden korú ember megtalálható, a nyilas párt emberei választják ki a menetképeseket, csak a nyomorékokat és az erejük végén járókat nyilvánítják alkalmatlannak, élelmet, takarót senki nem kaphat.

Elhagyjuk a Margit híd roncsait. Balra! Balra!, kiáltják a fegyveresek. Helyet kell adnunk egy személykocsinak. Jó kis Adler, mondja mögöttem valaki. Diplomáciai rendszám, mondja apám.

Carl Lutzot a Külügyminisztériumban felszólítják, hogy kutassa fel a hamisnak minősíthető svájci védleveleket, amelyeket a mentőakciókban résztvevők az ő jóváhagyásával, nemegyszer közreműködésével készítettek, arra is felszólítják, hogy a „valódi” és a „hamis” menleveleket személyesen válogassa szét az Óbudai Téglagyárban, egy menlevél el nem ismerése, írja, egyet jelentett a tulajdonosa halálos ítéletével.

Oldalt húzódunk, helyet adunk az Adlernek.

A feleségemmel egyszer négy órát álltunk hóban, fagyban a téglagyárban és válogattuk a menleveleket, írja. Ötezen álltak előttünk sorban és rendben, fáz-

va, vacogva, éhezve, nyomorúságos batyukkal, és nyújtogatták felénk a menle-velüket, miközben kérésüket előadták, szinte leszaggatták rólunk a ruhát, az élni akarás utolsó fellángolása volt ez a legtöbbször halállal végződő végső bele-törődés előtt, lelki kínzás volt számunkra a kiválogatás, fegyverrel fenyegettek minket, miközben korbáccsal vertek embereket, akik aztán vérző arccal a földön heverték, és mi megpróbáltunk közbeavatkozni, hányszor hajtottam autómmal a téglagyár felé tartó gyalogmenet mellett, hogy az embereknek mutathassam, nincs még minden elveszve.

Ketten ülnek a sofőr mögött a hátsó ülésen. A férfi azon az oldalon, ahol haladunk. Hosszúkás arc, vékonykeretes szemüveg, keskeny, összezárt száj, lesimított, oldalt elválasztott haj, ívelt áll – ezt ötvennyolc évvel később egy fotón látom.

A Bécsi úton is sokan állnak a járdán. Előző nap a rádió megismételte, hogy Hitler már 1942. január 30-án kimondta az egész világ számára, amit a tíz nappal korábbi Wansee-i konferencián még titkosítottak: a háború az európai zsidók megsemmisítésével fog győzelmesen véget érni.

Az Adler már előttünk jár. Nem tudjuk, hogy rövidesen eléri célját, behajt egy hatalmas deszkakapun, megáll a sárban, a földön heverő halottak előtt, a hosszúkás arcú férfi és a bundás hölgy kiszáll.

Mi még a Bécsi úton haladunk.

Ne nézzon oda a gyerek, mondja apám. Nem azt mondja, hogy ne nézzon oda, nem hozzám szól, anyámhoz beszél, mintha az ő feladata volna, hogy én ne nézek oda, hova?, közöttük haladok, látom a tekintetváltásukat, kimondatlan meg-egyezés ez közöttük, apám feladata, hogy felismerje, elérkezett valami, mind-annyiunk számára elkerülhetetlennek az ideje, s ilyenkor következnek anyám apró feladatai, de ő most tehetetlen, a bal oldalamon halad, nem tudja megakadályozni, hogy jobbra pillantsak.

A kapualjban egy halott fekszik.

A menetből húzták oda, most takarják le újságpapírral.

A két bakancsos láb és a jobb kéz kilátszik. Az ujjak szétnyílván. A tenyér kagylószerűen merev. A kéz mintha elszenesedett volna.

Szívroham, mondja valaki előttem.

A szívroham olyan lehet, mint az áramütés? Végigcikázik és szénné égeti a húst?

Gyorsítanunk kell.

A lemaradókat puskatussal ütök.

Lehet, hogy amit elszenesedésnek hittem, egy kopott, fekete kesztyű volt.

A járdán állók elég szórakozottan bámulnak. Van közöttük, aki futó pillanást vet a halottra.

A másik kapualjból kilép egy fiatalember. Felhajtja a télikabátja gallérját. Szemébe húzza a sildes sapkát. Mikor a nyilas karszalagos Beszkárt-kalauz és a géppisztolyos honvéd eltávolodik egymástól, lelép a járdáról. Az előttünk haladó férfi kezébe csúsztat egy borítékot, mond neki valamit, megfordul, eltűnik egy másik kapualjban.

M. tehát reggel hatkor az Amerikai út 78. előszobaajtójának kémlelőnyílásán át meglátja a fegyveres osztagot, időt kér, amíg hozza a kulcsokat, de nem ő hozza, ő a másik kijáraton hátrasiet a házmesterlakásba, tíz perc múlva a házmester

távollévő fiának néhány iratával visszatér, végignézi, ahogy családja svájci védleveleit széttépik, a Vadász utcába siet, átverekszi magát a védlevelekért könyörgő több száz emberen, hiteles másolatokat szerez, átjut a városon, a menetünk nyomában van, beéri, előresiet, a Bécsi úton egy kapu alatt várakozik, a megfelelő pillanatban előlép, átadja a sor szélén álló férfinak az iratokat, az már is továbbadja, M. eltűnik, mindezt a húga mondja el ötvennyolc évvel később, kávézás közben, én nem emlékszem erre, ő a másik kapu alatt újságpapírral letakart halottra nem emlékszik.

M. közepes termetű. Szemüveges. Nem sportol. Operába jár. Énekli a Verdi-áriákat. Nincs jó hangja. A menet maga mögött hagyja a halottat. Őt is.

A millenniumi földalatti Zuglóba vezető vonalán, az Opera-megállóban a tárlók egyikén az Izraelita Gimnázium 1944-ben érettségizett osztályának tablója. Komor tekintetek. Sötét ruha, fehér ing, nyakkendő. A zakókon az előírásnak megfelelő méretű hatágú csillag. M. a második sorban balról a negyedik.

A m. kir. minisztérium 1240/1944. számú rendelete a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában. A jelen rendelet hatálybalépésétől kezdődően minden hatodik életévét betöltött zsidó személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén, jól láthatóan 10x10 cm átmérőjű szövet, selyem vagy bársony anyagból készült kanárisárga színű csillagot viselni.

M. hunyorog a fotón. Fiatalabbnak látom a koránál. Hét hónappal később át-tör az osztagok között a városon. Nem törölgeti bepárásodott szemüvegét. Tudja, melyik kapu alatt kell várakoznia, mikor kell kilépnie, hogy megközelíthesse a menetet, hol kell máris eltűnnie.

Szeretnék már megérkezni. Szeretném letenni a hátizsákot. Kicserélni a harisnyámat. Megszárítani a ruhámat.

A Bécsi út végének messzeségében a sötétség előtti utolsó percekben feltör az ég felé a tégláigetű kéménye.

Baloldalt a Margit kórház kapuja, biztos tájolópont a homályban.

Láthatók már a téglaszáritók is, a hegyoldal karéjában.

A hatalmas, kitárt deszkakapu mögötti tér elnyeli az előttünk haladó menetet.

Távrolról lövések hangja. El tudom választani a puskalövéseket, a géppisztoly-sorozatokot a lövegek hangjától. Azokat tompán hallom északkeleti irányból.

Útkanyar. Zseblámpák fényében felvillan a menetünk eleje. A puszkákra felkerülnek a szuronyok. A géppisztolyok csöve ránk irányul. A főhadnagy, mint egy díszszemlén, négy lépéssel az első sor előtt. Két helyettes sorakozik mögé, az egyik a csendőrőrmester, a másik egy pártszolgálatos. Vezényszóra menetelünk. Az asszonyok is, az öregek is, a nálam fiatalabb kisgyerekek is. Mintha az iskolai ünnepségen menetelnék az udvaron az emelvény előtt. Nem, mintha álomban járnék. De nem a menet az álom, hanem minden, ami előtte és azóta történt. A valóság az utam, ami a kitárt deszkakapuhoz vezet. A tizennégy éves fiú vagyok, és egy idős ember arcát látom, amint engem figyel, ahogy a papírlap fölé hajolva próbálja leírni, amit lát.

A zseblámpák fénye a sárban fekvő halottakon. Kétoldalt a felsorakozott géppisztolyosok. A főhadnagy tiszteleg. Jelent. A menet eleje már túl van a kapun. A mi sorunk következik.

Egymás után mentek el*

Próbálom leírni neked, mi is történt velünk. Képeket nézegettem az előbb, hátha segítenek. Csak egy nagy, gomolygó massa van a fejemben. Keresem azt a szívet, amin elindulhatnék.

Apa

Apa most, augusztus 16-án lenne hetvenéves. A tbc-s előzményeket figyelembe véve igazán nem lázadhatok, sőt már évek óta az utolsó nyaráról, teléről, karácsonyáról beszélt.

Ha összevesztünk, baljósan emlékeztetett, mennyire fogom bánni ezt, ha ő már nem lesz. Ettől csak sokkal dühösebb lettem, sportszerűtlennek neveztem, és méltóbb érveket követeltem a megsemmisitésemre. Azt mondtam, ennél mindketten többre vagyunk képesek, és ha öljük egymást, tegyük magunkhoz méltóan. Voltak igen kemény ütközeteink, de soha nem felejtettük el, hogy szeretjük a másikat.

Ráz a zokogás, ömlenek a könnyeim. A temetés óta nem sírtam ennyire. Nem hittem, hogy ilyen fájdalmas lesz. Próbálom a dátumokat felidézni, de csak körülbelül emlékszem a napokra – kismamabetegség.

Apa már a kórházban volt, amikor egyszer azt mondta: „Mindketten tele vagyunk tüskékkel, de tőled jobban esik a tüske, mint az idegentől az ölelés.” Annyi, de annyi évig vártam erre, nagyon hálás vagyok, és végtelenül szeretem, mert kimondta, és nem hagyott kétségek között.

Kórház

Olyan gyorsan történt, az egyik pillanatban még család voltunk, valakinek a gyereke voltam, aztán mintha egy forgósél kapott volna fel minket, egyedül maradtam.

Most az éjszakában sírva próbálom életem legnehezebb másfél-két hónapját szilánkjeiből összerakni.

Anyá az asztmájával valamikor február közepe felé kezdett az egyik kórház pulmonológiájára járni, reggel ment, este jött. Nagyon lehangolt volt. Azt mond-

* Az elbeszélő Ági kisgyermekes, fiatal anya. Nem ismertem személyesen. Telefonbeszélgetéseink során kértem élményei leírására. (P. A.)

Részlet a *Kit sírtok? Mit sírtok?* című, a Jelenkor Kiadó gondozásában az Ünnepi Könyvhétre megjelenő kötetből. (A szerk.)

ta, ezt a köhögést ő már nem éli túl. Mi február elsejével költöztünk el otthonról, a szülői házból. Azt hittük, ha elvisszük a kutyát még a tavaszi vedlés előtt, talán segítünk valamit. Anya zokon vette a költözködést, úgy érezte, elhagyom, elárlom őt. Akkor nem sikerült megbeszelnünk ezt a dolgot.

Volt egy-két olyan történet, ami tényleg nagyon elkésértett. Emlékszem, egy délután találkoztam a házban lakó egyik nénivel, aki megkérdezte, hová is költöztünk. Ezek után szabályosan felelősségre vont, hogy ha neki elmondom az új címünket, szegény anyámnak miért nem. Kiderült, anyám mindenkinek azt mondja, hogy titokban tartjuk, hol lakunk.

A másik ilyen történet, amit akkor nagyon utáltam, Danihoz, a kisfiamhoz kapcsolódik. Szerdán aludtunk először a Stefánia úton, és péntek este, amikor megérkeztünk a szüleimhez, anyu Dani minden szava után azt mondta: „Fordítanád? Már nem értem, amit mond, olyan ritkán látom.”

Miután elköltöztünk, többet voltunk náluk, mint amikor ott laktunk. Hol ez, hol az kellett, vagy csak úgy odamentünk.

És jött az a hét, amikor mindenki beteg lett. Anyunak be kellett feküdnie a kórházba, én rettenetesen köhögtem hetekig, a kisfiamnak nyolcvanas süllýedése és visszatérő, negyven fok körüli láza volt. Apa tüdőgyulladást kapott.

Egyik délután mélyen elaludtunk Babócskával. Kikapcsoltam a telefont, a mobilt is. Nem akartam, hogy felébresszenek bennünket. Fél négy felé keltünk fel, olyan érzésem volt, hogy fel kell hívnom apát. Csöngettem. Háromszor, ötször, semmi. Attól féltem, meghalt. Fél óra telhetett el, amikor anyut hívtam a kórházban. Nem mertem neki mondani semmit, csak általában akartam volna érdeklődni, de nem is kellett, azzal kezdte, hogy apa a százhuszonötös szobában, a fertőző tbc-sek között fekszik, és hallgassam meg az üzenetrögzítőt.

„Ági, apa vagyok. Valami tüdőgyulladás kezdődik nálam, a körzeti orvos nem vállalja a felelősséget. Oda megyek, ahol anyád van.”

Sírva, kiabálva csaptam le a telefont. „Apa, apa, ne csináld ezt! Gyere haza!” Rettenetesen dühös voltam anyára, azt gondoltam, biztos voltam benne, apa elhitte, komolyan vette anya sötét gondolatait. Ismertem annyira, nem végez félmunkát soha. Apa elment meghalni anya után.

Üvöltöttem: „Apa, ne csináld ezt, ne halj meg!” Félőrrűlten rohangáltam a sötét lakásban, sírva, nyomomban másfél éves fiammal, aki visszhangként ismételte szavaimat vékony kis hangján: „Apa, ne csináld ezt, ne halj meg!” Néha megállt és kérdezni kezdett: „Anya, miért sírsz, mit csinál apa?” Leültem és az ölembe vettem. Megtöröltem a szememet, és elmondtam neki, „apa” az én apukám és az ő nagypapája. Dani azonnal kiabálni kezdett: „Nagypapa, ne csináld ezt!”, és még ugyanazzal a lendülettel hozzáfűzte: „Mit csinál a nagypapa?” Elmeséltem, hogy beteg lett, kórházban van, nagyon aggódom érte és szomorú vagyok. „Szomorú vagy? Gyere, megvigasztallak!”, mondta Dani nagyon ünnepélyes, komoly arccal, és simogatni kezdte a hajamat.

Még aznap este berohantam a kórházba. Nem emlékszem, hogy jutottam oda, hogy hol volt a gyerek, fogalmam sincs. Csak arra a szinte megkomponált képre emlékszem, ahogy apa fekszik az ágyban és anya nyűzsög körülötte. Ott voltak együtt, a szüleim. Boldogok voltak. Anya sürgött-forgott, teljesen elfeledkezett

minden bajáról, apa olyan volt, mint mindig. Újságokat kért, 168 órát, HVG-t, Hócipőt, Népszabadságot, Magyar Hírlapot.

Képes voltam azt hinni, hogy minden rendben lesz.

Második nap megkerestem az ügyeletes orvost, szerettem volna tudni, mi van a szüleimmel. Egy enervált, karikás szemű férfi nyitott ajtót gyűrött köpenyben:

„Tessék!”

Az azonosító adatok, apa neve, szobaszáma, rokoni fok után megkérdezte:

„Ki felől érdeklődik?”

„NÉV.”

„Szobaszám?”

„SZÁM.”

„Kije a betegnek?”

„ROKONI FOK.”

„Az a szoba nem hozzám tartozik, csak a folyosónak ez a fele” – mutatott tétován jobbra.

„És kihez tartozik?”

„Az nincs itt.”

„Nem baj, az édesanyám ezen az oldalon fekszik.” Név, szobaszám, rokoni fok.

„Ki felől érdeklődik?”

„NÉV.”

„Melyik szoba?”

Azt hittem, álmodom:

„SZÁM.”

„Kije a betegnek?”

„ROKONI FOK”.

„Sajnos, nem tudom, csak helyettesíték.”

Pár napig nem történt semmi. Apa átkerült egy másik, nem fertőző szobába. Oda már nyugodtan mentem. Ekkoriban a napjaim elég sűrűek voltak. Reggel együtt keltünk mind a hárman. Miklós munkába ment, mi öltöztünk Danival, reggeli után megsétáltattuk a kutyát. Ebédet főztünk, játszottunk, ebédeltünk. Alvás után hívtunk egy taxit, irány Miklós munkahelye, ott átültünk a saját kocsinkba, és mentünk a kórházba. Én felmentem a szüleimhez, Miklós és Babó a kocsiban vártak rám, másfél, két órát minden nap. A kicsi az autóban uzsonnázott az apjával. Látogatás után mentünk haza, fürdés, vacsora, fekvés. Amelyikünk bírta, az még levitte a kutyát. Reggel kezdtük előlről az egészet.

A változás anya „gyógyulásával” kezdődött. Hétfőn, március 26-án anyát hazaküldték. Kedden anya délelőtt ment apához, én szokás szerint este. Szerdán is.

Ez egy szép nap volt. Apa kedves volt, jókedvű. Elmesélte, hallucinált előző éjjel. Véres hullákat látott a folyosón mindenfelé. Nagyon nehezen mozgott már, de kiment az orvosi szobába és felelősségre vonta az ügyeleteseket, miként lehetséges ez?

Mosolyogva mesélte: „Képzeld, meg akartak nyugtatni.”

„És?” – kérdeztem én.

„Te megnyugodnál, ha véres hullákon át kísérnének az ágyadba?” – mondta nevetve. – „Biztosan a gyógyszerektől bolondult meg apád.”

Abban maradtunk, ha legközelebb furcsát lát, lefekszik aludni, és ha reggel még ott lesz, amit látott, akkor keresi csak a felelőseket.

Vittem neki egy mobiltelefont. Nagyon örült, minden műszaki cikk lázba hozta. Aznap egyedül mentem a kórházba, a fiúkat otthon hagytam. Így jobban ráértem, és nem kellett még miattuk is aggódni. Körülbelül kilencig maradtam apával, megbeszéltük, még meglátogatom anyát is otthon. Apa hazakészült. „Anyád után” – mondta. Csomagol és jön. Nevettünk.

Fél tízre anyához értem. Aranyos volt. Terveztünk apróságokat. Mit hova teszünk, ilyesmiket. Amíg kórházban volt, csináltattam egy nagytakarítást ott-hon, hogy mire hazaér, minden tiszta, por- és kutyaszőrmentes legyen. Örült neki, talán nekem is. Olyan jó volt odabújni hozzá.

Csöngött a telefon. Apa volt. „Az ágyból beszélek” – mondta. Nagyon élvezte.

Nyugodtak voltunk. Apának még egy-két napot mondtak, aztán jöhet haza. Anyának még egy vesevizsgálatra kellett mennie másnap a klinikára.

Élveztük egymás hangját, társaságát. Tudtuk, hogy ezt is megúsztuk.

Megkönnyebbültünk.

Csütörtök reggel negyed kilenckor csöngött a Stefánia úton a vezetékes telefon. Csodálkoztam, mert ezt a számot nem nagyon adtam meg senkinek. Pont Babót öltöztettem. El nem tudtam képzelni, ki lehet az. A barátaim ilyenkor még nem nagyon vannak társalgós állapotban. Mivel nemrégén költöztünk ide, biztos voltam benne, az előttünk itt lakó kínai lelkészt keresik már megint. A nap leghetetlenebb óráiban, leginkább hajnal felé kérdezték tőlem izgatott emberek telefonon: „Te beszél kínai?” Mentem a telefonhoz megmondani: „Én nem beszélni.”

Egy fiatal nő volt. A nevemet mondta, és a telefonhoz kért. A klinikáról beszél, az édesanyám kérésére, aki az intenzív osztályra került. Egy vizsgálatra jött be, majdnem eszméletlenül érkezett. Többet egyelőre nem tud mondani, érdeklődjek a következő számon, és bemondta a számot.

Azt hittem rosszul hallok.

Telefonálgatni kezdtem. Először anya testvérét kerestem. „Most nem tudok mozdulni a gyerektől”, mondtam, „menj, nézd meg, mi van vele.” Aztán Miklóst hívtam, siessen délután haza, mert ma két kórházba megyünk. A végére hagytam apát. Nem tudtam eldönteni, elmondjam-e neki?

Hirtelen olyan tanácstalan lettem, annyira hiányzott anya, megmondta volna, mit kell tennem. Abban maradtam magammal, meglátom, milyen hangulatban van apa. Hívtam.

Fáradt volt a hangja, mondta, jól van, de inkább most pihenne egy kicsit. Nem szóltam neki, mondtam, délután jövök hozzá, sietek.

Főzni kezdtem, Babó segített, kipakolta az összes lábast, zörömbölt a fedőkkel: „Dáni főz!”

Krumplifőzeléket akartam csinálni – azóta látni sem bírom. A krumpli már megfőtt, még hűlnie kellett.

Telefonáltam a klinikára. Nincs változás, az édesanyja rosszul van, hány,

nagy fájdalmai vannak, lázas. A testvére itt van vele. Egy nagyon kedves nővel beszéltem.

Igen, átadja az üzeneteimet. Azon gondolkoztam, hogy tud ilyen megnyugtató lenni.

Megpucoltam a krumplit, felaprítottam.

Csöngött a mobilom, kiírta: „Apa”. Olyan boldog voltam, tudja használni, örömet leli benne. Jobbkor nem is hívhatott volna. Alig vártam, hogy halljam a hangját.

„Szia, édesapa!”

„Nem az édesapja vagyok, hanem a Laci ápoló. A papája tizenegykor hirtelen rosszul lett, át kellett vinni az intenzívra.”

...

„Ne sírjon! Vigyáznak rá!”

Sírtam és nagyon féltem.

Egy hangocska a krumplisfazék mögül azt mondta: „Anya megijedt a telefontól. Anya leteszi a telefont! Gyere, bújj ide hozzám!”

Apró, picike gyerekkéz simogatott, babrált a hajammal.

„Anya már nem fél!” Elégedetten felmászott a székre, hogy újabb krumplikat szerezzen magának. Teljesen benuult voltam. Szegény picikém a fazékba próbált megkapaszkodni, leesett a székről, hanyatt a konyhakőre, a fazekat magára rántotta, tetőtől talpig ellepték a krumplikarikák. A kezében egy megmentett darabot szorongatott. Lassan felült, rám nézett, megette a zsákmányát, és azt mondta: „Anya megpusztilja Danit!” Felkaptam, és felhívtam a férjemet: „Gyere haza!”

Gyakran gondolom azt, amikor klezmert hallgatok, hogy olyan végtelenül felfokozott, olyan vad ez a forgás, biztosan nem lehet túlélni. Véget ér, és valamennyien halottak leszünk – a néma csöndben.

Egy ilyen halálos forgatagba kezdtünk mi is március 29-én.

Miklós hazarohant, délután kettő körül ért haza. Nem tudtam semmi értelmeset mondani, teljesen benuultnak és rémültnek éreztem magam.

Elindultunk, apához először. Egész úton hallgattam, Babócska csendesesen szöszmötölt.

Egyedül kellett felmennem. Nem vagyok ehhez szokva. Mindig védve voltam, a szüleim, a férjem által, időnként terhesnek tűnt. Most egyedül voltam, teljesen egyedül, és nagyon féltem. Nehezen találtam meg az intenzív osztályt, titokban abban hittem, ha nincs meg, nem is igaz ez az egész.

Amikor már nem lehetett tovább bujkálni magam elől, ott álltam az ajtó előtt. Mindenféle nyomtatott A/4-es fegyelmező cédulák lógtak rajta, a TISZTELT HOZZÁTARTOZÓK-nak címezve. Teljesen befedték mindkét szárnyát. Miután gondosan áttanulmányoztam, például a csengetési tilalmat, becsengettem. Fél négy volt. Kijött egy nő:

„Mit akar?”

Mondtam, hogy az édesapámat hozták ide, szeretném tudni, mi van vele.

„Négyre jöjjön vissza!” – és csapta volna rám az ajtót.

Zwack Péter visszaemlékezéseiben olvastam, Olaszországban porszívóügy-

nökként azt tanulta meg elsőként, hogyan tegye úgy a lábát az ajtónyílásba, hogy ha rácsapják, ne törjön el. A tudás hatalom! Nekem is sikerült.

Rémült voltam, értetlen és *dühös*. Próbáltam a szívére hatni: „Másfél éves kisfiú vár rám a kocsiban, kérem, engedjen be félórával korábban.” „Most az egyszer.”

Bementem. A terem bal sarkában, az ablak mellett feküdt apa. Teljesen levetkőztették, egy lepedő takarta. Az ablak nyitva volt mellette. Felvettem a kötelező holmikat, köpeny, műanyag cipőborító, műtőssapka a fejemre, mentem hozzá.

Fázott. Nem értette, hol van, hogy került ide, mit akarnak tőle. Kicsit betakar-
tam, megnyugtattam. Leültem mellé, beszélgettünk.

Rettenetes volt ilyen esendőnek látni azt az embert, akinek a figyelméért és az elismeréséért vívott küzdelem meghatározta az életemet. Nem tudta megmon-
dani, miért került ide. „Elfelejtették megmondani” – nézett rám. Hatig lehetett
maradni.

Még utánam kiabált: „Hozzál húslevest csigatésztával, egy kis almát meg
banánt.”

„Szeretlek” – intettem vissza. „Holnap délután négyre itt vagyok.” Próbál-
tam keresni egy orvost, mégis mi történt, mi várható? – de a nővérek szerint sen-
ki nem ért rá velem törődni, ők pedig nem adhatnak *információt*.

Erre én azt feleltem, akkor megvárom, amíg valakinek lesz ideje megmon-
dani, miért is került ma az apám az intenzív osztályra. Kiderült, a főorvos az
ügyeletes. Leültem az intenzív osztály közepén egy székre, próbáltam rendít-
hetetlenséget sugározni, annyira jól sikerült, hogy öt perc múlva megjelent a
főorvos.

A várakozástól és az eddig itt szerzett tapasztalatoktól eltérően teljesen nor-
mális volt. Elmondta, apa nagyon beteg, kezdődik valami hasnyálmirigy-prob-
léma, tüdőgyulladása van, tüdeje nincs. „Ilyet nem lehet mondani”, mondta, „de
ha a hasnyálmirigy és a tüdőgyulladás rendbe is jön, új tüdeje nem nő majd. Na-
gyon rosszak a kilátások. Meg fog halni az édesapja.”

Hegyről le, irány a klinikára anyához.

Az épület előtt parkoltunk. Miklós és Dani az autóban maradtak, már meg-
gint. Háromnegyed hét lehetett, sötét volt már. A külső kerítés ajtaja előtt kész-
séges utcalány próbált vigaszt nyújtani az egyedül távozó, leverт férfiakkak. Az
élet megy tovább.

Reménytelenül sok összevissza épület, végül megtaláltam az intenzív osztályt.

Nagyon kedves nővérek dolgoznak itt, beszéltek velem néhány szót, mon-
ták, hogy anyukának nagyon nagy fájdalmai vannak. Most várják a sebészeti kon-
ziliomot. Kérdezték, mi van az édesapámmal, mert anyu nagyon nyugtalan mi-
atta. Sírva meséltem, mi történt. Egy reneszánsz angyal papírvattaköteggel
lebegett elém, egy pillantással és két szóval megnyugtattott annyira, hogy anya
elé kerülhettem.

Borzalmas volt.

„Majdnem sírok” – suttogta –, „annyira fáj.”

Apáról kérdezett, mondtam, hogy jól van. Leültem mellé, fogtam a kezét.
Múlt az idő. A falióra a szemközti falon volt.

„Negyed kilenc van, mit csinálsz te itt, hol van Danika?”

„A ház előtt, a kocsiban. Mikivel játszanak. Vezeti az autót.”

„Kislányom, vidd haza, már ágyban lenne a helye. Siess! Én most úgysem tudok veled foglalkozni. Apát pusziom.”

Március 30., péntek

Délelőtt anyánál kezdtem, a klinikán. Tízre odaértünk, Miklós a ház előtt a kocsiban játszott Danival, én pedig az intenzívra mentem. A reneszánsz angyal, még tegnapról, kicsit csapzottabb tollakkal rám ragyogott. „Hogy van az apukája?”, kérdezte, és elmondta, anyát az éjjel átvitték a sebészeti klinikára. Valószínűleg megműtötték.

Osztályról le. Kocsiba be. Át. Kocsiból ki. Intenzív? Intenzívra fel.

Automata ajtók, minden csillog. Rutinosan bújok bele a kötelező holmikba. Megyek be. Anya az ajtó mellett, jobbra az első ágyban feküdt. Vidám volt „*túléltem*” – mondta. „Nem halok meg! Csináltak egy bélkivezetést, de két hónap, és minden rendben lesz.”

„Mi van apáddal?”

„Jól van, vittem neki levest és banánt, haza akar jönni.”

„Ági! Mi van apáddal?”

Kicsit türelmetlen, összeveszett a nővérekkel.

„Te nekem ne hazudj, mert nem tudsz. Az igazat akarom tudni, jogom van hozzá.”

Tényleg joga volt. Elmondtam neki egy mesét a légzéskönnyítésről, a tüdő pihentetéséről és az intenzív osztályról.

„Jól van” – mondta anya. – „Azonnal szólj, ha valami történik. Esküdj meg!”

„Esküszöm.”

„Danika?”

Még beszélgettünk, aztán lassan indulnom kellett.

A főnővért kérdeztem, mi volt a baja anyának. Nagyon helyes, karakán nő. Mondta, hogy sok beteget látott már itt, de viccelődni az anyun kívül még senkit.

„Volt egy kis lyuk a bélen, kivezették, de az édesanyja annyira jó állapotban van, két hónap és a fiúk visszavarrják.”

A lépcsőn lefelé felhívtam anyu testvérét, a feleségével beszéltem. Nekik valami doktor akárki azt mondta, tele volt a hasüreg gennyel, azért operáltak.

„Mitől gennyes?” – kérdezte tőlem. A kettőnknek juttatott morzsákból sikerült összerakni, mi volt a baj.

„Te, Ági, mi nem vagyunk hülyék. Miért nem magyarázzák el rendesen, mi történik?”

A kérdés jó volt, még sokszor feltettük egymásnak.

Ennivalóval megrakodva, szabályszerűen négy órákor várakoztam a pulmonológia intenzív osztálya előtt. Becsöngettem. Egy menyétszerű fej tolakodott ki a szűk ajtónyíláson.

„Mit akar?”

„Bemenni.”

„Ja, maga az, aki a ketteshez jön.” A csomagjaimra nézett. „Erre nem lesz szüksége, kint is hagyhatja.”

„?!“

„Vegyen köpenyt és a cipőre zacskót!”

Apa az ágyon feküdt, mindenféle csövek lógtak ki belőle, eszméletlen volt, lélegeztető gépre tették.

Nem tudtam, mi történik vele.

Nem tudtam, hogy van most.

Haldoklik? Vagy mi ez az egész?

Az orvos, akivel beszélni tudtam, kicsi volt, indiai, és csak egy dologban volt rendíthetetlenül biztos: „A főorvos holnap délelőtt bent lesz, vele kell beszélni.”

Éjszaka ültem egy fotelban, és néztem magam elé. Próbáltam készülni a másnapra. Arra, hogy reggel reggel lesz, és reggelül kell majd viselkedni. Reggelit készíteni, tiszta ruhát adni, sétálni a kutyával, játszani a gyerekekkel.

Próbáltam készülni, de nem tudtam, életre vagy halálra. Bizonytalan, kétségbeesett és tanácstalan voltam.

Mindig utáltam a hierarchikus viszonyokat, mert azt gondoltam, elvész benne az ember. Most, hogy az ég az egészségügyet mérte rám csapásként, látnom kellett, közelről milyen ez.

Ha kedvem volt, töprenghettem rajta, ezek maguktól ilyen passzív lelketlenek – tisztelet a kivételnek –, és azért jó itt nekik, vagy itt lettek ilyenek, muszájból, mert rossz volt itt nekik?

Tyúk vagy tojás?

Március 31., szombat

Pulmonológia. Itt kedves ápolók is dolgoznak. Van két normális férfiápoló, egy szelíd arcú nő és egy furcsa, megkeseredettnek tűnő, de nagyon lelkiismeretes nővér.

És van két ronda, undok, gonosz, ostoba dög.

Főorvos: készüljek föl, apa meg fog halni. Ha lélegeztető gépen marad, azért, – ha leveszik, azért.

Én: „És mennyi ideje van még?”

Főorvos: „Tíz nap? Talán.”

Én: „Miért eszméletlen?”

Főorvos: „Altatva van, mert nem tűri a tubust.”

Megbeszéltük, mire délután visszajövök, addigra eszméleténél lesz.

Én: „Van mód arra, hogy hazavigyem?”

Főorvos: „NINCS! Ezt felejtse el!” Annyira határozottan mondta, hogy azonnal reménykedni kezdtem valami kiskapuban, mert ha lehetetlen lenne, miért lenne ennyire izgatott?

Sebészet: anya jól van, már rendes osztályra került, apát kérdezi. Kitértek a történet mellett, de megemlítem, hogy nagyon beteg a tüdeje. Megkérdezem, mit szólna a hazavitelhez? Rám néz. Kicsit hallgat, és nagyon határozottan azt mondja: „Nézz utána, mi kell hozzá!”

Délután, ismét pulmonológia. Apa kiszedte a tubust. Nem tudja, hol van. Haza akar menni. Azt hiszi, elrabolták. Kéri, szabadítsuk ki. Amikor elmondom, hogy ez melyik kórház, csodálkozik.

„Ha ez kórház, miért kötik le a kezem?” Tényleg, miért is? A tubust már kiszedte. „Nyugtalan beteg” – mondják. Tényleg nem lehet átmenetet találni a teljes leszedálás és lekötözés meg az állítólagos nyugalanság között?

Ha az embert kettesként tartják számon, akkor már nem olyan, mint *mi*, akkor csak egy rakás probléma, amit ki kell küszöbölni.

Danit szerencsére elvállalta az anyósom. Miklós velem van. A folyosóra érve a padig bírtam elvánszorogni. Sírtam, beszélni akartam, de csak makogtam valamit a kiszolgáltatottságról, az embertelenségről és arról, hogy ha nem lehet rajta segíteni, az utolsó pillanatait miért így kell töltenie ezen a földön.

Kijött az ügyeletes orvos. Vele még nem találkoztam eddig. Egy darabig hivatalos volt, de amikor sírva nekitámadtam, hogy a saját utolsó tíz napját is ágyhoz kötözve, beszédképtelenné téve, narkózisban akarja-e tölteni, megváltoztak a viszonyok.

Elmondta, nem értett egyet az intenzívra való fölvétellel, nem ért egyet a lélegeztetéssel, és most megesküszik nekem, hogy nem éleszti újra, mert reménytelen. „Tüdő nélkül nem lehet élni” – mondta. A tüdőgyulladás pedig annyira megviselte apa negyed tüdejét, hogy az már kevés az élethez.

Egész éjjel nem aludtam.

A tudakozót hívtam hospice és otthonápolásos telefonszámokért. Eszembe jutott Pelle Andrea és a TASZ (Társaság az Emberi Szabadságjogokért).

Reggel negyed kilenckor telefonálni kezdtem.

Haza akartam hozni apát. Tudtam, hogy nincs sok ideje, nem vacakolhatok és várhatok másra. Tudtam, hogy ezt most nekem kell végigcsinálnom, és most rajtam a sor, hogy védjem és segítsem őket.

Andrea nem csodálkozik. Soha semmin. A maga kiegyensúlyozott tempójában felvilágosít, segít. Mindig kedveltem őt, de sosem tudtam vele igazán beszélgetni. Furcsa.

Valamit össze akartam szedni, amivel igazolhatom, hogy apának, már ha halnia kell, szabad legyen otthon, az ágyában, mellettünk, szeretetben. A kórházban azt mondták telefonon, a főorvos úr ma ügyel.

Igyekeztem.

Andrea elmondta az egészségügyi törvény idevonatkozó szakaszát, több volt, mint biztató. Ápolási szolgálatok: négy szakápolót tudnak küldeni minden szükséges ketyerével együtt. Mondtak egy csillagászati árat – nem baj, kifizetjük. Csak lenne már itthon. Egy sebész-onkológus barátunk és a neurológus nagybátyám elvállalták, hogy naponta kétszer-kétszer megvizsgálják apa állapotát. „Andrea visszahívott, megadta a telefonszámodat, hívjalak fel, sokat tudsz segíteni. Írjunk egy nyilatkozatot »Magánokirat« címmel, amiben kérjük a lélegeztetés megszüntetését, a hazaadást, és írjuk le, nem támasztunk semmilyen igényt a kórházzal szemben, ha apa meghalna. Írjuk alá: anya, én és két tanú.”

Délután, kórház.

A főorvos úr elsőre nem értette, vagy nem akarta érteni, mit szeretnénk.

„Levenni a lélegeztető gépről? Mások azért szoktak könnyöroggni, hogy tegyük rá.”

Az a fajta, kicsit kényelmes típusú ember, aki jobban szeret gondolkodni,

mint mozdulni. Láttam rajta, hogy a velem együtt járó kényelmetlenséghegyeket mérlegeli. Az eredmény láthatóan aggodalommal töltötte el. Nem hibáztathattam érte. Nem ő volt az első, aki így reagált.

„Van értelme, meggyógyul?”

„Nem.”

„Akkor?”

Körülbelül ilyen típusú párbeszédet folytattunk majdnem kedélyes stílusban. Én elmondtam, hogy szerintem az embernek joga van emberként születni, élni és meghalni is. Én tudom vállalni annak a terhét és fájdalmát, amit az apu haldoklása, halála jelent otthon. Sokkal inkább, mint azt, hogy magára hagyom, kiszolgáltatottan, egyedül, félelemben és megaláztatásban.

Ezek nagy és súlyos szavaknak tűnnek, de igazak. Az én apám büszke, kemény ember, aki csak azért, mert haldoklik, még nem változik meg.

Neki megalázó pucéran feküdni idegenek előtt, közszemlére téve, amíg a nővér tisztába teszi, és hoz valami kelléket a másik helyiségből.

Neki megalázó, hogy róla beszélnek, és nem hozzá.

Neki sértő, hogy elvész a neve, és legjobb esetben is Panyi bácsiként emlegetik.

Lehet erre azt mondani, hogy nem is tud róla, de ez annál rosszabb.

Lehet azt mondani, hogy a nővérek keveset keresnek, túlterheltek, és nincs erejük még tisztelni is a betegeket, nem beszélve a lelki csipkékről. Én ezt értem, de ez a beteg (a kettes számú) történetesen az apám, és pont ezért akarom hazavinni.

Egy darabig még beszélgettünk, beleegyezni látszott a kérésünkbe. Utolsó érvére, hogy mi van, ha a mentőben hazafelé meghal, azt mondtam, mit gondol, nem jobb érzés-e úgy meghalni, hogy az ember hazafelé tart a családjához, mint egy intenzív osztályon a függöny mögött.

„Jó”, mondta, „engem meggyőzött. Menjünk el együtt a professzor úrhoz hétfő délelőtt.”

Most megint napokig kerülgettem, hogy írni kelljen. Minden ürügy elég jónak tűnt, közben persze tudtam, miről van szó, de kegyesen elnéztem magamnak.

Az igazgató-főorvossal találkozni fárasztó volt.

Egy természetéből adódóan kellemes, intelligens, idősebb ember, akit alázattól és tekintélytisztelettől félhülye emberek vesznek körül, és aki ennek megfelelően istenként viselkedik.

Először átnézett rajtam, betessékelt egy koloniállal berendezett, tekintélyt sugárzó ronda szobába. Félig a fejem fölé, félig a hátam mögé nézve közölte, két percig ér rá.

A főorvos már előzetesen tájékoztatta, de a saját szavaimmal szeretné hallani, mit is akarok tulajdonképpen. Nekem pedig intelligensen és főleg érzelemmentesen kellett vele tárgyalnom arról, hogy hagyják az apámat meghalni. Tárgyként, esetként beszéltünk elvekről, életről, halálról. Próbáltam minden részletre odafigyelni, felkínált egy széket szemben magával, úgy, hogy közöttünk egy nagy asztal állt. Úgy tettem, mintha nem látnám, és oldalra ültem egy kanapéra.

Csak az járt a fejemben, én akarok valamit, ő megadhatja nekem, és én ezt mindennél jobban akarom.

Elfogadtam a szabályokat, készséges, nyugodt, magamhoz mérten feltétlenül kellemes voltam.

Társasági és elméleti. Huszonöt-harminc percig tarthatott, kompromisszummal zárult. Haza nem, *de* külön szoba, kezelésnek vége, akkor jövök-megyek, amikor akarok. Örül, hogy találkoztunk, mondta a végén.

Én pedig csak sírni akartam, és vigaszra vágytam volna. Arra vártam, valaki majd azt mondja, érti, hogy ez az életem tragédiája, és legyek erős. Akkor aztán sírhattam volna egy jót.

Ez volt hétfőn, a kedd nem maradt meg bennem, nyilván a két kórház között jártam gyerekekkel, férjjel, egész nap.

Április 4., szerda

Az osztályra menet elsétáltam a kertészet mellett. Gyönyörű növényeket láttam, bementem. Apa mindig citromfát szeretett volna. Nem találtunk sehol. Volt narancs, mandarin, kávé, mifene. Citrom nem. Az ajtóval szemben, ahogy bementem, ott álltak sorban. Gyönyörűek voltak. Azonnal vettem egyet. Siettem apához elmondani a hírt. Ez egy gyönyörű nap volt. Apa nagyon-nagyon derűsnek tűnt, bár lélegeztették, és nem tudott beszélni, de nem kapott altatót, így teljesen tiszta volt a tudata.

Nevettünk. Végig, az egész látogatási idő alatt. Amikor az ágya mellé ültem, villant egyet a szeme. Nevetett rám. Én hirtelen teljesen felszabadultnak és vidámnak éreztem magam. Tudatában voltam annak, hogy meg fog halni. Nem hittem azt, hogy csoda történik. Nem voltak távlati terveim vagy vágyaim, csak az itt és most. Még sosem feledkeztem bele ennyire a pillanat gyönyörűségébe. Ültem, fogtam a kezét, beszélgettünk. (Mert követte, amit mondtam, mimikával, a kezével jelzett, kommunikált.) És rengeteget nevettünk. A nővérszobából ápolók, orvosok jöttek ki, és csodálkozva néztek minket. Ez volt az én egyik nagy ajándékom, ez a nap. Egy utolsó pihenő az erőgyűjtéshez.

Este boldogan mentem anyuhoz a klinikára, aki azonnal bízni kezdett, és annyira hitt és annyira remélt, hogy nem volt bátorságom lerombolni az álmait.

Aznap este – remélem – boldogan aludtunk mindhárman.

Április 5., csütörtök

Danit sikerült ráhagyni valakire (vagy a szomszédok, vagy az anyósom vigyázott rá). Így együtt mehettünk a férjemmel. Apának nagyon rossz kedve volt. Idegesnek és nyugtalannak látszott. Kicsit beszélgettünk – aznap reggel megint kihúzta magából a tubust. Az volt az érzésem, hogy én kifejezetten idegesítem.

Miklósnak örült. (Férfiak együtt.) Kérte, borotválja meg. Apára jellemző, sosem hagyta volna, hogy én ápoljam, érintsem, gondozzam. Amíg ők beszélgettek, félrehívott a főorvos. Azt mondta, apa két-három napon belül biztosan meghal. Vagy ma délután, vagy holnap reggel átköltözhethetünk az egyágyas szobába, úgy készüljek, és hogy a látogatási rendet tekintsem magunkra nézve érvényte-

lennek. Megbeszéltük: délutánig maradok, hazamegyek, lefektetem a fiamat, és este kilenc, fél tíz körül visszajövök.

Mielőtt elindultunk a gyerekért még kicsit beszélgettünk apával. Kérdeztem tőle, mennyire kap így levegőt a cső nélkül?

„Semennyire, nem látod?”

„Ha rosszabbul lesz, visszatehetik a csövet?”

„Semmiképpen! Semmiképpen, hallod?!”

Apa tíz évet élt tudószanatóriumban, tudta, mit jelent a kérdés, és tudta, mit jelent a válasz.

Este, amikor visszaértem és halkan bekopogtam, az a nővér jött ajtót nyitni, akinek már a látványomtól is késpengévé vékonyodott a szája.

„Maga meg mit akar itt?” – kérdezte válaszul a „Jó estét”-re.

„Bemenni.”

A további kellemes eszmecserének jobbnak láttam elejét venni, és a főorvosához irányítottam a várható kérdéseivel együtt.

Apa csendesen feküdt, rám nézett, kérdőn húzta fel a szemöldökét.

„Visszajöttem, szeretlek.”

Jóváhagyólag bólintott, és becsukta a szemét. Fogtam a kezét, üldögéltem, úgy látszott, elaludt. Nagy volt a csend. Apa ágya az ablak mellett állt, mellette a függöny a másik ágy felől elhúzva. Egy támlátlan sámlifélét találtam az ágy alatt, azon ültem a fűtőtestnek támaszkodva. Teljes volt a nyugalom. Gépek sípoltak, zörögtek, de egy idő múlva már nem is hallottam. Az időtlenség érzése töltött el, úgy döntöttem, maradok.

Megérkezett a nővér, és lármásan a távozásomat követelte. Megérkezett az ügyeletes orvos és eligazította.

Engem nagyon felzaklatott ez az egész hercehurca, sírva fakadtam. Most már meg tudom fogalmazni ezt az érzést, már megint elvettek tőlünk valamit, amit nem tudnak visszaadni soha. Időt, békességet, megbékélést, csendet, búcsúzást.

Az orvos kedves ember volt, vigasztalt, nyugtatott, azt mondta, maradjak, amíg jól esik, de menjek haza aludni, mert holnap sok erőre lesz szükségem.

Felírta a mobilszámomat, és megígérte, szól, ha valami rosszabb lesz. Elbúcsúzott, elment.

Gondoltam, maradok még, de a nővér talán engesztelni akart, talán csak unatkozott, beszélgetni kezdett velem. Én fogtam apa kezét, ő pedig odaállt az ágy másik oldalára, és elmesélte: milyen emberesen összeszarta magát a Panyi bácsi, pont, mikor neki lejárt a munkaideje, de nyakig a szarban mégsem adhatta át a váltásnak, nem igaz?

A pénztelenség és a túlterheltség egy dolog, a hülyeség és az embertelenség egy másik. Apa még akkor is becsukta az ajtót, ha kezet mosott a fürdőszobában. Szemérmes volt, tartózkodó és Panyi úr – mindenkinek.

Most meg nyakig a szarban Panyi bácsi, nem igaz? Úgy tettem, mintha azt hinném, hogy apa alszik. Felálltam, mondtam, elaludt az apu, reggel korán jövök vissza, és kimentem. Tudom, hogy ébren volt, de meg akartam óvni a teljes megszégyenüléstől.

A földszinten az automatából vettem egy forró kakaót, a sírástól alig találtam a bedobónyílást. Aztán valahogy kibotorkáltam a kerten át a kapuig.

A taxis, aki hazavitt, egy szót sem kérdezett, csak adott egy csomag zsebken-
dőt és egy doboz cigarettát. Amikor kiszálltam, annyit mondott:

„Ha nem dohányzik, szokjon rá. Úgy látom, hasznát veszi majd.”

Aznap éjjel fél négyig járkáltam a kutyámmal a Városligetben. Fél hétkor
csöngött a mobil. A kórházból hívtak, induljak.

A főorvos előző nap kiderítette nekem, hogy az ÁNTSZ valamilyen rendelete ér-
telmében a hozzátartozó nem öltöztetheti fel a halottját, csak ruhát vihet be neki.

Én pedig úgy döntöttem, nyilván a nővérral folytatott kellemes esti csevegés
hatására is, hogy nekem az ÁNTSZ ne mondja meg, hogyan búcsúzzam el az
édesapámtól. Mert amíg az én gyászom valós, addig az ÁNTSZ csak egy betű-
szó, ami egy amorf szervezetet jelez.

Nem vagyok lázadó, csak szólt bennem egy hang, amit követnem kellett,
mert összhangban kellett maradnom magammal, hogy ne törjek darabokra a
fájdalomtól.

Azokban a helyzetekben, amikor nincs holnap, nincs pardon, nincs javítási
lehetőség, számomra mindennél fontosabb, hogy a magam törvényei szerint jár-
jak el. A következmények jöhetnek később, én még itt leszek.

Anyához csütörtökön nem mentem be, mert nem volt annyi időm. Telefonon
beszéltünk többször. A mobil valahogy más. Nem olyan szertartásos és rideg,
mint a vezetékes telefon. Mivel kényszerítve voltunk a helyzet által, rengeteget
használtuk. Anya is pont olyan természetesen beszélt így, mint élőben, ezért ná-
lunk ez nem jelentett korlátot. Azt mondtam neki, hogy apa nincs jól, és most in-
kább vele maradnék, és azt is, hogy megkaptuk a külön szobát. Mindent értett,
csak annyit kért, hívjam majd gyakran.

Április 6., péntek

Reggel fél nyolcra ruhával megpakolva értem az intenzívra, magamnak csak egy
fogkefét meg egy kardigánt vittem.

Előző nap, nem, ez volt a kedd!

Elmentünk a szüleim lakására összeválogatni azokat a ruhákat, amiket majd
apura adunk a temetésre. Miklóssal együtt zokogtunk a nyitott szekrények előtt,
de valahogy rendben lévőnek éreztük. Kivettünk ruhákat, „ezt kitől kapta?”
„Megy ez a nyakkendő a zakóhoz?”, „Szerinted lehetne-e ez a nadrág?” – kér-
dezte Miklós. „Ez tőlem van, és én úgy örülnék, ha érted, mire gondolok.” Ilyes-
mikről beszéltünk, sírtunk és gondoskodtunk – utoljára.

Anyát is felhívtuk, mindennel egyetértett, de azt mondta, hosszú szárú jéger
kell az öltönyt nadrág alá. Nem értettük. Erre elmesélt egy családi történetet.
„Amikor az apám nővérenek a férje, a János bácsi meghalt”, mondta anya, „a
nagynéném a nagy sietségben elfelejtett zoknit adni rá a temetéshez. Ezt nagyon
szégyellte, és nem is mesélte el senkinek. Egyszer aztán a János bácsi testvérenek
a felesége, bizonyos Eta néni azt mondta egy vacsora közben:

»Én nem értem ezt, a János álomban gyakran megjelenik, és panaszkodik,
hogy fázik a lába, mert nagyon hosszú az út, ahol menni kell, és nagyon hideg
van.«

A nagynéném nem szólt, csak hallgatott, ez így ment egy darabig. Amikor már nem bírta tovább, felnyitatta a sírt, és beletett egy pár zoknit.

Eta néni néhány nap múlva, anélkül, hogy bárki szólt volna neki, hozta a hírt, János megtalálta a zoknit, köszöni.”

„Szóval” – fejezte be anya könnyes hangon –, „azóta a családukban minden férfit vastag zokniban és meleg nadrágban temetünk, mert hosszú az út és hideg van.”

Intenzív osztály. Minden olyan volt, mint előző nap. Leültem a sámlira, nekidőltem a fűtőtestnek és vártam. Visszagondolva, puha lebegésben töltöttük apával a délelőttöt. A mobilom – engedéllyel – be volt kapcsolva. Anyával többször beszéltem. Miklóst tizenkettő körülre vártam, mert előbb Danit elvitte az anyósomhoz.

Fél egy körül már látszott, hogy apa egyre távolabb van. Felhívtam anyut és megkérdeztem, apa akart-e papot hívni magához.

„Igen, intézd el, kislányom.”

Egyetlen embert ismerek, aki pap, és egyetlen papot ismerek, aki ember. Őt hívtam. Vele előzetesen már megbeszéltük a szombatot, de láttam, hogy apa nem tudja már megvárni. Éppen tárgyalt valahol. Küldök neked valakit, jó? Egy öreg plébános csoszogott be félóra múlva. Éneklőn, elnyújtottan dicsérte a Jézus Krisztust. Apa felnyitotta a szemét, kérdőn felhúzta a szemöldökét. Most rajtam volt a bólintás sora, nagyon sírtam. Apa megadóan intett. A bácsi gépiesen elmondott egy nem túl hosszú szöveget, elvégezte a teendőit, részvétéről biztosított, és elcsoszogott.

Én magamon kívül voltam. Az egyik orvos jött, átölelt kicsit. Nem mondott semmit, mert nem volt rá szükség. Fantasztikus, hogy idegen embereket milyen közel hozhat a halál egymáshoz, ha nem állnak ellen ennek. Ha nekifeszülünk, akarunk, és lezárjuk a határainkat, végletesen elidegenít. Ha beleúszunk és a dolgok ütemére létezünk, feloldódhatunk benne.

Ha közhelyet akarok mondani, olyan, mint a születés. Én rosszul szültem. Akartam valamit, gondoltam valamit, elképzeléseim és elvárásaim voltak. Nem így kell. Megtanultam akkor, most meg sem próbáltam.

Amikor megnyugodtam, felhívtam anyát. Elmondtam kicsit szépítve, mi történt, beszélgettünk, aztán csak ültem. Fogtam apa kezét, néztem, milyen szép, erős kéz árnyéka ez. Néztem a körmeit, halvány kékeslilások voltak. Oxigénhiány.

Végre megérkezett Miklós. Már nagyon vártam. Beszéltünk néhány szót, átölelt, bátorított. „Aztán én fölálltam, lementem a büfébe, ittam egy kávé és fölhívtalak.”

Néhány perc múlva visszamentem. Először csak ültünk az ágy két oldalán, fogtuk apa kezét, lassan beszélgetni kezdtünk. Daniról, olyasmiket, ami érdekli apát. Aztán hallgattunk, aztán kicsit sírtunk megint. Együtt voltunk mi hárman.

Négy körül újra lementem, mert akkor zárt a büfé. Vettem még kávé, kólát és csokit éjszakára. Kávézás közben elsétáltam a kertészetbe. „Útközben megint felhívtalak.”

Gyönyörű délután volt, csillogó, napos tavasz. Kértem a kertészetből két levelet apa citromfájáról, és vettem egy méceszt is, mert hirtelen úgy éreztem, hogy ezt kell tennem. Mikor visszaértem, minden változatlan volt. Mondtam apának, hoz-

tam mutatóba egy levelet a fájáról. Nem nyitotta ki a szemét. Kicsit megdörzsöltem és odatartottam az orrához. Egy pillanatra mintha mosolygott volna.

Aztán csak ültünk. Háromnegyed öt körül telefonált az anyósom, hogy sajnos nem tudják tovább vállalni Danit, mert fáradtak, és Miklós induljon el fél óra múlva érte. Miki odahajolt apához és elmondta, egy félóra múlva el kell mennie, de apa ne féljen, mert én egész éjjel itt leszek mellette.

Apa nem félt, de az ügyeit mindig szerette kézben tartani.

Egy félóra múlva sóhajtott egy furcsa reszelőset, és még egyet, és még egyet, és többet nem.

Én hangosan szólongatni kezdtem: „Apa, apa!”

Kinyitotta a szemét, rám nézett, megint levegőt vett, nehezen, reszelősen – nézett engem.

Én nem szóltam többet. Hirtelen megértettem, hogy visszatartom. Úgy nem tud elmenni, ha sírni lát és kiabálok utána. Kicsit olyan volt, mint amikor gyerek voltam, és ő előrement, én meg igyekeztem utána. Sírtam és kiabáltam, hogy vegyen fel. Mindig megállt, és visszajött értem. Még most, utoljára is.

Csak álltam, simogattam a kezét és azt mondtam: „Jól van.”

Sóhajtott egyet, és meghalt.

2001. április 6., 17 óra 18 perc volt.

Jött az orvos, megnézte, elment. Felhívtam anyát. Lehet, hogy ez rettenetesen hangzik, de azt kérte, ha történik valami, azonnal szóljak. Én meg úgy gondoltam, joga van tudni, és ha azonnal akarja és telefonon akarja, akkor legyen úgy. Mikor felhívtam, együtt sírtunk, mondtam, hogy itt mindent elintézek, és megyünk hozzá. Szerencsére pont anyával volt az unokahúga, így nem kellett egyedül lennie, amíg odaértünk.

Anya azt mondta, „Ági, mondd meg apádnak...” Én félbeszakítottam, „mondd meg te”, és odatettem a telefont apa füléhez.

Két nagyon kedves ápoló volt délután, apa őket szerette a legjobban.

Megmosdatták, ráadták az alsóneműket, mi addig a függönyön kívül álltunk. Úgy gondoltam, hogy attól, hogy nem lélegzik, apának biztosan nem változnak a szokásai; nem szeretné, ha ruhátlanul látnánk. Előkerült a jéger, nadrág, ing, zakó, nyakkendő, zokni, cipő.

Amikor meghalt, automatikusan lefogtam a szemét és felkötöttem az állát. Mire minden készen lett, a szivarzsebbe tettem egy citromfalevelet, és gyújtottunk egy gyertyát. Én apa fülébe súgtam:

„Nem kell félned semmitől, csak bátran, úgy, mint eddig.” Más volt így felöltözve, mint pucéran, egy lepedő alatt.

Kicsit mintha mindenki gyászolt volna velünk, és az az ideges feszültség is eltűnt. Két néni volt még a szobában, amikor látták a gyertyát, apát öltönyben, részvétet nyilvánítottak, és már nem akartak úgy tenni, mintha nem tudnák, hogy mi történt itt.

Egyikük elkérte tőlem a telefont, és az unokáját hívta, jöjjön és látogassa meg őt. A másikuk a férjemmel beszélgetett.

Aztán megjöttek a hullaszállítók, lecsapták a tepsit a szoba közepére, egy pil-

lanatra megfagyott a levegő. Miklós szorosan ölelt magához. Belőlem valami kis vinnyogó hang tört ki. A nénik úgy tettek, mintha ők csak látogatóban lennének itt. Amikor a hullaszállítók beléptek a függöny mögé, megtorpantak egy pillanatra. Az egyikük így szólt:

„Jó estét kívánok!”

Nem egy hulla volt ott, egy személytelen csomag, hanem egy szigorú, idős úr majdnem fekete hajjal, ünnepi ruhában.

Mire a másik:

„Őszinte részvétünk. Önök a család?”

És akkor mi mindannyian újra kaptunk levegőt.

Már nem tepsi volt, amit lelketlen állatok majd kiborítanak valahova. Óvatosan, lassan emelték fel apát, nem belerakták, hanem lefektették.

Áldja meg őket az Isten ezekért a mozdulatokért, amikre lehet emlékezni.

Elmentek. Elfűjtuk a gyertyát. Elköszöntünk. Eljöttünk.

„A parkolóból felhívtalak téged.”

Anyánál nem voltam sokáig. Majdnem kilenc órákor értem oda. Már sötét volt a kórteremben.

Elvittem neki a mécsest, amit apának gyújtottunk. Fogta, simogatta. Kicsi volt, összetört, erőtlen és nem sírt. Ez rémisztett meg legjobban.

Szóltam a nővéreknek és az orvosoknak, hogy mi történt. Kértem, nagyon vigyázzanak rá. Az udvarról még felhívtam a pap barátunkat (remélem, nem sérődik meg érte, de így tartjuk őt számon), megköszöntem, hogy küldött valakit – mintha napokkal korábban lett volna az a délelőtt – és megkértem, ha már úgylis apára szánta a szombat délelőttöt, nem menne-e be anyuhoz?

„De.”

És akkor, körülbelül fél tízkor az autóban végre csöndben maradhattam. Nem kellett intézni, kérni, harcolni, lázadni, vigasztalni, hívni...

Csak ültem, néztem az utat, és hirtelen megéreztem, hogy apa milyen végtelenül szeret engem.

Senkit nem akarok semmiről sem meggyőzni. Nem akarok erről senkivel soha vitázni, nem akarok érveket se pro, se kontra.

Ez nem az én érzésem vagy gondolatom volt.

Ez éreztetődött velem.

Fürödtem ebben a végtelen, elfogadó, nagyvonalú szeretetben, amire mindig vágytam. Tudtam, hogy apának úgy vagyok jó, ahogy vagyok, mert én vagyok.

Megkaptam tőle azt, ami után mindig sóvárogtam, csak többet és jobban, mint azt valaha elképzelni tudtam volna.

Soha annyira nem szeretett, mint akkor este.

Volt időm

*nem figyeltél rám uram
s látod mibe keveredtem*

*félig álomban gyötrődöm
ezen a különös bárkán
ahogy sejtetve a kések útját
a finom pólyák alatt
önfeledten sétakocsikázik
bennem a fájdalom*

*volt időm mindent végiggondolni
és nem akarok semmivel sem törődni
csak aludni*

*de mintha angyal szárnya
suhogna a félhomályban*

*vagy egyre türelmetlenebbül
sodor az idő?*

Idill

*barokk angyalok hasítják az eget
részegít a panteista élvezet*

*lebontott hajad vízesésként szakad
hangyák cirógatják rózsás talpadat*

Elképzелhető

*ahogy sokasodnak éveim
egyre jobban derülök bolondságaimon
így aztán elképzелhető
hogy annyira rokonszenves leszek magamnak
ha a fák majd nekem is aranykezükkel intenek
eszem ágában sem lesz mozdulni*

De?

*az emberélet útjának felén
ha jól tévedek
nem lelni az igaz utat
rendben van
de még utána is? nemegyszer?*

Megvigasztalódás

Néztem Attila bácsi két ujját, ahogy szorította azt a kis szelet papírt, elfehéredett bele a mutatóujja körme. A másik kezével belökte maga mögött az ajtót, aminek üvegén most fordítva olvastam el a megkopott, piros feliratot: „ÓICÁTILI-BAHER”.

– Te gyerek, egyet tudnod kell – kezdte, és én felkaptam a fejemet. Bozontos bajsza, mint mindig, eltakarta a száját, barna szeme kitöltötte vastag szemüvegét. – Amikor most megkapod ezt a papirost a névvel és címmel, ami eddig volt, egy csapásra véget ér. Ezentúl már nem lehetsz gyámoltalan, ilyen-olyan kis mimóza. Mostantól te vigasztalsz másokat. Neked kell tudni, honnan fúj a szentlélek.

Nem várt választ, se gyors, habogó ígéretést. Ezen már rég túlestünk, amikor még csak az irántam való bizalom működött, és igazából még nem is volt mit megígérni. Búcsúzóul pofon legyintett, azaz utamra bocsátott.

A papíron az állt: „Feinroth Mátyásné, Anna Kórház, női elfekvő”.

A buszon zötykölődve az jutott eszembe, akárhogy is, első találkára megyek. Réges-rég nem volt részem ilyesmiben, hogy hagytam, sőt akartam volna, hogy akár fiatal, akár idősebb embertársammal összevezéreljen a sors. Most feladatom van, és bármilyen furcsa, izgatott örömmel készülök arra, hogy – minden valószínűség szerint – valakit kikísérjek a földi életből. Az, hogy ez az elkerülhetetlen távozás milyen lesz (majdnem azt mondtam: szép lesz-e), rajtam múlik.

Az elhanyagolt őszi parkon való átkelés tökéletes előképét adta annak, ami az épületben várt. Rögtön a portás: látszott rajta, olyan alkoholista, hogy faggyúmirigyekben már a homlokán jön ki a mája. Kérdeztem, ismeri-e Feinroth Mátyásné. Kislámpa fénye mellett ücsörgött, keresztrejtvényt fejtett. A szemüvege fölött pislantott rám, mintha nagyon nem helyénvalóan viselkednék. A ceruzája összerágcsált, rádiós végével mutatott a második üvegajtó mögé, ott bent, ott kezdődik az a birodalom, ahová én igyekezem.

Az ügyeletes nővér bőszen klumpakopogással viharzott valahová, ismételt érdeklődésemre annyit vetett hátra:

– Kilences.

Ó igen, megint itt kezdem pályafutásomat, akár csak tizennégy évesen az intézetben, a kilences hálóban, úgy látszik, ez a jó, vagyis inkább hozzám méltó terem. A kilences háló, ahová azért küldtek, akkor is, most is, hogy ne legyen semmi baj.

Velem.

Holott ez a kilences – mindig ide lyukadok ki – nem az élet, hanem a halál terme.

Nyolc ágy, a négy sarokba kettesével L-alakban bepaszírozva. Az ajtóban megállva villámgyorsan körbejártam a szememet a párnákról tiszteletemre

kissé megemelkedő arcokon: azonnal tudnom kell, melyikük az *enyém*, a Feinroth néni. Aki először megszólít.

Egy-két másodperc múlva visszahanyatlanak az ágyra. A tőlem legtávolabbi sarokból érkezik egy reszelős, vaskos hang.

– Csakhogy.

Végigoldalazok az ágyak elé-mellé húzott kopott éjjeliszekrények között. Schol egy kinti üdítő üveg, dobozos gyümölcslé, csak az intézeti tea, üvegkancsóban.

– Feinroth Mátyásné? – ezt tudom kinyögni, ilyen hivatalosan. Ezerszer rosszabb, mint Kölcsyéből felelni a szűrős szemű érettségibiztos apáca előtt. Isten, áldd meg a... na, kit?

– Szép kis szeretetszolgálat – csupán ennyit morog, és a fal felé fordul, majdnem teljesen a fejére húzza a paplant.

Negyed órát állok ott, nem történik semmi. Azaz: szuszogást, nyögést, vinnyogást hallok innen-onnan, néha sodronyrecsegést. Ismerős. A kilences hálók ilyenek.

Amikor a sötét, kusza parkon vágok át, visszafelé, a buszmegállóhoz, alig-alig tudom visszagyömöszölni a torkomba a sírást. Nem akarom, hogy ez a nap is ugyanúgy végződjék, mint a tizennégy évvel ezelőtti, abban a másik teremben. A sírás egy fikarcnyit sem segít. Nem helyettesítheti és siettetheti a dolgokat.

Ilonka néni – már tudtam, hogy így hívják – az ágy szélén ült, a lábán kockás posztómamusz.

– Mégiscsak van benned tapintat. Tíz emberből kilenc elkezdett volna rázni, locsogott volna összevissza, kiabált is volna. Ismerem a fajtájukat.

Megint hallgattunk egy sort, azt füleltem, hogy a vadgesztenyefa ága szabályosan veri az ablaktáblán a Beethoven *Ötödik szimfóniájának* elejét. Ilonka néni a lábfején hintáztatta a mamuszát.

– És te? – nézett rám hirtelen. – Azért megmukkanhatsz ám. Tőlem ne várd, hogy órákon át panaszkodjak. Majd szépen mesélsz nekem.

Mindezt lassan, mégis úgy tetszett, kurtán, utasításszerűen mondja. Megrettentem.

– Mit mesélhetnék?

– Az életedet. Hány éves vagy?

– Harminc... egy.

– Na, látod. Pontosan harmincegy év kell hozzá, hogy elmeséld. Annyi meg úgyse lesz. Nekem, legalábbis.

Szóba sem jött, hogy vitatkozzam vele. Mintha ugyan sose vitáztam, üvöltöttem volna rekedtre magam nálam pontosan egy generációval idősebb asszonyokkal. De aztán többé nem nógatott, maradtam néma, s mivel azt hittem, ha rá se nézek, az olyan, mintha ott se lennék, az ágy vaslábát tanulmányoztam, mit látok bele a fehér festék kopásaiba. Azzal mentegtettem magam, hogy Attila bácsi megmondta: nem szabad, hogy ez a történet rólam szóljon. Én csak vigaszt nyújtok. Elképzelhető, hogy létezik élő ember, akit az vigasztalna, amit jobb híján „életemként” kell emlegetsek? Bizonyos voltam benne, Ilonka néni sorsa az enyémhez képest mégiscsak... de hát milyenebb? Megmondta: nem fog felőle panaszkodni. Talán egyszerűen végtelenül elege lett belőle. Valami mást akar hallani végre. Ahogy jóformán parancsba adta: meséljek neki. Ráadásul szépen.

Ha egyszer erre szegődtem. Elvégre, nyugtattam meg magamat, miközben a busz párás ablakára kis foltot maszatoltam, szépen mesélni nem csúnya dolog. Még ha az én életemről van is szó.

Néztem, amint azt a negyedgerezdnyi körtebefőttet a kiskanállal nyisziteli az ölében tartott kistányéron.

– Azt akarod mondani, ahányszor apád félrelépett, te azt otthon, ki tudja mi-féle ösztönnel, megérezted, rosszul lettél és hánytál?

Csak bólintottam.

Ilonka néni elárulta, mindig is ebben lelte volna örömét, hogy mint egy nyomozó, kérdegeti az embereket. Azt kezdtük játszani, hogy szép módszeresen kivallat engem, s én, ha nem is bűnös-ként vagy gyanúsított-ként, de legalábbis tanú-ként köteles vagyok felelni a kérdéseire. Nagyon is jól tudom, a katolikusok gyónásában is az a trükk (bár lehet, hogy nem ez a legmegfelelőbb kifejezés rá), hogy mindazt, ami az ember lelkét nyomja, könnyebb elbeszélni egy ismeretlennek, mint annak, akire valóban tartozna. Ha úgy veszem, még egy bűn, további menekülés, a megmenekülés illúziójával.

Ilonka néni végtelen lassúsággal nyomta bele a kiskanalat a körtebe.

– Anyád mit szolt?

– Rettentően bosszantotta az egész. Apuka sehol, mert, ugye, épp eltévelyedett, és akkor ott ez a nyápic lány, aki telerókázza a lakást. Nem csoda, ha mindenkiből elege lett.

– Végül rajtad állt bosszút?

Megdöbbsentem. Ez a néni itt, két körtefalat szopogatása közben azonnal rájött az igazságra, amin én évekig gyótródtam.

Furán meresztette rám a szemét. Nem tudtam volna megmondani, milyen színű.

– Egyszer csak minden kiderült. Anyuka a maga kényszeres precizitásával évtizedek óta rótt a naplóit. Apukára az ilyesmi egyáltalában nem volt jellemző, de rosszul értelmezett büszkeségtől vezérelve, ami inkább titkos kérdés lehetett, feljegyzéseket készített egy bordó zsebnaptárba a kihágásairól.

– Anyád megtalálta.

– Több mint két év után. És volt energiája arra is, hogy apuka noteszét napról napra összevesse a saját naplójával. Ellenőrizni akarta, milyen körülmények között lett megcsalva, mit tett akkor a családi béke és boldogság érdekében, amikor apuka mindennek az aláaknázásán dolgozott. Így tűnt fel neki, hogy én éppen-séggel mindig a légyottok napján lettem rosszul és rondítottam össze a lakást.

– Számon kérte rajtad apád csúfságait – nyugtázta Ilonka néni, mint aki már hallott erről harangozni. Felnéztem, láttam, beszívott szájjal, mohón néz rám.

– Nem egy az egyben – folytattam kissé zavartan. – Csak sejtem, hogy tudhatta, hiszen magam csak jóval később jöttem rá minderre, amikor merő véletlenségből én is ráakadtam a bordó noteszra, amit anyuka egyébként úgy őrzött magánál, mint a legféltettebb kincsét. Az viszont feltűnt, hogy anyuka, azok után, hogy apuka bűne napvilágra került, elkezdett kérdegetni: mi a csoda, elmúltak a rosszulléteim, sosincs hánýingerem? És nem volt. A lelepleződés után egyetlenegyszer sem hánytam. Anyuka ezért aztán cinkostárs-ként kezelt, mint aki apukával egy

követ fújt. A hányásban nem a tudat alatti borzadályt látta, hanem úgy érezte: együtt disznólkodtunk. Ezért büntetett engem is, és küldött el a nevelőintézetbe, több mint kétszáz kilométer messzeségbe. Hogy végképp egyedül lehessen.

– Egyedül – mondta Ilonka néni is révetegen, nem is vette észre, hogy a kiskánál kicsúszik a kezéből, s tompán koppan a linóleumpadlón. Nehogy a kistányér is így járjon, elkaptam tőle, és az éjjeliszekrényre raktam. Nem kérdezett egyebet, gyorsan visszabújt a paplan alá.

Lelkiismeret-furdalást éreztem a buszon hazafelé, hiszen vigaszt kellene nyújtanom, és akármennyire is az ő kérése szerint zajlanak látogatásaim, ma látnom kellett, hogy jócskán felzaklattam. Lehet, hogy vele is történt valami hasonló áruulás?

Annak az egynek örülhetek, hogy engem ma már egyáltalán nem visel meg ez a kitárulkozás. Mintha az a lány, akiről mesélek, valóban csak egy mesefigura lenne. Az ég is nyugtázta a mai napot, amint egy téli regéhez illik, amikor leszálltam a buszról, a villanylámpák magasából elkezdett szállingózni a hó.

Mindenki a vacska legmélyén kuporgott, egy-egy felmeredő, őszes hajcsomó látszott csak ki az ágyneműk közül. Az éjjel meghalt az Éva néni.

Ahogy kihúztam az ágy alól a hokedlimet, a fal mellől, a dunyha mélyéről hallottam Ilonka néni hangját.

– Anyád neked sem bocsátott meg soha?

– Azt hiszem, nem. Nem tud, hiába akarna – mondtam, de miután ezt túl tragikusnak éreztem, mentésére gyorsan hozzátettem: – Lehet, hogy egy rossz érzést nem is lehet megbocsátani. Meg aztán kinek is?

– Így akar meghalni?

Elképedtem. Anyuka és a halál? Meg hogy „akar”? Nem is tudtam mit válaszolni. Ez viszont a játékunk szempontjából szabályszegés volt. Köteles lettem volna felelni.

Ilonka néni félrehajtotta a paplant és felém fordult a faltól.

– Nem sumákolunk. Mikor találkozol újból anyáddal?

Nyeltem egyet.

– Karácsonykor meg szoktam látogatni.

– Helyes. Akkor az idei ajándék az lesz, hogy kibékültök – jelentette ki parancsolóan.

Ahogy a párnába belenyomódott a feje, és az egyik csücsök furán meredt a bal füle mellett, most kísértetiesen hasonlított az iskolaigazgató kedvesnővérré. Aki egyszer a szemembe mondta: annyit nem érek, mint a körme feketéje. Akkor – sokadszorra – az volt a kérdés, hogy miért nem gyónok én soha. És újból fertelmesen vétkeztem, amikor megint csak azt feleltem szerényen lesütött szemmel, hogy nincsenek bűneim.

Ilonka néni mintha megnyugtatta volna, hogy nem ellenkeztem a bejelentése ellen. Hogy aludt-e, nem tudom. Kétségtelen, kicsit ijesztőek az öregasszonyok csukott szemmel, felfelé meredő orral, s ahogy a koponyacsontjukra ráfényül és felfénylik a bőrük.

Kész istenkísértés ebben a nagy hóban a hátsó kapu felől átvágni a parkon. Az őszeről ottmaradt ágak-bogak a hó alatt sorozatos csapdát rejtenek, kétszer is hasra vágódtam, amíg a kapuig elbotorkáltam. Kedvenc portásom őrhelyén ült,

nem is emelte el a szájához tapasztott kólásflakont, amiből színtelen folyadékot csurgatott magába, úgy intett, akárcsak az első alkalommal, hogy mehetek.

A kórterembe benyitva eddig soha nem érzett, nehéz szag csapott meg, az a nagyon sűrű emberszag, ami már ijesztő, rossz, ha ez tölti ki a tüdőmet, köhög-nöm, majdnem öklendeznem kell tőle, mint valaha régen.

Mindkét ablakot gyorsan kinyitottam, tűnjön el minél hamarabb ez a hamis, fullasztó meleg. Legyen inkább füst- és hószagú hideg, ami ugyan nem való egy szobába, de hirtelenjében akár orvosság is lehet. Néztam a körben álló ágyakat, csak a nagy kupacok látszottak a félhomályban, egy nyikordulás, egy pisszenés se hallatszott, mintha a beáramló jeges levegőtől egyszeriben a parkhoz hasonló hómezővé változott volna át a szoba.

Azt kívántam, hogy végre történjen valami.

Nem csodálkoztam, hogy elsőként Ilonka néni felől érkezett némi köhécselés. Viszont amint a rossz fényben az arca megjelent az ágynemű ráncai között, az egymásra vetülő árnyékok egyvelegében ő is csak árnyéka volt önmagának.

– Azt hittem, hazamégy az ünnepekre – mormogta, már-már ingerülten, amiért itt lát.

– Holnap indulok – rebegtem gyorsan.

– Holnap, mindig csak holnap – mintha boksolt volna egyet a paplan alatt. – Nem lesz ám mindig egy újabb holnap.

Erre mit felelhettem volna?

Ő meg ismét köhögött.

Most hirtelen éreztem, hogy tényleg hideg van. Becsuktam az ablakokat. Amikor az utolsó kilincset is ráfordítottam, és visszafordultam, láttam, hogy teljesen sötét van a szobában. És újból csönd. Odalopóztam Ilonka néni ágyához, de mielőtt megnyikkanhattam volna, szokásos paplanmélyi hangján azt mondta:

– Nehogy boldog karácsonyt akarj kívánni. Itt! És nekem! Inkább igyekezz haza. Tudod, mit ígértél, fiam...

Borzongás futott végig a hátamon, s csak amikor betettem magam mögött a terem ajtaját, akkor jutott az eszembe, hogy én nem ígértem semmit, csupán némán, vagy az is lehet, gyáván nyugtáztam egy idegen öregasszony – most megint így jutott eszembe: Feinroth Mátyásné – nyakamba sózott ukázát, hogy szegüljek ellen a sorsnak. Mikor már annyiszor megtettem!

Távrolról fapapucsok kopogását lehetett hallani. Visszafelé, csak azért is, a sötét mezővé vált hóban caplaltam a megállóig, éreztem, amint rövid csizmámba felülről bepotyog a hó.

– Uram, hadd feledkezzek el végre a saját lelkemről – mondta egy hang bennem, még a kapu előtt. Megálltam, füleltem, de képtelen voltam eldönteni, mi legyen ez: magam imádkoznék, mint ahogy nem szoktam, vagy valaki, valahol messze rebegi ezt a fohászt, és én vagyok az a kiválasztott, akinek a fülében visszhangot vernek a szavai.

Anyuka viselkedésével teljesen meghökkentett. Mindent egybevetve úgy kell fogalmaznom: örült nekem. Legalábbis így éreztem, s nincs mit titkolnom azon, hogy ez az öröm nekem is örömet okozott.

Es annyiban hagytam, hogy minden olyan, amilyen. Egy lakás. Egy asszony,

aki történetesen az anyukám. Rettenetesen sokat tudunk egymásról, túl sokat is, de semmiképpen sem mindent.

Nem baj.

Alig-alig szoltunk egymáshoz, a közelségünk elegendőnek bizonyult ehhez a furcsa, magától támadt békeséghez. Nem hangzottak el a korábbi évek pattogós kérdései, és a hitvány válaszok után alig leplezetten gúnyolódó megjegyzések arra vonatkozólag, hogy például mi lesz belőlem. Mintha anyuka hirtelen bele-nyugodott, sőt örült volna annak, hogy ez lett belőlem, teszem azt, vörösre festett sünihajam van, amit ő most látott először, de még véletlenül sem tette szóvá.

Vajon mi történt vele?

Amióta egyedül van, nem állít fát, csak egy fenyőkoszorút erősít fel az ötkarú csillárra, arra lógatunk fel néhány dísz, arany girlandot. Ez is olyan magától értetődően, nyugodtan történt. Hagyta, hogy behozzam a spejzből a kislétrát, nem tépte ki a kezemből, hogy ezt csak bízam rá. A rádióból zene szolt, adogatta a kezembe a díszeket és a pántlikás, lakkozott diókat.

Én egy puha sálát ajándékoztam neki, ő egy puha sálát ajándékozott nekem.

Még csak nem is nevettük ki magunkat, mindketten örültünk annak, amit kaptunk. Mindez oly rendjén valónak tűnt.

Megettük a halat, közösen elmosogattuk az edényt, a maradékot alufóliával leborítva kiraktam a kiszélesített ablakpárkányra, hiszen jól tudtam, hogy ilyen hidegben a természetet használja jégszekrényként, a hűtőt hónapokra kihúzza a konnektorból. Ezért máskor pörölni szoktam, nevetséges zsugoriságnak titulálva a viselkedését, amit most felettébb józan gondolatnak találtam.

Visszaültünk a szobába, a rádió mellé olvasgatni. Titokban vártam, ennyi karácsonyi csodára jön-e még valami egyéb, esetleg mégis egy-két szó arról, hogy ami történt, miért úgy történt. Hogy... mi lehet most apukával? Hogy néz ki? Megkopaszodott? Biztosan ősz már. Megvan-e még a bajusza?

Néztem anyukát, és egyszeriben azt láttam: milyen szép asszony. Így, öre-
gen. Haja lesimítva, festetlenül, szürkén. Az arca is sima, talán az orra és az alsó ajka ereszkedett meg valamelyest. Csak annyira, hogy *ilyen* szép legyen.

Ezt a szép nőt dobta el magától az én csalfa apám. És vele együtt engem is. Most biztosan éreztem, hogy mi ketten, anya és lánya, nem ezt érdemeltük. Akik így tudunk ülni szenteste, együtt.

Nem érdekelt, mit csinál most apuka, semmit sem tehet fontosabbat, mint ami ebben a szobában történik, akkor se, ha e pillanatban... No, mindegy, butaság.

Csönd volt, és már nem hiányzott a beszéd, mert rá kellett jönnöm, minden szavak nélkül mondatott el.

Második számú szent küldetésemnek is eleget tettem.

Most nem volt tilos, hogy még elalvás előtt is úgy búcsúzzak:

– Boldog karácsonyt.

Anyuka csak bólintott, mint aki ebbe is beleegyezik.

Ám a boldogság mindössze reggelig tarthatott.

Hanyatt fekve, ugyanabban a pózban aludtam végig az éjszakát, mint ahogy lefeküdtem, de abban a pillanatban, amint kinyitottam a szememet – még hét óra sem volt –, végtelen nyugtalanság vett rajtam erőt. Attila bácsi hangját hal-
lottam a fülemben, amint azt mondja, nekem kell tudni, honnan fúj a szentlélek.

Láttam magam előtt a sötét kórtermet, a sarokban L-alakban álló ágyakkal, s egyre inkább láttam a legtávolabbi zugot, ott az én ágyamat.

Ilonka néni ágját.

Mire anyuka felkelt, már összecsomagolva vártam rá az előszobában.

A szeme ide-oda járt, mintha keresne valami jelet az arcomon, mire ez a nagy ünneprontó sietség, mi dolgom lehet, amikor végre-valahára nem küld, hanem marasztalna, még ha nem mondja is, a tekintetében még ott volt a tegnapi este emléke, már-már a könnyörgés fénye.

Nyakamba kanyarította a sálát, annál fogva húzott magához és csókolta meg a homlokomat.

A vonat lassan, még azt is mondhatnám: ünnepi lassúsággal vonult a tájban, a fehér mezőket és a fehér égboltot csak a varjak firkálták össze fekete röptükkel és ugrándozásukkal.

A hideg kupében vettem észre, hogy anyuka nem azt a sálát adta rám, amit ő vett nekem, hanem amit tőlem kapott. Majd jövő karácsonykor visszacserélhetjük a sálainkat. Vagy talán... előbb is lehetne?

A folyosón egy kis műfenyő állt, néhány sápadt gyertyaéggő világított rajta. Különben mindenütt olyan sötét volt, mintha a szentséges éj után többé soha nem akarna felkelni a nap.

Beléptem a kilencesbe. Első pillantásommal észleltem, hogy a legtávolabbi sarokban álló ágy üres. Amilyen üres csak lehet egy ágy, annyira üres volt.

Odamentem, és a pusztá matrac durva huzatán végighúztam a mutatóujjamat. Aztán óvatosan leültem, a nyakamból levéve magam mellé tettem a sálát, anyukának szánt ajándékomat, legalább valami kicsit takarjon el.

Hallottam, hogy messziről szaporán kopognak felém a fapapucsok.

– Karácsony előtti este egy bácsi jött be hozzá – mesélte az ügyeletes nővér, miközben a gyógyszereket rakosgatta szét a műanyag skatulyákba. – Délután érkezett, és egészen későig maradt. Csodálkoztam is, amikor jöttem villanyt ol-tani, hogy még itt van. Az ágyon ültek, átölelve egymást. Szinte zavarba jöttem. Kénytelen voltam elküldeni, olyan butaságot mondtam, hogy kérem szépen, záróra van. Mintha valami vendéglátó egység lennénk. Akkor felállt és szó nélkül kiment, még boldog ünnepeket sem kívánt. Az Ilonka néni meg bebújt a pap-lana alá, és a fal felé fordult. Reggel már hiába ébresztgettük.

– És a bácsi? – kérdeztem didergő hangon.

– Mit akar vele?

– Hogy nézett ki?

– Sehogy. Mint egy öreg papa. Csoszogva ment.

– Bajszos volt?

Az ügyeletes nővérke felkapta a fejét a tablettaosztályozásból.

– És ha az volt? A fene se nézte.

Lassan ballagtam le a linóleumos lépcsőn, majd toltam ki magam előtt az Anna Kórház női elfekvőjének kapuját. A portásfülke üres volt, nem volt kitől el-köszönni. Odakint megint esett a hó, hogy újból megpróbáljon minden földi nyomot betakarni.

Sansz-script líra

*Mégiscsak megvagy
körülzár a világ
ez az a burok
amibe születted*

*

*Semmi okod a szomorúságra
most
a fa fehér szakállát rázza
egy angyali rokonra gondolsz
a felmenő ágon*

*

*Ha őszinte vagy
azt mondod: tél van
de ha nagyon akarod
hazugságnak is megfelel*

*

*Nagy üres hordót látsz
magad előtt kong
félelmedben a bort
odaképeled mögéd*

*

*Most végre elhagyott
minden hiábavalóságod
repülni tudnál
mint egy csupor méz*

*

*Szemedben a fény
otthonra talál
dél van
a kötény meglebben öledben*

*

*Mióta várod ezt a napot
nem is tudod
függönyrojtok takarják
a rossz emlékeket*

*

*Kérsz egy csavarhúzó
de még nem tudod minek
hatalmába kerített
a folytonos cselekvés*

*

*Örömmel tölt el
hogyan kell állnod a sorban
mert egyedül
erre vagy képes*

*

*Nemtudásod
metafora
amit tudsz
kritikán aluli*

*

*Ha a nemlétezés
végtelen nagy idő
és a létezés véges
mondhatom
aránytalanul jól vagyok*

*

Látod
már nincs
püünkösdi királyság
a félelem-gondolat
ellen jó lesz
nem lenned

*

Az élet hiúvá tesz
az élet minőségnek mutatja magát
de csak addig
amíg bajos elveszítened

*

Ha már életedben
túl vagy a halálón
a dráma mit sem ér
műfajt kell váltanod

*

Szeretted magad
mint az a hímtag
mely a pulzáló szív ritmusára
lelkesen festi az eget

*

Már nem mersz meghalni
félő hogy aztán egycsapásra
érteni vélik azt is
amit eddig te nem

*

Ha meghalsz
műved eléri célját:
áttetsző pupillád
ott lebeghet
minden kettőspont felett

Eltévedt lift

*Nem is az, hogy holdam, napom, földem legyen,
csak legyen egy légkalapácsom, amellyel
feltöröm a betont, meglazítom a felszíni szerkezetet,
és olyan hozok fel a mélyből, hogy vagy rökhöggő-
görcsöt kapok, vagy rögtön öngyilkos leszek.*

*Legyen az, hogy munkavédelmi kesztyű nélkül
legyek képes hozzáérni az utamba kerülő testekhez,
hogy ne a föld tükröződjön az égen, ha felnézek
vagy egy eltévedt lift túl közel visz a felhőkhöz,
és azonnal meghűlök, táppénzre kell mennem.*

*És akkor is szeressenek, ha tébolyultan járom
a patikákat, mert olyan gyógyszert keresek,
amelyiknek jó íze van, de mindennek ellenére
semmi maradandó változást nem idéz elő bennem,
és máskor is élvezhetem a láz jótékony hatásait.*

*Vagy legyen az, hogy véletlenül helyükre kerülnek
a dolgok, hogy ne a vészkijáratot találjam meg
a próbafülke helyett, és hogy az alvást mindig megelőzze
a termékeny álmoság, amikor az embert már nem bántja
se az égi, se a földi testekből áradó sötétség.*

A láthatatlan szemtanúja

*A láthatatlan szemtanúja
is a láthatót fogja keretbe,
színeket keverve, mintha gyanúba,
mintha a szem tanú lehetne;*

*újra és újra megvakulva,
hogy amit nem tud, elfeledje,
hogy annál jobban megtanulja,
levetkőztetve színtelenre,*

miután színeire szedte;

*keretbe foglalja, hogy újra
csak önmagát jelentse,
hogy jelenléte felülmúlja,
mielőtt szétesne jelekre;*

*hogy mi nem szökhét túlra,
az szökjön szembe;*

*hogy felébredve másnap
színről színre lássa a vásznat.*

Madár

*Egy kis darabot darabnyi csőrében,
viszi a fent alantját,
s szárnya alatt apró, törékeny
dobozban lapul a súlytalanság.*

A Nap szextilben a Jupiterrel

„Én is oda való vagyok,
ott, ahol a csillag ragyog.”

Magyar népdal

„Sorsának ember néha mestere,
Nem csillaginkban, Brutus, a hiba,
Hanem magunkban, kik megbökolunk.”

Shakespeare

Jaj a csillagodnak, sziszegte kamaszkorom végén egy lány, mert nem akartam többé találkozni vele. Akkor bizony sejtésem sem volt afelől, hogy milyen mérhetetlenül súlyos átkot olvasott fejemre, pedig néhány héttel korábban még olyan odaadóan mutatta meg almaformájú mellét a hold fényénél. Szép planéta, mely szeretni tanít, suttogta a Vénuszra mutatva, s révedezve ismételte: rokont keres, aki a csillagokba vágyik. Ma már persze tudom, miért is szavalta a Rába-part fűvén:

*Mint a világnak mikor átadattál,
állott a Nap s trónjával a Planéták,
úgy sarjadtál s felnőve úgy haladtál:
törvény szerint, mely végzetednek célt ad.
Így kell lenned, más nem lehetsz magadnál...*

Bizonyosan magára vonatkoztatta a százszor is elismételt mondatot: csillagokkal társalgott és a Mindenség nagy, élő Szellemével, s mindezek titkaik szent mágiáját felfedték neki. Bevallom, nem nagyon fogtam fel, a lány mit is akar a csillagoktól, s akkor sem tudtam lelkesedni, amikor elmesélte, ő bizony ismeri a horoszkópját. Egy költőre hivatkozott, akiről én sose hallottam, s egy kukkot sem értettem az idézetből:

*Aminek születesz, végig az maradsz;
Hozzon bármit nevelés,
Az akadályok s a szükség,
Semmi-erők mind
A születés hatalmához mérve
S a sugárhoz, mi az újszülöttre hull.*

Sok-sok évnek kellett elteltie, mire rájöttem, miért is a holdfénynél takarta ki

mellét a lány, mire vonatkoztak homályos mondatai. Akkor már csillagászatról szóló könyveket bújtam, az ősrobbanás titka érdekelt, és tisztában voltam azzal, hogy jóformán az egész Föld és mi magunk is csaknem teljes egészében olyan atomokból állunk, amelyek nem saját Napunkban, hanem más csillagokban keletkeztek, és korábbi szupernóva-robbanások révén szóródtak szét az egész világűrben. Világunkat és bennünket magunkat tehát nem egyszerűen a csillagok, hanem kifejezetten a robbanó csillagok hozták létre. A szupernóvák szülőttei vagyunk.

Amikor megismertem asztrológus barátomat – mert barátom lett egy csillaghunyás ideje alatt –, már készséggel elhittem neki, hogy az embert a világegyetem hasonlatosságára formálták, és ugyanazok a törvények kormányozzák, mint a világot, így hát, mivel a csillagokkal egyfajta rokonság fűz egybe bennünket, szentségtörő beszéddel nem vitathatjuk el tőlük hatalmukat, akik minden napos mozgásukkal alakítanak és egyben teremtenek is bennünket. Valósággal faltam tanítását, miszerint a lélek tanította meg ennek a tudománynak a módszerét és számításait, ő tárta fel a Napnak, a Holdnak és a többi égitestnek a pályáját; visszatérésüket, állomásaikat, társulásaikat, növekedésüket, felkelésüket, lenyugvásukat.

Asztrológus barátom, aki tudat alatt a csillagos lobogó vonzása miatt választotta lakhelyéül Amerikát, természetesen elkészítette a horoszkópomat. Órákon át elemezgette a Staten Island-i teraszon, s én nem kis önelégültséggel hallgattam, amikor sorolta: akarat és tekintély összefonódása; hódító, nagylelkű, biza-kodó, lelkes; könnyen meggyőzi környezetét; terveit sokan támogatják; eseményekben gazdag élet, melyet megbecsülés vesz körül; büszke természet; jelenléte megnyugvást kelt; segíti a rokkantakat (a lelkileg rokkantakat is); harmonikus megjelenés; művészi képességeit megbecsülik; jó szakács; képes mindig talpra állni, újrakezdeni; nagy koncentrációs képesség; intuitív felfogás; a dolgok lényegét látja; megadatik számára a könnyű halál.

Tíz éven keresztül a horoszkóp pozitív részleteit dédelgettem magamban, így aztán nehéz volt szembesülnöm az immár számítógéppel készített, írásos változattal. Kegyetlennek gondoltam a csillagokat, amikor ilyesmiket vágtak a fejemhez: uralkodó természet; nem a szerénység a legnagyobb erénye; a „soha” szó ordítózást vált ki belőle; egoizmusa megijesztheti a nőket; színpadias, szívesen játssza a drámai hőst; szereti a hízelgő dicséretet; érzelmi világában nagy megrázkódtatások, felfordulások várhatók; a butasággal szembeni tehetetlensége miatt agresszív lesz; elmegy fontos dolgok mellett; másoknak túl nagy engedményeket tesz, mindhiába; energiáját rombolásra használhatja; kevés kitartás, hangulati hullámvész; hajlam arra, hogy túl komolyan vegye magát. Voltak olyan részek a szóbeli elemzésben, amelyekre homályosan emlékeztem, s inkább biztatásnak fogtam fel őket, ám leírva már azok is megrémítettek: igényli a romantikus kapcsolatokat, gyengédséget; őszinte, de sértődékeny. Felismerni véltem a számtalan tévedés okát, miért is nincs segítőtársam, hitvesem, miért nem született lányom, aki vállamon sírná el szerelmi bánatait, aki zongoristát, hegedűst, fagottost szerethetne, s végül egy velem egyidős zeneszerzőt.

Ettől fogva semmit sem akartam a véletlenre bízni. Úgy éltem, mint a fáraók, királyok, császárok, pápák, diplomaták, hadvezérek, akik egy lépést sem tettek a csillagok megkérdezése nélkül. Szobám falát a horoszkópommal tapétáztattam

ki, s állandóan magamnál hordtam a fura ábra kicsinyített változatát. Barátom még a hajnyírás, a borotválkozás kíváncsú időpontját is megadta. Ha felbukkant egy lány, a legravasabb módokon szedtem ki belőle születési adatait, s már küldtem is barátomnak. Szegény lányok nem értették, lelkesedésem miért párolog el olyan hirtelen, pedig csak a közös horoszkóp jelezte, hogy hiábavaló minden. Máskor engedélyeztek néhány hónap derűt a csillagok, ám én előre tudtam, mi romlik majd el. A dolog odáig fajult, hogy már visszafelé is elkészítettem a horoszkópokat, hogy megtudjam, miféle akadályok keresztezték utamat. Egy ízben rövid ideig tartó kapcsolatot, de nagy erotikus harmóniát ígértek a csillagok, a lány leleményességét, így nem is ért váratlanul, amikor a megfelelő pillanatban tarkóm alá csúsztotta bokáját.

Ebben a tíz évben az volt a legfélelmetesebb, hogy életemből hiányzott a meglepetés. Utólag már-már boldogságnak tűnnek azok az időszakok, amikor nem telefonban soroltam, hanem levélben küldtem el az adatokat, s levélben kaptam választ. Így mégiscsak adatott néhány hét, amikor a magam képzelgésai között tévelyeghettem. Ám bárhogy is vizsgálgom most életem újabb szakaszát, be kell látnom, kudarc kudarcot követett, s nincs mit szépítenem a dolgon: horoszkópfüggő lettem. Ráadásul barátomat olyannyira megviselte a csillagok felém irányuló, általa közvetített lélektelensége, hogy félt volt, szomorúsága visszahat a saját csillagaira, aminek már mutatkoztak is jelei. Zsebéből kirántott s elvesztett 3500 dollárt; összeveszett a házmasterrel; autójával gödörbe hajtott; az orvosnál a húgycsővizsgálat közepette rátört a tüsszögés; barátnője a sivatagba cipelte, hogy ott élje ki házasságát.

Keserűségemben kifakadtam: mily nagyon ért az asztrológia a remények felkeltéséhez! Mily pimaszul áll be a tudományok körébe! Az asztrológia a filozófia megrontója, az orvostudomány bemocskolója, és fejszéjét a vallás fájának törzsébe vágja. Elrabolja az ember nyugalma és szorongató képekkel tölti meg őt. Rabszolgává teszi a szabadokat. Tetterejükét megbénítja és kiveti őket a boldogtalanság tengerére... Ám végül is összetéptem ezt a levélkezdetet. Félttem, barátom olyannyira szívére veszi, hogy mélyebb gödörbe zuhan, mint én. Erőt, bizakodást szerettem volna sugározni felé, nehogy végképp letörjön, ugyanakkor meg akartam szabadulni horoszkópfüggőségemtől. Ő kínjában már azt tanácsolta: hagyjak fel a borotválkozással. (Ezt a szöveget is borostásan írom.) Nekem pedig – végső kétségbeesésemben – agyafúrt ötletem támadt, sikerélményhez úgy juttathatom magamat és barátomat, ha kigondolok egy nőt.

Szülessen március negyedikén, hajnalban, a halak jegyében, aszcendense legyen nyilas, sorjában találja el összes gyenge pontomat, legyen egy kicsit bak is, nevetve ugrabugráljunk végig a városon, nagycsoportos óvodásként pisiltesse meg a kiscsoportos fiúkat, te vagy az a szép lány a könyvtárból, kérdezzem tőle még ismeretlenül, telefonon, hogy ne lássa pirulásomat, akadjak benne embe-remre, s hadd legyek embere, ne beszéljünk jövő időben, de legyen jövő időnk, mondja azt, hogy én egy életrajzszerű vagyok, úgy üljek vele, akárha dűnén, színei, hosszú ruhái az Adria halászhálóit idézzék, ha átölelem, legyen akkora, mint édesanyám, igyunk vörös teát, ránk várakozzon finom tollaival egy sirály, göndör haja legyen apai örökség, egy álmára ismerjen hajdani álmomban, ősei legyenek a Johannita rend lovagjai, orrának görbületei bizonyítsák ezt, vezetges-

sen önmagam felé, ha róla mesélek, derüljön ki, örök lány, aki lát bennünket, gondolja azt: méltóság övezi e párt.

Megadtam a *pontos* születési adatokat, minden lelkiismeret-furdalás nélkül, hiszen a bölcs lélek maga is részt vesz a csillagok hatékonyságában, és nem átaloltam ravasz intelmeket intézni barátomhoz: arra törekedjél, hogy viselkedésseddel és életmódoddal fölülmúld a jó papok viselkedését és életmódját; annak ugyanis, aki a Nap, a Hold és a többi isten papja, állandóan olyan lelkületűnek kell lennie, hogy valamennyi ember tanúságtétele méltónak ítélje ezekre a nagy jelentőségű szertartásokra; ha valamely asztrológus némely dolgokat pusztán és egyedül az égből jövőndől, és nem támaszkodik amaz ember kedélyére, lelkére, eszére, erejére vagy testi adottságaira, akiről jövőndölnie kell, az nem helyes úton jár, s bárhogyan sikerüljön is neki a jövőndölés, a szerencse adósa marad; a tévelygő embereknek, különösen azoknak, akiket baráti kapcsolat fűz hozzád, mutasd meg az élet helyes útját, hogy tanításodtól fölvilágosítva megszabaduljanak életük korábbi tévelygéseitől, hogy ilyenformán ne csak válaszaiddal, hanem tanácsaiddal is tereld helyes irányba az emberek bűnös vágyait. Huszonnégy órán belül e-mailen megérkezett barátom ujjongó válasza, miszerint megfogtam az Isten lábát, a közös horoszkóp olyan, mint egy leányálom, legalább 69 százalékos a harmónia. A szöveg még mindig itt van a számítógépben, nem nehéz idemásolnom.

Ők sétáltak, nézték az eget, az égen a Napot szextilben a Jupiterrel: és láttak harmonikusan egyező életszemléletet, képességet együttműködésre, törekvést becsületességre és megértésre. Mindebből öröm és boldogság származik. A Napot szextilben a Szaturnusszal, és látták, hogy kapcsolatukat mértékletesség jellemzi, a női partner belátásával, oltalmazó képességével segíti a férfit képességeinek megvalósításában, a nő a férfinak ugyanazt az ítélőképességet tulajdonítja, mint hajdan apjának. A Napot szembenállásban a Neptunnal, és látták, hogy a férfit elbűvöli a nőből áradó érzékiség, de mivel nem tud a nő gondolkodásában eligazodni, mindenféle imagókban és álmodozásokban tanácstalankodik. A Holdat szextilben a Jupiterrel, és látták, hogy a nő olyan szerelmet tud nyújtani, amelyet a férfi anyjától kapott volt. Teljes meghittség. A Merkúrt háromszögben az Uránusszal, és látták, hogy a nő sajátos tudása a világról és az életről elragadtatja a férfit, akinek ez a kapcsolat növeli képzelőerejét, és olyan lehetőségeket nyit előtte, amilyenekre nem is gondolt azelőtt. A Marsot kvadrátban a Merkúrral, és látták, hogy a nő arra törekszik, hogy megértse a pár természetét, a férfi pedig a maga alanyiságát tolja előtérbe, amiből bizony félreértés, veszekedés származhat. A Marsot szextilben a Vénusszal, és látták, hogy sikeres és tartós erotikus kapcsolatra számíthatnak – nem kell sétálással beérniük. A Szaturnuszt szextilben a Holddal, és látták, hogy tudnak vigyázni egymásra, adott a harmonikus egyensúly a nő érzelmei és a férfi magasra helyezett ideálja között.

Azt hittem, a kigondolt nővel, a remek horoszkóppal megoldottam mindent, ám barátom részletes beszámolókat követelt. Megtanultam hát kívülről az általa küldött szöveget, s próbáltam történeket, párbeszédeket illeszteni hozzá. Gonoszkodva nem feledkeztem meg arról a bizonyos 31 százalékról sem, vagyis a beteljesülés akadályairól, ráadásul erről a területről volt elég tapasztalatom, fantáziámat inkább a derűs és meghitt találkozások leírásához kellett mozgósíta-

nom. Mindenféle bölcselkedéssel bizonygattam – áttételesen – barátom pozitív szerepét. Göröngyös út vezet a csillagokig, írtam mintegy magyarázatul a korábbi kudarcokra, és ha megismerjük az eget, miért ne ismernénk meg adományait is, ráadásul minden ember egy Nap, érzékszervei a planéták.

Amikor leírtam a győri teaházat, az ottani beszélgetések hangulatát, hogy a kigondolt nő milyen intuícióval elemzi álmaimat, s én hogyan vallom meg neki életem legrejtettebb titkát, tudtam, barátom odavan a gyönyörűségtől. Elképzeltem az első érintést: megsimogatom a hosszú, göndör haját; elképzeltem az első csókot: klasszikusan a vasútállomásra téve a helyszínt; elképzeltem az első szeretkezést. Látod, ujjongott barátom, mondtam, hogy 69 százalékos a horoszkóp, hogy hagyd a fenébe a fiatal lányokat. Ekkor egy kicsit megijedtem, nem lövök-e túl a célon, ezért beavattam tatai barátomat, aki megírta a másik kontinensre, miként pillantotta meg az andalgó párt az Öreg-tó partján, s a göndör haj milyen gyengéden takarta be vállamat.

Egy teliholdas éjszakán sikerült megfogalmaznom a kigondolt nő számomra is hihető személyiségrajzát: egója kifinomult, érzékeny és semmi esetre sem olyan egyszerű, mint a mindennapi embereké. Mások nem igazán értik meg egyedülálló élményei miatt, főleg élete szomorúságait, tragédiáit. Sokszor kínosan tudatában van annak, hogy szerepet játszik mások előtt. Sívárogoz az egyszerűség után, de soha nem tudja elérni. Jellegzetes mosolya azt mondja, hogy ő különleges, jobban megérti a dolgokat, mint bárki más. A felsőbbrendűség és a zárkózottság légköre veszi körül, annak ellenére, hogy barátságos és melegszívű. Mintha mindig csak várná valódi élete kezdetét. Azt hiszi, ha majd saját élete valóban megkezdődik, akkor a természetesség annak velejárója lesz. Szemlélődő alkat. Sívárogoz a mély érzelmek után. Újra és újra visszatér múltja keserű emlékeihez, ez valamiképpen irreális személlyé teszi, mintha száműzetésben, légtelen térben élő arisztokrata lenne. Együttérző, jól tudja, mit jelent félreismeretnek vagy magáramaradottnak lenni. Túl sokat tanakodik. Csak akkor hallgat meg más nézőpontot, ha érzi, hogy a másik megérti őt. Született múzsa. Felettből szubjektív az időérzéke, és érzelmi intenzitással méri az időt. Emlékeit nem időrendi sorrendben meséli el, hanem azzal kezdi, ami érzelmileg nagyobb horde rejű vagy szép volt számára. Kiteljesedését önmaga hiteles szimbolikus kifejezésében látja. A leginkább hozzáillő szín a mályvalila.

A részletekben tobzódva olyannyira elkábult barátom, hogy már a legképtelenebb történeteket is elhitte volna. Kitaláltam hát közös biciklizést Lipótról Darnózseliig a gesztenyés úton, medvehagyma keresését Halászbán (mert oda képzeltem a nagyszülői házat), leírtam a születésnapomra felvett nyári ruhát, a meztelen vállat, bokát, a telt karokat, a kicsinyke kezét. Lassanként megtanultam, milyen híreknek örül legjobban barátom. Jó dolog elégedettnek tudnom őt.

Néha álmodom a kigondolt nővel. Meddő óráimon olykor felötlik: feladok egy hirdetést, keresem azt, aki ekkor és ekkor, ebben és ebben az órában, itt és itt született. De mitévő lennék, ha valóban létezik?

Idézetek: Goethe, Byron, Hölderlin, Asimov, Firmicus Maternus, Pico della Mirandola, Kepler, Maria Beesing, Robert J. Nogosok, Patrick H. O'Leary

A 13-AS MIKROFON

*Parti Nagy Lajos beszélgetése**

Parti Nagy Lajos: – 1998. március 24-én kezdjük ezt a beszélgetést Tolnai Ottó fantasztikus palicsi házában. Erről még sok szó esik majd, a tárgyak okán például, amelyekkel tele vannak a falak, a padló, minden talpalatnyi hely, a tárgyak úgy népesítik be ezt a szobát, ahogy Tolnai Ottó költészetét.

A hosszú beszélgetést, melyre készülünk, leginkább életútinterjúnak szokás nevezni. Úgy tervezzük, hogy hat ülésben, hat egymást követő napon át beszélgetünk, s ha igaz, e hat ülésnek az lesz a sajátossága, hogy egymásutánisága lesz, de sorrendje nem, hiszen Tolnai Ottó művészetét – én legszívesebben költészetnek mondom – épp az jellemzi, hogy bármelyik pontján hozzányúlunk, bárhol meghúzzuk, fölfejtjük, legalábbis megbontjuk, rögtön a közepébe jutunk. Ennek ellenére vagy éppen ezért azt gondoltam, jobb a legegyszerűbb, leghagyományosabb módszert választani, induljon a beszélgetés a kezdetektől, tehát a családtól, az ősöktől, a gyerekkortól. Induljunk bárhol, tudom, hogy tíz percen belül már Csáthnál leszünk vagy a tengerfestészetnél. Ha viszont e tárgyakkal kezdenénk, akkor tíz percen belül Magyarokánizsán, a szülőhelyeden lennénk ismét, vagy Palicson, ahová Kanizsáról – életed első palicsi, illetve szabadkai útja lehetett – behajtottatok a dísznót, mint azt a Palics című novelládban elmeséled, megteremtve a hétköznapi és metaforikus viszonyt hajdani és jelenlegi lakóhelyed között.

Számomra abban, amit te csinálsz, az a fantasztikus, a mellbevágó és gyönyörűsége, hogy mindennek mindennel páratlanul szerves, opálosan finom összefüggései vannak, egy transzcendens és tenyeres-talpas pókháló a mű, a műved. Nekem egyetlen határozott célom van ezzel a beszélgetéssel, hagyni, hogy mesélj és mesélj.

Tolnai Ottó: – Megszakítalak, annyira elbódítottál a sok szép megállapításoddal. Az ember állandóan kétségek között él, a hiányokat, a hibáit érzi csak, semmi voltát csupán, mármint hogy nem sikerült, hogy semmi sem jó, és amikor aztán hallja ezt a sok elismerő szót, akkor hirtelen megbicsaklik valami, törés áll be. És éppen ez juttatja eszembe magát a törést, a széttörést mint olyat. Azt, hogy eltörik valami, persze a „minden eltörött” elhasznált metaforáján innen és túl.

Először is arra gondoltam, eleget beszéltem már szobám tárgyairól, kiárusítottam őket. Kiárusítottam a szobámat, kifordítottam, mint egy zsebet. Aztán mégis rájöttem, azért keletkezhetett ez a kiállítóterem-féleség, mert gyerekkorom óta sokat járok festők műtermeiben. Ott meg a kisvárosok műhelyeiben szoktam meg ezt az állapotot. Szóval, valahol a festők műterme és a kis, zsúfolt műhelyek között van az én szobám. Nem szeretném túldíszíteni, viszont ha túldíszítem, szeretném lecsupaszítani. A motyó felét föl-hordom a padlásra, szerencsére nagyon szép, tágas padlásom van.

Nos, valamikor sorra vehetjük majd a tárgyakat, mert lám, például épp itt, a hátad mögött volt ezen a szögön egy korsó, majd e korsónak a füle és a hasának egy része, rajta dátummal: 1904. A *Végeladás* budapesti bemutatóján kaptam ajándékba egy színész barátomtól, akinek a felesége Fülep Lajos rokona volt. Mondanom sem kell, ezt a Fülep Lajostól származó korsót nagyon szerettem. Vitéz nagyanyám cseréptárgyai között lógott, és egy nap a zsinór, amivel föl kötöttem, elvászott, a korsó összetört. Megmaradt ez a szép rész, amit őrzök, jóllehet még ez is állandóan ki van téve a veszélynek. Ugyanis például van egy külön beszélgetést érdemlő orosz származású takarítónőnk, aki még ezt a pokoli

* Az itt olvasható beszélgetés részlet abból az életút-interjúból, mely Palicson készült 1998. március 24. és 30. között, s amely a Bartók Rádióban hangzott el Jósai Lída szerkesztésében. A *13-as mikrofon* a Kalligram Kiadónál lát napvilágot idén ősszel.

lerakatot is képes takarítani. Én mindig elbujdosom azon a napon, amikor dolgozik, szégyellem kacataimat. Van egy libaszárnya, azzal virtuóz mód, sértetlenül leporolja a kagylóimat és a legkülönösebb apróságaimat.

Látod, gyűjtöm a tengeri kagylókkal bevont dobozokat, vásári, tengerparti emléktárgyakat, Fiume-, Velence-, Abbázia-felirattal. Ez a libaszárny éppen nemrég libbent a versembe, ugyanis valamelyik nap, amikor kiléptem a konyhaajtón, elhúzott a fejem felett egy hattyúraj. Egész közel, azt hittem, valami harci helikopter. Még sohasem éreztem közről ilyen zajt, soha sem repültek ilyen súlyos madarak a fejem fölött, sosem is súrolták még hattyúk a fejemet. Hirtelen arra gondoltam, milyen zúgása lehet az angyaloknak?! Ilyen nehéz... A helikopterzúgásról nekem mindig Francis Ford Coppola *Apokalipszis most* című filmje idéződik fel, de a hattyúk esetében most pozitív értelemben. Az édesanyám jut eszembe, akinek szintén volt egy ilyen libaszárnya, amivel ő főleg a kályhacsöveket kotorta. Nekem különösen fontos tárgyam, metaforám a ráncos könyökcső. Egyik szövegemben anyám csontfűrészszel fűrészeli a libaszárnyat, ám a liba él, de nem tudni, hogy hattyú-e vagy liba, ami közben énekel. Mert a hattyú, ugye, a halála előtt énekel. Az egyik legfontosabb metaforámat köszönhetem orosz származású takarítónőmnak.

Különben is sok izgalmas kérdés merül fel vele kapcsolatban. Legutóbb arra gyanakodtam, hogy elvitte az egyik Tito-szobromat, de még nem mertem megkérdezni tőle, hogy hová is tűnt. Két Tito-szobrom volt ugyanis, *Jugoplasztika* című könyvemben írtam róluk. És most vettem észre, hogy az egyik eltűnt. Szóval valaki ellopta a Tito-szobromat. A Tito-szobrok története tehát tovább folytatódik.

Amikor egyszer Szegedre utaztunk, ez az orosz takarítónőnk, aki a gombjaimat és a gatyáimat varrja, megkért bennünket, hogy hozzunk neki cügport. Ez a cügpor a porolással is kapcsolatban áll, a fehér porokkal egyáltalán. Gyerekkorom legcsodálatosabb anyagai közé tartozik a cügpor, a kombináltpor. Finom kis fehér papírkákba csomagolják még a mai napig is. A cügpor papírjának a hajtogatása számomra kisgyerekkoromban egyfajta művészetet jelentett, afféle félkész elemként a papírhajók és papírrepülők készítéséhez kötődik. Mivel kiskoromban nem igazán tudtam papírhajót csinálni, nagyon izgatott ez a műfaj, izgat még ma is. Látod, üvegbe épített hajókat is gyűjtök. Az eltávozás, a kaland első eszközeiről van szó valójában.

Volt egy beteg rokonom, Vitéz nagyanyám húga. Nagyanyám rokonai sudár termetű, kétméteres emberek voltak. Anyai nagyapámat Kovácsnak hívták, de elcsavargott a háztól, és akkor elváltak, a család kitagadta. Később aztán visszafogadták, de már a nevét nem vették vissza. Az alsó konyhában élt, szinte kiskorúsított állapotban tartották, így inkább a Vitéz név került előtérbe. Ennek örültem, mert nagyon szerettem a nagyanyámat, a Vitéz név pedig már nagyon korán Csokonai Vitéz Mihályhoz kötődött számomra, mintha rokonok lennénk, gondoltam.

A Vitézek a Petőfi utcában laktak. Ez egy széles utca volt Kanizsán, nem messze a Köröstől. Nagy gazdaházuk volt, tágas, üres szobákkal, amelyekben búzát, kukoricát tároltak. Különös illat lengte be őket. Az egyik almáriumot meg is örököltem, és ma is egyik legfontosabb bútordarabja költészetemnek. Az egyik ilyen hatalmas szobában feküdt a magas, sovány Vitéz-lány. A betegség már teljesen átjárta testét. Nem is volt más egyénisége, a betegség jellemezte, a szenvedés. Ezt mint életformát viselte. Néha bemerészkedtem hozzá, Magdalénának hívták. Az ágy környéke tele volt üres kombináltporos papírokkal. Kihörpintette a port, majd aláejtette, elhajította az üres papírt. A gyönyörűen összehajtogatott papírok mint könnyű repülők lebegtek a lilacsíkos párnákkal, dunyhákkal pakolt ágy körül.

Tehát orosz takarítónőnk ilyen port kért, mert a Bayer-aszpirin nem használt neki, nem, csak a kombinált por. De térjünk vissza egy pillanatra Fülep írott korszójához. Amikor leesett, és összetört, meglepődve láttam, hogy valami különös fekete, szurokszerű anyag van a korszó fenekén, mint valami alkímiai anyag, mint a Curie-házaszár szurokér-

ce. Úgy éreztem, hogy ebben a korszakban régóta érik, rejtőzik valami. Esszenciája valaminek, amit természetesen Fülephez kötöttem, sokat foglalkoztam vele, becskereki és firenzei napjaival, és hát Zengővárkonyon is jártam.

Mármost azért döntöttem úgy, hogy mégis beszélhetnénk a tárgyakról, mert eltűnnek, összetörnek. Vitéz nagyanyámról szólva már elkezdtem válaszolni a kérdésedre a családról, a szülővárosomról. Édesanyám rokonságával kezdtem, akikkel később megszakadt a kapcsolatunk. Szabadkán még élnek Vitézek. Abban a novellában, amit említettél, amelyben egy disznót hajtottunk Kanizsáról Szabadkára Palicson keresztül, még egy házban laktunk a Vitéz-családdal, keresztanyámmal. De ma már kihalt ez az ág, illetve nincs kapcsolatom vele, kivéve a Szabadkai Feltalálók Egyesületének elnökét, aki egy Vitéz.

Édesapám eredeti neve Kracsun volt, de később magyarosított. Az ő édesapja a Járászélen élt, a járászéli tanyáknak volt a hentes. Az első világháborúban harcolt. Apai nagyanyám foglalkozott az állatokkal, a földdel, nagyon értett a lovakhoz. Érdekes, hogy Vitéz nagyanyám is a lovakat szerette, ő is megszállottja volt az állatoknak. Egyszer dínkatökökkel megrakott kocsival hajtván Oromhátról lefelé megcsúszott, agyontaposták a lovak, agyonbombázták a tökök. Attól kezdve édesapám az oromhegyesi rokonoknál élt.

A második világháború előtt és alatt rövid ideig Ormon is egy novellát. 1940-ben tehát még Oromon éltek, de édesanyám szülni már bement Kanizsára, és aztán ott is maradtak. Oromhát a Telecskai-dombok végnyúlványa, a Telecskai-dombok és Kanizsa között terül el a Járás, ez a szikes pusztaság, az egyik legfontosabb helye az életemnek. Már harminc éve van ott egy tanyánk. A másik alaphelyem a Tisza. Tehát a Tisza és a Járás, ez a két nagyon fontos határ az életemben.

Ha egészen visszamennék a születéseimig, akkor a Tiszát említeném mint az első bölcsőt. Már két-hároméves koromban belemásztam a Tiszába, aztán nem jöttem ki egészen középiskolás koromig. Annyira a folyóhoz kötődnek a Tisza menti kisvárosok gyermekei, akár egyfajta kételtűeknek is nevezhetők. Én a Tiszával magyarázom verseim mibenlétét. Danilo Kiš az egyik legszebb kötetének, a *Korai bánat*nak azt az alcímet adta, hogy „gyerekeknek és érzékenyeknek”. Az „érzékenyek”-ből én külön kategóriát csináltam. Egy évig elemeztem gyerekekkel ezt a kötetet, és mint központi kategóriát próbáltuk ki-preparálni ezt az érzékenységet, ennek az érzékenységnek a mibenlétét. Tehát ha arról beszélek, hogy hogyan lettem érzékeny, akkor a Tiszát jelölném meg mint bölcsőt.

– *Nagyon sok gyerek élt a Tisza mentén, mégsem lett mindegyikből költő. Ha már itt tartunk, éreztél-e gyerekkorodban olyasmit, ami megkülönböztetett a többiekétől?*

– Nem annyira. Három évvel idősebb bátyámmal éltem, mozogtam mindig. Mellette volt biztosított helyem. Ő nagyon erős és kemény gyerek volt: Tarzannak hívták, minden kalandban benne volt, és én is vele, noha én egy kicsit általa védve is voltam. Ő mindent előbb kezdett. Én pedig mindent próbáltam utánacsínálni, ám olykor félre is húzódtam. A fiúk nagy sárháborúkat vívtak vagy átúszták a Tiszát, ami valójában egy felavatással ért fel. Aki átúsztta a Tiszát, az már valaki volt, minden azzal kezdődött, az volt a mérce. Olykor a Tisza nagyon lepadt, kis öblök, szigetek keletkeztek, mi porondnak hívtuk, s én ott a porondok közötti langyos vízben szerettem leledzeni, homokvárakat építeni.

Megszállottan építettem a homokvárakat, csöpögtettük, mi úgy mondtuk, a tenyerünkbe vettünk egy marék homokot, vízbe mártottuk, a hüvelykujjunkon vezettük le a folyékony, nedves, csöpögő homokot, és aki a legjobban tudta rezegetni az ujját, és a legapróbb csöppeket tudta szórni, annak lett a legszebb vára. Fontos volt megalapozni a falakat, toronyokat, ha túlsípkézted, hamarabb összedőlt, mert amikor kezdett száradni, akkor magától szétporladt, vagy ha háborúzás volt, akkor könnyebben szétverték. Szerettem azt a homokot, ugyanis tele volt kagylótörmelékkel, gyöngyházzal. Gyöngyebb gyerek voltam, mint a bátyám, soványka, rezgékeny fiú, sokszor nagyon fáztam is a vízben, noha azok még nagy afrikai nyarak voltak, s ez a vacogás tett virtuózzá a csöpögtetésben.

Különös, hogy fél évszázad után most olyan házba kerültem, amit Homokvárnak hív-

nak. Az a különös dolog történt velem, lévén abszolút médium, hogy végül beköltöztem abba a homokvárba, amit gyerekkoromban annyira igyekeztem elkészíteni. Egyáltalán nem túlzás, amit mondok, ugyanis az egyik fiatalkori regényemben, az *Ördögfejb*ben részletesen leírtam, dokumentáltam a homokvár-csöpögtetés módját, művészetét. A másik fontos gyermekkori élmény számomra az úszás. Vannak emberek, akik megszállottjai a repülésnek, nálam az úszás a létezés egyik formája.

– *Rendszeresen úszik itt, Palicson is?*

– Igen, noha sajnos abszurduma a helyzetemnek, hogy mire ide jutottam, Palics áttűnt – kevés fantasztikusabb áttűnést, akárha vérrel szaladt volna tele, majd lecsapolták satöbbi – száraz tóvá, melynek nedves partján a versike döglött békája kuruttyol. Ám az is igaz, így máris megtaláltam új költői profilom, hangom, mármint a kuruttyoló döglött békáét...

Visszatérve a Tiszához, illetve hát az érzékenységhöz: amit a Tiszával való érintkezésből eredeztetek, az tulajdonképpen a tiszavirágban érhető tetten. Ha valamit mint centrális dolgot kellene megjelölnöm, mint első dolgot, amitől minden kezdődött, akkor az csakis a tiszavirág lehetne. Ez a metafora olyan különös, amilyen különös maga a tiszavirág. Ezt a különös viráglényt mintha eleve a költészet számára teremteték volna. Mondják, már Arisztotelész is foglalkozott rajzásával; végső ideje lenne rekonstruálni egy *Palingenia longicauda* című elveszett dolgozatát – Bataille erotika-elmélete, kishalála, esetünkben ezer-egy kishalála segítségével természetesen... A Tisza virágzása számomra a mai napig is a leggyönyörűbb valami, amit életemben láttam, amit megéltem, mert mi kisgyerekek magunk is megéltük az ezeregy kishalál atombomba erejű robbanását. Mi nem kívül voltunk, mi nem nézői voltunk ennek a viharzó virágzásnak. Mindig fölmentünk Martonosig, a határig, a Tiszán lévő jugoszláv-magyar határig, és onnan ereszkedtünk a virágzás beindulásának pillanatától viharzó tetőzéséig. Hihetetlen volt az, ahogyan a folyó testére bíztuk magunkat, az az ereszkedés, hiszen a virágviharzásban elvesztettük egymást, fogalmunk sem volt, hol vagyunk. Ezt a jelenséget én mindig a japánok cseresznyevirágzásához kötöttem, mai napig sem értem, miért nem csinálnak belőle turisztikai látványosságot. Ahogy közben a nászban kimerülő rezgő semmis rovarlények kopaszra nyírt fejünkre, vállunkra, arcunkra tapadnak, s rezgésük átragad kis, gyenge vacogó lényünkre, igen, ez a rezgés, ez a vacogás az az alap, az a ritmus, ami engem meghatározott. Valamiféle viráglénnyé tett, amelynél Erősz és a Thanatosz egy pontban robban...

Azért mondom, hogy az egyik határvonal a Tisza, mert ott húzódott rajta az országhatár, de a folyó is határ volt Bánát és Bácska között. Ha átúsztál, egy másik világba kerültél. Én magyarkanizsai vagyok, ám a túloldalon az már Törökkanizsa, ahogyan mi mondtuk: Ázsia. Ha fölmásztunk a tiszaparti eperfákra, amíg a Tisza partján még voltak eperfák – leveleikkel etettük a selyemhernyókat, amelyek, miután isteni rózszaszínes-fehér selyemgubókba fonták, tekergőzték magukat, a tiszavirágra emlékeztető fehér lepkék képében lényegültek át, jöllehet mi a selyemgubó miatt tenyésztettük őket, szállítottuk a törökkanizsai selyemgyárba, ahol aztán a forró vízben lemotringolták őket – átláttunk, át a vasfüggönyön Szegedre.

– *Menjünk kicsit visszább Kanizsára, egy kicsit még beszéljünk a családról, a neveltetéséről. Azt szeretném megtudni, hogy mennyire voltatok ti nevelve? Hárman voltatok testvérek, mit jelentett a nevelés, a szónak ebben a mostani értelmében, mennyire foglalkoztak veletek, hogy éltetek?*

– Volt egy nagyon rövid időszak a háború után, tehát a negyvenes években, amikor nyaranta a kisvárosi gyerekek eltűntek a zöldben, a Tiszában. Édesapámnak boltjai voltak, és relatíve jó anyagi körülmények között éltünk, noha rendkívül nehéz küzdelem árán tudta az üzleteit fenntartani. El kellett adnia Vitéz nagyanyám örökösföldjeit, kölcsönöket vett fel, aztán csináltak valamilyen szövetkezetet. A háború után mindent államosítottak, elvettek. Ez borzalmas időszaka volt szüleimnek, de a gyerekek valahogy szabadon éltek. Egyrészt ott volt a bolt, az üzlet különös világa, a vegyeskereskedés, valamint a kisiparosokkal, a ci-

pészekkel, asztalosokkal, szabókkal, cukrászokkal, piktorokkal, kovácsokkal való kapcsolat, ami csodálatos volt. Ugyanis állandóan jöttek vásárolni, vagy kellett vinni nekik valamit, így az idő nagy részét, ha nem az üzleteinkben, raktárainkban, akkor a kisiparosok műhelyeiben töltöttük. A kisiparosok fiaival barátkoztunk, tehát otthon voltunk a nagy vagy éppen tenyérnyi misztikus műhelyekben. Az egyik műhely vezetője a háború után átmenekült Szegedre. De itt maradt a család, az anya, a nagymama és a gyerekek, akikhez én nagyon kötődtem, és itt maradtak a fényesre kopott szerszámok is. A műhelyvezető tulajdonképpen műasztalos volt, művészkedő, faragó ember, és kitűnő mesterek dolgoztak nála, akik később is kiválóan végezték a munkájukat. Ezek a forgáccsal, fűrészporral teli hatalmas műhelyek délutánonként, a mesterek távozása után, a mi birodalmunkká lettek. Nemrég olvastam az egyik korai versemet, ahol fölsejlik az a ház, az az udvar. Az idős nagymama hajszálvékony görbebotjával hadonász a küszöbön, ott az anya, aztán az apa titkos, érintetlen kis műterme, tele különös tárgyakkal, ott az udvar, ahol elszaporodtak a nyulak, szétrágták ketreceiket, mindenhol alagutat fúrtak, a földben, a falakban kölykeztek, aláfúrták a nagy házat magát is... Eluralkodtak az angóranyulak, mindenfelé szállt az angóraszőr, az angórapehely. Az udvar közepén egy fekete termésű, óriás eperfa állt, és ez a fekete eper ráhullott a fehér angóraszőr báláira, mint nagy, vörös pecsétek hitelesítették azokat. Ezek persze költői anyagok ugyan, ám mind konkrét emberekhez, helyekhez kötött. Majd minden kisiparos műhely így él bennem, specifikus anyagaival (csiríz, szurok, gitt, szabókréta, gyanta, kén), a háború cezúrája után én majd mindegyik államosított kis boltban, műhelyben tovább folytattam a régi munkát, a régi isteni munkálatokat, jöllehet valamiféle alkímiai-költői munkálatokká transzponálva a csirizzel, szurokkal, gittel való cerebrálást, a cipő, az asztal és a patkó készítését például. Mit sem tudtam volna kezdeni később például Dusan Djamonja szobrászatával, ha gyerekkoromban az én zsebem is nem lett volna tele patkószöggel, hiszen ez a macedón származású nagy horvát szobrász a patkószög szép fejét sokszorozva növesztette opusát... És akkor a puhafaszöveget még meg sem is említettük...

Ami a neveltetést illeti, hihetetlen szabadságot élveztünk. Amellett, hogy apám kereskedő volt, egyben beszerzője is a kanizsai kereskedőknek. Sokat utazott, de ezekről az útajairól mi valójában semmit sem tudtunk. Igaz még nagyon kisgyerek voltam, de eléggé jól emlékszem arra az időszakra. Emlékszem, hogy rendszeresen eltűnt, elutazott a világba. A világba, ami engem rendkívüli módon foglalkoztatott. Ez is egyik meghatározója a munkásságomnak. Az, hogy van egy nagyon létező kis alföldi város, és minden más, ami a Tiszán, a határon túl van, az már egy egészen más világ: a Világ.

Egyszer kaptunk édesapámtól egy dubrovnikai levelezőlapot, és döbbenet tanulmányoztuk, hogy mi az a különös kékség, amelyben édesapám mozog, eltűnik, felolvad. A kereskedőknek hozta a spongyát, tengeri sót, fügék füzereit. De Isten tudja, igazából hol, miért és merre is járt. Egyszer talán majd egy novellafüzérben megírom titokzatos útjait. Mert hogy miről is volt szó, azt megmondani nem tudom, de leírni annál inkább, mert valamiféleképpen én is ott élek, abban a másik közegben, mint egy vándormadár...

Gyermekkorom másik fontos történése az volt, hogy apámat nagyon korán, rögtön a felszabadulás után börtönbe zárták, és Vitéz nagymamám vette át az irányítást a családban, valamiféle nagycsalád-maradványban éltünk. Nagymamám kiugrott apáca nővére is hozzánk költözött, valamint édesanyám hibbant nővére, Margaréta is, azután volt még velünk egy cseléd lány a Járásról, akit imádtunk, és ő is ugyanúgy élt közöttünk, mint egy családtag. Tulajdonképpen ő nevelt bennünket. Később Ausztráliába került, azóta is ott él, már legalább tíz-húsz éve nem láttam. Kezdetben néha még hazajött, megkeresett bennünket, érdeklődött utánam. Vele nagyon közeli kapcsolatunk volt, mivel édesanyám el volt foglalva, édesapám után kajtatott a börtönökbe, vitte, cipelte, vonszolta a csomagokat, igyekezett az ügyvédekkel keresztlátni valamit. Nagymamám a tüzelővel foglalkozott, próbálta előteremteni a mindennapi kenyeret, így a cseléd lány törődött velünk.

Ez a hihetetlen szabadság, ami a gyerekeknek adatott a Tisza mellett, a természet sátra alatt, tulajdonképpen ez helyettesítette a nevelést. A gyerekek különös közösségei ma-

gukra voltak utalva, zárt kisvilágokat, bandákat, csapatokat alkottak. Hol részekre szakadtak, háborúztak egymás ellen, hol pedig erősebben, sűrűbben fogódzkodtak össze. A háború előtt és után is sokat jelentett számomra a cserkésztség, egy átmeneti korszak volt az, amikor még félig felderítő, félig cserkészek voltunk. Ott is a természetben történt minden. Én tulajdonképpen sosem is szakadtam el a természettől. A nevelés tehát, ismétlem, ez volt. Ahogyan maga az üzlet is valami hasonló szerepet játszott. A sok különös ember, aki oda járt, sokan csak beszélgetni jöttek be. És hát a bátyám könyvei, aki mindig előttem járt. Érdekes, hogy az első könyvek, amik a kezembe kerültek, ponyvák voltak. Egy nagyon szegény cigány fiú azzal foglalkozott, hogy ponyvákat szerzett, és valami minimális pénzért azokat kölcsönözte olvasásra. Jóskának hívták, jó barátom volt. Később valami tanfolyamra küldték Versecré, áttévedt Romániába, a hidegháború ideje alatt ott ragadt. Amikor visszajött, pincér lett belőle, híres főpincér, később írni is kezdett, aztán Németországba került. Már régóta Németországban él. Amikor utoljára találkoztam vele, eszembe jutott, hogy az első idegenlégiós ponyvákat tőle kaptam. Ezekben a ponyvákban találkoztam először Afrikával, a távolsággal, ahogy Dubrovnikkal is édesapám első levelezőlapján. Megkérdeztem akkor Jóskától, hogy mostanában mit olvas. Azt felelte, Heideggert. Ilyen volt tehát a neveltetésem, a természet, a műhelyek és a boltok, a cserkészek, valamint a kisváros hasonló furcsa figurái.

– Az egész eddigi életedet egy jól megrajzolható körön, nagyon behatárolt kis területen belül töltöted, amelynek a legtávolibb pontja Újvidék és, mondjuk, Zágráb. Ugyanakkor az írásaidra jellemző az elvagyódás, egyáltalán az utazás. Egyszer te magad is utazási irodalomnak nevezted a művészetedet: létezni egy kicsi térben, és onnan megpróbálni rálátni a világra. Miért különösen erős az ottlét is, az elvagyódás is a Vajdaságban?

– Nem tudom pontosan, én is keresem ennek a titkát, talán a bezártsággal, a határzónával is kapcsolatban van. Gyerekekként nem voltunk tudatában annak, hogy milyen nehéz idők járnak, milyen világban élünk itt Észak-Bácskának ebben a Balkán által mégiscsak odacsípett csücskében: vasfüggöny, Tisza, minden oldalról behatárolva, hisz ezek homogén magyar városkák. Azt hiszem, arányaiban nálunk, Ó-Kanizsán él a legtöbb magyar, tehát ez zárt közösség volt, többszörösen is. Ebből a zárt burából nem is annyira a menekülés, mint inkább a kalandvágy készített távozásra. Sok barátom, ismerősöm ment el az idegenlégióba a ponyvaregények hatására, általában Kanizsáról és Észak-Bácskából mindig nagyon sokan mentek az idegenlégióba, ma is sokan élnek például Dél-Afrikában. Nagy József barátom, aki körülbelül azonos világból került Párizsba, szintén hasonlóan érzékeli ezt a világot. Ez az oda-vissza mozgás Nagy Józsefnél ugyanígy működik. Mesélte, gyakran fut össze nemzedékének idegenlégiós tagjaival, akik közül néhányan ott is maradtak, bezupáltak. Amikor a Jel Színház Marseille-ben szerepelt, az egyik el is ment megnézni az előadást. érdekes lehetett látnia a színpadon a különleges kanizsai figurákból lepárolt alakok megelevenedését, felismerni szülei beidegződött mozdulatait, testtartását.

Érdekes viszont, hogy mesterem, Koncz István nem mozdult el Kanizsáról. Ő Belgrádban volt egyetemista, a belgrádi négy évét intenzíven élte, alámerült alvilágába satöbbi. Jártam le hozzá. Igazából neki köszönhetem, hogy annyira megszerettem Belgrádot. De aztán többé nem mozdult.

– Mondd, nektek, akik Kanizsáról származnak vagy akik számára Kanizsa fontos, van valami különös képességetek, hogy a világon mindenütt megtaláljátok a létező kanizsai vonatkozásokat New Yorktól Ausztráliáig? Vagy pedig Észak-Bácska és Kanizsa tényleg ilyen különleges közeg? Nem tudom eldönteni, mert én ezt rajtad, rajtatok keresztül ismerem. Számomra ez ugyanolyan mitikus világnak tűnik, mint Márquezé, nem véletlenül mondom a hasonlóságot. Ti említették ezt a világot ilyen különös dimenzióba vagy pedig ennek a világnak van ilyen különös aurája?

– Ezt nehéz eldönteni. Biztos van ennek a világnak valami külön aurája. Én mindig kiválasztok ilyesféle kanizsai figurákat, illetve a barátaimat, akiket keresztül aztán próbá-

lom ennek a titoknak a mibenlétét megfejteni. Ez a kör persze állandóan változik. Szeles Károlytól, Baráth Ferentől Nagy József-ig vagy Sebők Zoltántól és Bicskei Istvántól az Ausztráliában élő Árok Ferencig, aki az ausztrál futballválogatott és a Budapest Klub vezetője, edzője volt. Ilyen mintákat veszek.

– *Szeles Károly?*

– Szeles Mónika édesapja, aki jónevű karikaturista volt és Jugoszlávia hármassugró bajnoka. Fiatal korunkban barátkoztunk Kanizsán, persze később Újvidéken is. Ezeken az embereken is szépen megfigyelhető, hogy itt kell lennie valaminek.

Szépen megfigyelhető, hogyan emelkedett, mozdult a fantasztikum felé ez a majdhogynem jellegtelen kis mezőváros. Például a nevezetes önkéntes tűzoltó egyesületnek, amelyik világbajnokságot nyert Torinóban, külön színháza is volt. Előadták az *Idegesciket*. Vagy például létezett egy társaság, amelyet „Haj- és Szakállnövesztők Társaság”-nak neveztek. Lent a Népkertben üléseztek, növesztették valójában a szakállukat és a hajukat, valamint egy kézzel írt lapot is megjelentettek. Több dokumentum maradt utánuk. Remélem, hogy a helytörténészek ezt a Társaságot is hamarosan fel fogják dolgozni. Jóllehet, ha megnézünk egy Nagy József-darabot, azonnal ráismerünk lelassított mozgásukra. A lelassított mozgás tehát tőlük, a felgyorsított pedig a tűzoltóktól származik koreográfiájában.

Nálunk mindenki sokat dolgozott, a földdel meg a nagy téglagyárban például, ebben a munkában koptak el, viszont azok a lumpenek, akik kiestek a sorból, annál inkább különösekknek tűntek. Ha mindenki kapál, akkor az a figura, aki nem kapál, csak sétál, meg mozdulatlanul ülve növeszti a szakállát, haját, elkezd lebegni, szépen átlibeg a fantasztikumba. Minket, gyerekeket nagyon izgattak ezek a furcsa alakok, néhányan közülük nem is voltak kanizsaiak, vagy nem voltunk biztosak benne, hogy kanizsaiak. Úgy képzeltek, túl a határon, a Tiszán – a világban mind ilyenek az emberek, növesztik a szakállukat, hajukat, lebegnek. Volt egy Szegények háza nevű intézmény, ahol majd mindenki ilyen furcsa figura volt. Különösen öltöztek, különösen mozogtak, afféle falubolondok voltak. Ezek nagy hatást gyakoroltak rám. Másfelől pedig ott volt egy kispolgári és egy polgári réteg, a Kosztolányi-család, Kosztolányi Dezső öccsének a családja például; Csáth *Bácska* című novellája Magyar-kanizsán játszódik.

Azután ott volt a Tisza, a Járás. A Járás szikes terület, amely olykor teljesen fehér a sziksótól. Vitéz nagyanyámmal oda jártam ki fészülni a kamillát, söpörni a sziksót szappanfőzéshez. Ott csak kamilla, a sóvirág terem meg s még pár semmis növényke, mint a sivatagban, mint a tundrán. A kamillának ez az intenzív illata és a sziksó. Mondanom sem kell, hogy a sziksó szintén fontos alkímiai anyagommá, költői kategóriámmá lett. Kint a Járáson találtak egy gyógyforrást, amit már nagyon korán bevezettek a városba, a Népkertbe, és egy csodafürdőt építettek. Intenzív kénes, sárga vize volt. Gyerekkorunkban, mivel a házakban nem volt fürdőszoba, minden héten egyszer levonultunk a családdal a csodafürdőbe. A Tiszában, a virágzó Tiszában való fürdés az egyik fajta fürdés volt, a csodafürdőben pedig a másik. Kicsi medencék voltak, nem kádak, fehér kerámialapokkal kirakott kis medencék, lépcsőn kellett bemenni, rézkorlátba kapaszkodva, hogy aztán végtelen lebegjünk abban az aransárga, forró vízben, kúráljuk a tiszai megpróbáltatások, sárháborúk, a folyó átúszásának életveszélyes kalandjainak fáradalmait. Egyszerűen csak fajansznak hívtuk ezeket a kis medencéket, a nirvána elérésének ezeket a szent helyeit.

– *Megmaradt még valami a gyógyfürdőből?*

– Persze. Azóta már új részt is építettek hozzá, modern, komoly, messze híres gyógyfürdő lett belőle. De a régi részből is megmaradt még valami. Emlékszem, egy különös szobor állt előtte a kannagrúpp közepén. Én gipsz cigánylánynak neveztem, nagy hatással volt rám, ugyanis hasba lőtték az oroszok vagy a partizánok, akik még nem láttak szobrot, ahogy mi mondtuk: élő szobrot. Az estefelé arra sétáló idősebb úriemberek, nevezetes helyi kujonok, mint például Bicskei Ottó és Nagy Karcsi, minden egyes alkalommal elhitték, hogy élő nő áll ott, aki éppen rájuk vár, és amikor közelebb értek, gyorsan megigazították a hajukat. Lehet, valóban volt valami kisugárzása annak a gipsznek, ami nem is volt gipsz,

ugyanis nemrég bedugtam az ujjam abba a golyó ütötte sebe, még mindig akárha ágyékába, és meg kellett tapasztalnom, hogy az a szobor valami pléhszerű anyagból, netán ónból van, ami persze semmivel sem kevésbé misztikus anyag, mint a gipsz.

Persze nemcsak fürödni jártunk a csodafürdőbe, hanem leskelődni is. Fölmásztunk az ablakok előtti fákra, odakötöttük magunkat a vastagabb ágakhoz, hogy szabadon maradjon a kezünk, és lestük a meztelen fürdőző lányokat, asszonyokat. Ez már egy következő korszak volt, amikor már kezdett véget érni a kisgyermek világa.

E belső körön kívül kis faluk sorakoztak a város körül: Kishomok, Orom, Adorján, Ostorka, Felsőhegyes, majd aztán már Zenta mint az első nagyobb város, ahol a bátyám nemsokára elkezdett gimnáziumba járni. A másik irányban pedig Szabadka, Szeged. Mint-ha Szegeden is jártam volna kicsi koromban, de nem emlékszem pontosan, lehet, hogy összekeverem Szabadkával. Emlékszem egy üzlet berendezésére, valami szép pulóvert kaptam, igen, ez mintha Szegeden történt volna, úgy negyvenháromban-negyvennégyben.

– Meg tudod különböztetni a háború előtti gyerekkori élményeidet a háború utániaktól? A háború jelentett valamiféle cezúrát?

– Igen, emlékszem például, hogy a Pálinkás-házban laktunk, ahol most is a város egyik fontos üzlete működik. Tulajdonosának a nagyapja és az apja nagyon jó barátunk volt. Két utcára nyíló sarokház, amelynek mi a csendes mellékutára néző részt béreltük. Ebben a kis utcában, a Pálinkás-ház mellett volt egy mézeskalácsos bolt. Hermann bácsinak hívták a tulajdonost. Csodálatos kis üzlethelyisége volt, teljesen üres, súrolt padlóval, egyetlen pult állt benne, azon néhány üvegharang, az egyik alatt krumplicukor, a másik alatt mézeskalács, szinte nem is volt más az egész üzletben. Mi, gyerekek, nagyon szerettük Hermann bácsiékat. Vízet vittem nekik az artézi kútról, ami jó kereseti lehetőség volt, mindig kaptam érte ugyanis egy-egy mézeskalácsot, öklömnyi krumplicukor rögöt. A nehéz kannák cipelése közben mind összevertem, kisebeztem a bokám, amit aztán Hermann néni speciális szeszekkel, porokkal gyógyított. Az utca porcfüvel volt benőve, ott tanyáztunk, fociztunk, ettük a papsajtot.

Emlékszem, amikor aztán megállt egy teherautó a mézeskalácsos előtt, és valami katonának, vagy csendőrök talán, föltuszkolták az idős házaspárt. A fogason mindössze egy sárga, kulikabátszerű ruha maradt utánuk, amiből Hermann néni kivágott egy sárga csillagot. Fekete lyuk tátongott a csillag helyén, amely lassan elnyelte az egész kis boltot. Egy pillanatra előbb még bemerészkedtem, és még mindig érzem a méz illatát, még mindig hallom, ahogy az egyik üvegharang alá beszorult légy zúg, feje oda-odaütődik az üvegfalhoz. Fogalmam sem volt, hogy mi történik. Aztán keresztbe tett deszkával beszögelték a bolt ajtaját. Elég sokáig, mintegy harminc-negyven évig, nem hallottam róluk. Aztán egyszer a tanyánkon átmentem a szomszéd paraszthoz, akinek szenvedélye volt a fúrás-faragás, kalapálás, mindig hozzá megyek, ha szükségem van valami kallantyúra, pántra. Kértem, vágjon le nekem egy darabot valami vasból, és akkor, munka közben szomszédom azt mondta, hogy „vágom, mint Hermann bácsi a krumplicukrot”. Ez a tanya jó messze volt a várostól. Akkor hirtelen megmerevedtem, ugyanis eszembe jutott Hermann bácsi, láttam ahogyan vágja a krumplicukrot. „Maga tudja, ki volt a Hermann bácsi?”, kérdeztem. Hogyne tudnám!, mondta. Megdöbrentett, hogy egy szólásban még mindig ilyen intenzíven él Hermann bácsi, aki ugye, valamelyik koncentrációs táborban végezhetett. Akkor elhatároztam, hogy jobban utánanézek Hermann bácsiék családjának.

A másik dolog, amire emlékszem, hogy találtunk egy kiégett katonai dzsipet, amit mi elfoglaltunk, akárha tovább hajkurásztunk volna. Nem égett szét teljesen, de persze már használhatatlan volt. Egy kis gyöngybugyellárisra akadunk a kormány mellett, azt valahogy nem érintette a tűz, cigaretta volt benne. Lehet, hogy volt valami más is benne, pénzérme például, amit az idősebb gyerekek zsebre tettek. Ezzel a kincessel rögtön lelélceltünk. Először is a nagy gesztenyesor alatti vizesárok kőlyuka alá húzódva rápipáltunk

arra a borzalmas katonacigarettára. Nagyon rosszul lettem tőle, egész nap hánytam. Aztán emlékszem, amikor bejöttek az oroszok, ezen az utcán, ahol egy az állomásig vezető, szép gesztenyesor van, állították föl a tábori konyhát. A közelben ütött tanyát a parancsnok is, aki, mint később kiderült, Tolbuhin volt.

Emlékszem arra is, hogy focizás közben Tolbuhin néha nagyot, nevetségesen nagyot rúgott a labdánkba (egyszer segre is esett a lendületből, sokat írtam már róla, de ezt a képet még ki lehetne nagyítani, ki akár egy regénnyé, ahogyan a Pest, Berlin felé nyomuló Tolbuhin segre esik a fűvön, és mi, kisgyerekek titokban kuncogunk rajta, Köcsög pedig megjegyzi, hogy kétfallásos, mire Lötyöge, akinek az apja balos érzelmű foltozózvarga volt, visszavág, hogy szeretné látni, hány bal lába van annak a Hitlernek), emlékszem nagy, vasalt csizmájára. Egyszer a gesztenyefa alá kihozott nagy vörös fotelben ült éppen, amikor az állomás, illetve Horgos felől megérkezett a cigányvajda, mezítláb, csizmanadrágban, oldalán egy hosszú, a járdán kalimpáló karddal. Szép lajbi volt rajta, nagy kalap, nagy bajusz. Két-három erős, fiatal cigánygyerek kísérte vonulását. A mai napig úgy él bennem, ahogyan akkor a fűben hasalva láttuk ezt a jelenetet. Jött, magabiztosan, szép, büszke tartással, hogy a nagy tábornokkal, az új hatalom képviselőjével megegyezzen. Az orosz katonák rögtön fölfigyeltek rá, nevetgélve kérdezősködtek, ki ez a csodabogár a karddal, piszkálni akarták, az egyikük már a puskájáért is nyúlt, de amikor Tolbuhin észrevette, jelezte, vezessék oda hozzá. Végül valóban egymás tenyerébe csaptak.

Arra is emlékszem, hogy voltak olyan barátaink, akikről tudtuk, hogy kivégezték az apjukat. Olyanok is voltak, akinek viszont a háborúból nem jött haza az apjuk. Édesapám egyik testvére is ottmaradt a Donnál. A többi testvére hazagyalogolt. Az egyik Pálinkásfiú pilóta volt, emlékszem, amikor utoljára hazalátogatott, nagy volt az izgalom, az öröm a házban, aztán lelőtték a gépét.

– Édesapádat nem hívták be?

Elvitték a Petőfi-brigádba, de Topolyáról hazaszökött, így szerencsésen megúsza az egészet, őt aztán az államosítás örölte be.

Barátaim, akiknek kivégezték a szüleit, azt is megmutatták, hogy ki volt a tettes, a gyilkos. Játszottunk az árokban, és akkor elment ott valaki – konkrétan például egy útkaparó, aki Bakota barátom édesapját lötte le az adorjáni temetőben, a tyúkok kaparászták az agyát –, mire azt mondták: ez az. Aztán az is megtörtént, hogy a Tisza mellett játszva barátaink mutatták, hogy itt végezték ki az édesapjukat. Hogy itt van a homokban, majdhogynem a homokváraink alatt, a homokvárainkban.

– A háború alatti leszámolásokra gondolsz?

– Igen. Volt egy fehér rádiónk meg egy kerékpárunk, amiket be kellett vinnünk a városházára. Különösen a rádiónkat sajnáltam, olyan volt, mint egy kis szekrény. Bevittük a városházára, ahol egy óriási pincében tárolták városkánk összes készülékét. A városháza gondnoka az egyik legjobb barátom édesapja volt, maga is kalandszerető gyerek, akiből később igazi kalandor lett. Ellopta a pince kulcsát, és mind bekapcsoltuk a készülékeket. Az aztán egy igazi hangjáték, rádiódrama volt. Kár, hogy most nem tudjuk idézni. Barátomnak köszönhetően mi uraltuk a városházát. Lejártunk a pincébe, bejártunk a díszterembe, felkapaszkodtunk a toronyba, bebújtunk a toronyóra szerkezetébe. Tehát, nem csak a természet körforgását éltük, a magunk módján intenzíven megéltük a történelmi időt is.

Mondom, ez a barátom különös figura volt, igazi kalandor, írtam is róla az *Ördögfejben*, de mivel gyerekkoromban közeli barátom volt, későbbi dolgaihoz nem tudok hozzányúlni, még nem találtam meg a hangot. Pedig utóbb a magyarországi újságok is írtak róla, mármint hogy fölrobbantotta a feleségét az Árpád híd alatt. Fiatal korában megjárta a Goli Otokot is. Németországban élt, később ugyanis kiszabadult, ártatlannak bizonyult, nem ő robbantotta fel a feleségét, hanem állítólag ő magát, vagy ha nem ő magát, akkor a csetnikek akarták felrobbantani őt, mivel a fegyverkereskedembe is belekeveredett, és tévedésből a felesége talált felrobbanni... Szorongással gyűjtöm be az adatokat, valahogy szeretném, ha az egész dolog, egész élete pozitívvá kerekedne. Ezek a barátaim nem let-

tek még igazán a hőseimmé, inkább csak még együtt szenvedek velük, várom, merre is kanyarodnak, mivé is lesznek. Később egyszer például azt hallottam, nagy jachtkikötője van az Adrián, mostanában meg azt, hogy övé az egyik legnagyobb disco, nevezetesen Losinjon. Készülök hozzá...

– *Muszáj egy kicsit visszakanyarodnom ahhoz a szép passzushoz a Palics című novelládban, hogy a sziksó a te és a bátyád képzeletében elkezd szalicillá változni, és hogy a felhőhatár fölött az albán határnál, ahol az édesapád erdőt irt, a hó is szalicillá változik. Egyszerűen azért, mert az édesapádat szalicilkereskedés vádjával tartóztatták le...*

– Szegény apám most is sokat mesél erről, gyűjtögeti a papírokat, hogy az államosított boltokból valamit netán visszakapna. Furcsa látni ezeket a primitív dokumentumokat, furcsa látni, kik is írták alá a később ismertté lett tartományi politikusok közül. Az egyiket például Szabó Ida. Hogy a különossége, fantasztikuma, borzalma tovább fokozódjon a dolognak, üzleteink egy része később, az államosítás után még le is égett, így persze még bonyolultabb a visszakövetelésük.

Allamosították a boltokat, apámat behívták a bíróságra, Szabadkára mint tanút, ám tárgyalás közben egyszer csak átminősítették vádlottá, és rásóztak két évet (talán többet is, de kettőt leült belőle) tiltott kereskedés miatt. A tiltott kereskedelmet minden kereskedőre ráfoghatták, akár cipőtalpat, akár valami értékesebb festéket találtak náluk, édesapám esetében a szalicil volt az a bizonyos tiltott anyag, szubsztancia. A szalicil abban az időben még fontos anyag volt, később betiltották a használatát. Az új hatalom, a kommunisták immár minden jel szerint gyerekkori alkímiámhoz szállították az új anyagot, az új szűz port. Emlékszem, gyerekkoromban a dunsztolásnál, befőzésnél mindenki szalicilt használt. Apámat a tárgyalásról rögtön levítették a pincébe.

Később én is majdhogynem hasonló helyzetbe kerültem a *Symposion*nál. Először két cikkért ítélték el, két folyóiratszámért. Külön mint privát embert és külön mint felelős szerkesztőt. Azt hiszem, szintén nyolc év jött össze. Ahogy a bíróság előtt álltam, és számoltam az éveket, valahogy rengetegnek tűnt. Aztán összevontak, felezték, feltételesre váltottak, amiből én persze semmit sem értettem. Én csak azt számolgattam, hány évre is kell bevonulnom. A tárgyalóteremben a feleségem mellett ült Várady Tibor, aki akkor mellel a főszerkesztője volt a lapnak, lévén jogász, azonnal mondta, hogy végül is hány évről van szó, és hogy az egész föltételessé lesz. De ezt én ott kint, a vádlottak padján nem értettem, mert már össze voltam roppanva a megelőző procedúrának, a kihallgatásoknak, a rengeteg előtárgyalásnak köszönve. Mint mondani szoktam, úgy festhettem ott, mint egy tál rezgő kocsonya.

Édesapámat Szabadkáról Požarevacra, onnan pedig az albán határra, a Prokletije nevű hegységre vitték, amely az országhatárt képezi. Ott fenn, a felhők felett irtották az erdőt, ahogy mi, gyerekek mondtuk, a karácsonyfát. Édesanyám, noha szegénynek már akkor elég rosszak voltak a lábai, többször fölmászott hozzá nagy csomagjaival. Édesanyám mind szébben emlékezik vissza ezekre a kalandjaira, mindig segített neki valaki, sokszor vendégül látták. Hajszálon múltot, hogy nem jártam meg ugyanezt az utat. Örülnek, ha ezután sem kellene megjárnom, jóllehet, mint valami fantomfájdalom, azóta is intenzíven él bennem apám és anyám keresztútja az Átkozottak hegyére.

Később egy alkalommal Koszovón részt vettem valami irodalmi rendezvényen Đakovicán, Prištinában, és utána, az ott kapott honoráriumon elmentem a Prokletije, az Átkozottak hegye alá, ahol különben az egyik legszebb szerb kolostor, Dečani található. Kivettem egy szobát a közeli kis szállóban, és sokáig ott maradtam, néztem a havas csúcst, mivel már akkor is érdekelt a képzőművészet, tanulmányoztam a freskók fehér anyagait, üldögéltem a szerzetesekkel, jó vörösboruk, túrójuk volt, beszélgettünk, néztük a csúcst, a kolostort, noha fogalmuk sem volt, mi járban is vagyok tulajdonképpen, hogy én még ott is a szalicil csikorgását hallom... Még ma is minden egyes alkalommal különös

ézés fog el, ha a szabadkai börtönnel szemben várom az autóbust. Előbb-utóbb be kell kerülnöm, meg kell keresnem a cellát, ahol édesapám ült.

Amikor édesapám üzleteit elvették, mindent elraboltak, széthúztak a hirtelen párttaggá lett kisiparosok, s azok, akik a változást kihasználták, akik tudták, hogy milyen áru hol található. Egy éjszaka az ágyam fölött is besározták, betörték az ablakot, ott vitték ki a cipőtalpbőröket. Ma is érzem a bőr intenzív illatát. Körülbelül ilyes dolgokból rakódik össze számomra az a városka: a Tisza, a csodafürdő, a műhelyek, a pékség, a színházak, a téglagyár és az agyagbánya, a túlétetett cseréppel kerített focipálya, a mozi, a nagy, a kis és a szerb templom. Általában mindent úgy éltem meg kisgyerekkoromban, hogy valami sátor, aura keletkezett a dolgok fölött.

A nagytemplom például. Mivel nem tanultam meg hibátlanul a latin szöveget, nem voltam aktív ministráns, inkább csak harangozhattam. Koncz István volt a főministráns, nála kellett vizsgáznai, de mint mondtam, megbuktam a latin szövegből. Nagyon irigyeltem azokat a gyerekeket, akik málnaszín szoknyában, csipkés blúzban, mezítláb járkáltak a hűs, fekete-fehér kőlapokon az oltár előtt, akik vitték, cipelték azt a nagy könyvet, rázták a csöngettyűket. Mostanában olykor megtörténik velem, hogy leveszek a könyvespolcra egy lexikont, és elfelejtem, mit is keresem, elkezdem le-föl hordozni a szobában, mint ahogyan a misekönyvet hordozták málnaszoknyás ministráns barátaim... Igaz, a harangtorony sem volt kevésbé izgalmas, sőt talán még jobban meg is felelt alkatomnak, ugyanis rengeteg különös kis helyisége, sötét sarka, misztikus szintje, vakablaka, bemélyedése volt. És a harangozók is különös emberek voltak. Szent Miska például, aki, mint egy zenbuddhista szerzetes, egy kézzel harangozott, mivel a másik kezét imára tartotta. Igen, ez pontosan megegyezik az egy kézzel való tapsolással. Legnagyobb toronybéli élményemet később élttem meg, ám gyerekkori harangozásaim nélkül, anélkül, hogy a fényesre koptatott kötél minden egyes meghúzása után úgy éreztem, felránt, örökre elszakít a földtől, felránt az égbe, nem lett volna azzá, amivé lett. A hatvan-hetven méteres torony egyik addig általunk nem észlelt szintjén, valami gerendákkal bonyolított, átépített zugban, a mély galambürülékbe süllyedve egy koporsót és egy szenvedő Krisztus-szobrot találtunk. Ez a kitűnő szobor, a templom tömördek szobra közül különben egy sem közelíti meg, valamikor színes lehetett. Annyira el van dugva, annyira megdolgozta az idő, annyira megszenvedett maga az anyaga is, hogy szinte valóssá vált. Élővé. Később fotókat készítettünk róla barátaimmal (Bicskei Zoltánnal, Nagy Józseffel), és megdöbbenő felfedezésemet a fotók is igazolták. Ez a fölfedezés független a park kannagrupjában álló szűzgipsz, illetve ónszobor ránk, kisgyerekekre gyakorolt hatásától, de nem is biztos, hogy független, és attól sem független talán, hogy éppen egy közülünk való fiú verte szét Michelangelo Piétáját... Én sok, nagyon sok időt töltöttem a Szent Péter bazilikában, szinte egész napokat gubbasztottam a Piéta mellett. Vártam, hogy megszólítson.

Van tehát egy hely a világon, ahol a Krisztus szobor (Ecce homo) megéledt, nem az oltárnál, nem ott, ahol ki van állítva, ahol vigyázzák, fényesítik, hanem egy zugban, ahová száz év óta senki sem kukkantott be. Erről majd egyszer még beszélünk kellene, mert ahogyan Rilke írja valahol: *Isten a legrégibb műalkotás*. Nagyon rossz állapotban maradt fenn... De természetesen, a képzettségünkhöz tartozik, hogy tudjunk beszélni róla, s hogy láttuk a részleteit (maradványait). Igen, én láttam részleteit. Megdöbbenő fotókkal tudom bizonyítani. Talán meg kellene mutatnom egy ilyen fotót Wojtylának. (Ha meghal, már nem lesz kinek megmutatni.)

– Már amikor az utazásokról beszéltünk, akkor eszembe jutott a New York-i beszéd, és a szöveg kapcsán térnek vissza az őseidhez, a nevedhez és az édesapádhoz való viszonyodhoz, hiszen a nevedet, túl azon, hogy a fia vagy és hogy ő az apád, nagyon különösen kapcsol benneteket egybe. Vagyis a Tolnai névhez szeretnék kilyukadni.

– Érdekes, most, beszélgetésünk közben vettem észre, hogy nemcsak az egyik név, hanem a másik is furcsa változáson ment keresztül. Édesanyám neve Kovács, de amint említettem, Kovács nagyapám elment a háztól. Az én képzeletemben mintha Afrikába ment

volna, és parafasisakban jött volna vissza. De az is lehet, hogy csak a martonosi cigányokhoz állt el vályogot verni, és ott maradt, összeszűrte a levelet valamelyik pipázó cigány öregasszonnyal. Aztán visszatérte után lefokozta a család, és inkább a Vitéz nevet használták. Nem ő, a parafasisakos lett Vitézzé, hanem a női szárny győzött. Noha ő megjárta kalandját. Utána már állandóan kint ült a postakertben, nem messze a házunktól. Ám többé nem szólalt meg, soha senki nem tudta meg a titkát. Az alsó konyhában élt, ahol egy gipszfestület lógott a falon. Valami viszony alakult ki közöttük, azóta izgat az a vásári szűzgipszfestület.

A napokban majdnem sikerült vennem itt a Vértó mellett, az ószeres Rózsánál, egy hasonló gipszfestületet, ám az utolsó pillanatban eltűnt az orrom elől. Gyerekkoromban aztán valami létrával leverték a falról nagypapa festületét, összetört, a maradékkal írni kezdtem palatáblámra, elírtam, szétírtam. Mintha az egész opusomat azzal írtam volna, azzal bűnbeszámom történetét. Ez a kis festület kötődik a kannagrup és a torony szobrához is természetesen. Másrészt kapcsolódik fehér anyagokkal való foglalatosságomhoz, hihetetlen vonzódásomhoz Jovánovics György szobrászatához. Egyáltalán a fehérrel dolgozó képzőművészek családjához. Lehet, hogy egyszer könyvet fogok írni a fehér anyagokkal dolgozó művészekről.

Van egy nagy szlovén festő, itt van a legújabb monográfiája, épp most kaptam meg, Stupicának hívják. A könyvet egyik angyali barátnőm küldte Orleansból, Bjanka Adžić, aki Nagy József Beckett-darabjához készítette épp a kosztümöket, jöllehet főleg Ljubljánában él, ámbátor belgrádi. Valamikor itt is dolgozott Szabadkán, Ljubisa Ristićnél. Rég nem láttam már, de lám, csak egy szavamba került, üzentem, hogy megjelent egy új Stupica-monográfia, és ő már küldte is. Tehát engem foglalkoztatnak a fehérrel dolgozó művészek. Veszelszky Béla, Tóth Menyus és Márkus Anna is persze. A sziksót, az angóranyulakat, selyemgubókat, a szalicilt és a gipszet is érintettük már, jöllehet ugye, másról, a nevekről kérdeztél volt.

Így valahogy került előtérbe tehát a Vitéz név a női oldalon, viszont az édesapám neve Kracsun. Úgy tartja a családi hagyomány, hogy Romániából származunk. Két ága van a famíliának, az egyik, amelyik sócsempészéssel foglalkozott – íme, ismét a fehér anyag, a só is az egyik alapanyagom, igaz, inkább a tengeri só (a koperi sópárolók, Istene!), de ők erdélyi sót csempészték.

A másik ág rönköket úsztatott a Tiszán. A rönkúsztatásról még valamit tudhattam is, ugyanis Kanizsán, a Tisza-parton van egy göngyöleg- és ládagyar, ahová még most is állandóan úsztatják a rönköket. Vigyázni kellett, ne szoruljunk a rönkök közé, ne forduljunk alájuk, mert többé nem tudsz feljönni, megfulladsz. Különös gépek húzzák fel a rönköket a partra, majd rücskös, fogas dobok között forog és lehámozódnak, majd benn gyümölcsládák anyagává szeletelik őket. Ezeknek a rönköknek a vízzel átitatott illatát is érezni vélem tavaszonta, ahogyan az uszadékfa színe is egyik alaptónusom az utóbbi időben.

Tehát a Kracsunok később magyarosították a nevüket, az egyik szárny Karácsonyira, mert a 'kracsun' románul karácsonyt jelent. De jelent reteszt is. Ezek az én szerény ismereteim. A másik rész pedig Tolnaira magyarosított. A Tolnai nevet minden bizonnyal Tolnay Klári színésznő hatására vettük fel, nyilván az ő filmjeinek, művészetének a hatására. Később elkezdtem vele foglalkozni, újra megnéztem a filmjeit, kiválasztottam ket-tőt, amelyeket beemeltem az írásaim világába, az *Azúr expressz*t és a *Tiszavirág*ot. Ennek a két filmnek a címe korrespondált ugyanis az én világommal.

– *Édesapád hogyan emlékszik vissza erre a névváltoztatásra? Írod egy helyen, hogy nagyon meglepődtek ezen a névválasztáson és -változtatáson, a család többi része legalábbis.*

– Édesapámnak sok testvére volt, de mi valahogy kiváltunk közülük. Mivel édesapám volt a legkisebb, őt beadták egy vaskereskedésbe inasnak, már tizenhárom éves korában. Ettől kezdve ő bent lakott Kanizsán. A többiek pedig kint dolgoztak a földeken, a Járáson. Mindegyiknek volt tanyája, földje. Édesapám viszont semmit sem kapott az örökségből.

Mindig különös érzés volt találkozni a Kracsunokkal, mert rossz volt, valahogy

szégyeltem, hogy nem ugyanaz a nevünk, hogy elárultuk, megtagadtuk a nevünket. A háború után újra kellett kérni, hogy elismerjék ezt a névváltoztatást. Rövid ideig, körülbelül egy évig a középiskolában ismét Kracsun voltam. Föltételes reflexeim nem mozdultak be, a legizgalmasabb feleltetéskor sem mozdultam, amikor Kracsunnak szólítottak. Azután ismét visszakaptuk a Tolnai nevet, és azzal nőttünk föl. De ha meghal valaki a Kracsun családból, és temetésre kell menni, szeretném magamhoz ölelni őket, szeretném a fülükbe sügni, hogy én, de azt hiszem a fiam is, megmaradtunk Kracsunnak. És talán még azt is, hogy ne haragudjanak, írok én még egy opust Kracsun név alatt is...

Ami a nevet illeti, különös, hogy apai nagyapámat, Tódornak hívták: Kracsun Tódornak. Az egyik legnagyobb barokk szerb festőt szintén Teodor Kračunnak hívják. Nagyapám még görögkeleti vallású volt, a szerb temetőben van eltemetve, és a Kracsun családból még mások is. De nem beszéltek szerbül, sem románul, úgy látszik, korábban voltak nemzedékek, akiket én már nem ismertem, akik jobban kötődtek a nyelvhez, valláshoz. Arra emlékszem, hogy halottak napján a szerb temetőbe is mindig ellátogattunk. Amikor képzőművészettel kezdtem foglalkozni, akkor nagyon különös volt Teodor Kračunról írni, különös kettősség volt vele foglalkozni. Erre egy kicsit rá is játszottam, valami borgesi dolog jött ki abból, hogy fölcseréltem a festő és a tanyasi hentes figuráját.

Amikor a *New York-i beszéd* megjelent a *Híd*-ban, kedves barátomtól, a szegedi Ilia Mihálytól kaptam egy levelet, ami megzavart, megrázott, azóta is nyitott kérdéssé teszi a dolgot. Ugyanis ő olvasta ezt az esszét, és ahogy mindenben segít, ezt a dolgot is komolyan vette. A következőt írta nekem: „Kedves Ottó barátom, a *Híd* februári számában olvastam a *New York-i beszédedet*. Már régebben is szóltál a Kracsun névről. Akkor is mondani akartam, de a beszédhelyzet nem úgy hozta, hogy ne bizakodj, nem román név. Fehértói Katalin Árpád-kori kis személynévtár című, közel négyszáz oldalas könyvében, megjelent 1983-ban, Budapesten, szerepel ez a név több változatban. Kracin, Krachin, Karac, Karacinusz, Krachun változatokban. Első adat 1138. Így pedig szó sem lehet arról, hogy román név legyen, a románok sok helyen lehettek akkor, de itt nem. Továbbá a név szerepel Tápe faluban is ekkor, tehát az én szülőfalumban, amely Árpád-kori falu, inkább avar, mint magyar település, régészeti adatai is ezt bizonyítják. Tizenöt-husz adatot sorolt fel Fehértói Katalin, kimásolom ezt a részt majd neked. Az nem jelent semmit, hogy a románok is használják ezt a nevet, illetve a karácsony ilyen megnevezését, hiszen keresztény népeknél azonos formában terjedt el a név stb. Ölel és üdvözlöl Ilia Mihály. Utóirat: elkészült-e a csikókról szóló dolgozat?”

Ugyanis a fiam akkoriban diplomázott csikótenyésztésből a középiskolában, és Ilia Mihály szerezte be neki a literatúrát. Izgalommal olvastam a róla szóló jubileumi írást, hogy a csikókról szóló szakértelmét valaki fölemlegeti-e. Hihetetlen az a törődés, ami ebből a levélből is szépen kitűnik. Engem különösen érintett az a mondata, hogy ne bizakodj, nem román ez a név.

– Ezt a mondatot hogyan értelmezted?

– Észrevettem például Jancsó Miklósnál, hogy amikor román eredetéről beszél, boldogan beszél róla, noha ez nála persze tisztább ügy. Lehet, hogy nálam ez a másság fontossága, az, hogy boldog vagy, hogy más is vagy, nemcsak az, ami. De ennek rengeteg negatív interpretációja is lehetséges. A magyarságod elárulása, nem vállalása, a nemzeti kérdések negligálása, gyávaság, szóval mindenféle vád érheti az embert, amikor azt mondja, hogy ő román származású, román is.

Nálam nem erről van szó, ezt tényleg egy naiv szóhagyományból vettem, és valóban igaza van Ilia Mihálynak, mert őseim Makóról jöttek, és ha Tápet emlegeti, akkor biztos úgy van, ahogy ő mondja. Ez a levele része lett munkásságomnak, úgyhogy ha a *New York-i beszédet* közlöm, akkor vélhetően a függelékben ott lesz ez a levél is.

Érdekes, hogy megrágták az egerek. Egyik utazásom alkalmával a lányom a táskámba tett egy zacskó szotyolát leforrasztott műanyag zacskóban, ahogy Pesten szokták. Épp Velencébe utaztam, és nem törögtem el, úgy maradt. Amikor kipakoltam a táskámból, a zacskót bedobtam egy fiókba, épp abba, ahol a levelek vannak. És az egerek megéreztek az

egész házban, hol van a szotyolamag, átfúrtak a falon, fölfúrtak a fiókba is, és épp Ilia Mihály levélgyűjteményét, pontosabban éppen a nevemet tárgyaló levelét kezdték enni. Én nem messze aludtam ettől a fióktól, hallottam, hogy állandóan dolgoznak az Ilia-levelek, állandó lelkiismereti problémám is volt ez a levél, hogyan lehetséges, hogy én büszkélkedem azzal, hogy román vagyok. Szinte leleplezett, megszégyenített Mihály.

Hogy folytassam, Iliának külön fejezetet kellene szentelni, mert ilyen gyönyörűen kíséri az írók munkásságát, ennyire belülről, ennyire segítőkészen. Nem sokkal később egy újvidéki szerb barátom, egy régiségkutató képzőművész meghallotta ezt a Kracsun-név problémát, és ő meg a jugoszláv enciklopédia idevonatkozó oldalát küldte el nekem. Ott azt írja, hogy a Kracsun név Varazsdon fordul elő, azután Križevcin, Čakovecen és Vukováron. Nagyon érdekes, hogy lassan egész tudóscsoport dolgozik körülöttem a nevemet illetően. Valahogy így alakul viszonyom e névhez. Arra gondolok, nevemet illetően talán még vár rám valami. Hol örömmel, hol félelemmel gondolok erre. Miféle irodalom is lehet ez, amit én verejtékezem, amikor még a név sem bizonyos felette?!

– *Alighanem kell is egy tudóscsoport, hogy valamennyire rendet vágjon ebben a szövevényben, a műveid fésűszerűen vagy bogáncsszerűen, mindenesetre ezer szállal összetapadó korpuszában, és ez nemcsak az én benyomásom, te magad indukálod ezt az érzést, mondván, mintha neked választották volna ezt a Tolnai nevet, és itt nem annyira a színésznőre gondolok, hanem a Tolnai Világlexikonára, amely lexikonban, illetve metaforájában megtaláltad a kellő teret és kiterjedést, ahol elhelyezheted vagy elhelyezhetnéd ezt az egyre nagyobb oeuvre-t.*

– Igen, ez még csak ezután jön, ez még csak bonyolítja, igaz, szépen bonyolítja a dolgot. Esetemet a nevemmel. Akkor vált először pozitív valamivé számomra ez a felvett, magyarosított név, amikor a kanizsai könyvtárban először pillantottam meg a *Tolnai Világlexikona*-sorozatot. Akkor még nem tudtam igazán, hogy mi az irodalom, nem volt vele semmi kapcsolat, csak a ponyvák. A könyvtár takarítónőjének a fia a barátunk volt, ellopta a kulcsot, és éjszaka behatoltunk a könyvtárba, el is loptunk néhány könyvet, de aztán megijedtünk és visszavittük. Elvittünk néhány bőrkötésű régi lexikont, nem *Tolnait*, de mondom, akkor pillantottam meg először a *Tolnai Világlexikonát*. Akkor hirtelen megálltam egy pillanatra, noha féltem, mert de facto loptunk, tolvajok voltunk, behatoltunk egy idegen területre az ellopott kulcsokkal. Emlékszem, Mengyinek hívták a takarítónő fiát, azt hiszem, már nem él. Sokáig érdeklődtem utána a barátaimon keresztül. Szóval, megálltam egy pillanatra, büszkén fölnéztem a sorozatra, és azt mondtam, hogy lám. Szinte azonosultam vele, azóta is azt az érzést próbálom fölidézni, illetve kiérdekelni.

Aztán kerültek hozzánk könyvek, mivel édesapám kereskedő volt, a könyvkupecok gyakran megfordultak nálunk. Például egy rokonszenves cigány bácsi, ő később Zentára került, sok szép lánya volt. Volt egy fia is, aki festett, mindenféle bonyodalmak támadtak körülötte. De ez az öreg cigány, isteni öreg volt, hóna alatt pár könyvvel mindig beállított, és megpróbált elsózni valamit. Hol az aradi vértanúkról egy díszes kiadványt, hol valami mást, és ha így bekerült egy-egy könyv a családba, az mindig ereklje volt a számomra. Amikor a bátyám elkezdett középiskolába járni, rajta keresztül komolyabb könyvek is a kezembe kerültek. Elsősorban persze a tankönyvei.

– *Emlékszel a szüleid olvasmányaira? Például a Tolnai Világlexikonából vagy a Tolnai Világkönyvtárából volt valami a házatokban?*

– Épp erről akarok mesélni. Érdekes módon a kispolgári családokban az Erdélyi Szépművészeti Céh halinakötésű könyvei álltak a dívány oldalába épített üveges polcokon. Ma sem tudnám megmondani, miért, de engem rendkívüli módon izgattak ezek a könyvek. Azóta aktívan foglalkozom a halinával... A halina is a fehér anyagaimhoz tartozik, noha például az albán sapka is ilyen anyagból készül. (Albán sapkám is van persze, ott tartom a halinakötésű könyvek polcán.) Amikor ezekben a lakásokban bújócskáztunk, mindig úgy rejtőztem el, hogy a díványnak arra a részére kerüljek, ahol ezek a halinakötésű könyvek

sorakoztak. Szinte simogattam őket, azután elkezdtem gyűjteni őket. Az egyik első könyvem, amit megszereztem, Áprily Lajos kötete volt. S most visszatérek a rönkökhöz, ugyanis a címe: *Rönk a Tiszán*. Ezt egy osztálytársamtól, Bieber Lajostól vettem, aki titokban kiárusította nekem halinát. Azóta fontos számomra Áprily költészete, tehát egészen kisgyerekkorom, mondjuk negyvenkilenc, ötven óta. Valami borzongást éreztem, mert a rönkökkel volt kapcsolatban az egyik verse, és különös volt azt is látni, hogy egy egész könyvnek lehet ez a címe, mármint ahogyan én ott egyensúlyozok a rönkökön.

– Szeretnél olvasni? Különös érzés, élvezet volt számodra? Emlékszel az első nagy olvasások lucidus élményére?

A ponyvák olvasása inkább a kaland része volt, afféle kézikönyveknek tekintettem, mint ahogyan azóta is a legtöbb könyv itt körülöttem: kézikönyv. Nézzük, mi ez a kis zöld könyv ott az asztalomon: *A csicsóka*, szerkesztő: Dr. Molnár László, Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát, Sükösd.

Annak a kalandnak a része, annak a kalandnak a kézikönyve, amit az olvasás után farkardokkal, fapisztolyokkal gyorsan próbáltunk utánozni az erdőben meg a Tiszán. A mai napig megmaradt az idegenlégiósokkal való foglalatosságom, lám most is Magda Marinko börtönben készült festményeit tanulmányozom.

– Howard palicsi feljegyzéseiben?

– Igen, ezt a nevet is ezért vettem fel, sajnos egy folyamatos tevékenységről van szó. De volt még egy-két verseskötet, például Petőfi versei. Az egyik első versélményem még Áprily előtti: *A puszta, télen*. Bátyám könyvében olvastam a vonaton, Zentára utazva. Elolvastam az első sort, kinéztem az ablakon, a Járás be volt havazva. Megdöbbenő volt a „Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!” sor és a kinti látvány azonossága. Számomra már akkor sem romantikus dologról volt szó, hanem már akkor szinte az elioti *Puszta országig* ért a megdöbbenő élmény. A mai napig is foglalkozom ezzel a pusztával, szikes sivataggal, amit ott, a Petőfi-versben éreztem meg először.

Ami még Áprilyt illeti, ő fontosabb számomra, mint a többi erdélyi költő. (Majd csak Toldalagi lesz ismét ennyire életbevágóan fontos.) Mikor Rilke azt írja, hogy encián, akkor az encián nála valóságosan is és a vers szavaként is létezik. Nekem fontos ez az egybeesés. Rilke is ugyanúgy kapaszkodott fel addig a határig, ahol encián található, mint Áprily. Én is valahogy hasonlóan kúszom-mászom a szavakért, metaforákért. A mai napig mellettem vannak a könyvei. Kézikönyvek persze azok is.

– És Petőfi?

– Éppen most nyitottam meg egy kiállítást Petőfivel kapcsolatban. Nagy élmény volt újra foglalkozni vele, megnézni a jegyzeteimet, hogy miket írogattam fel eddig vele kapcsolatban. Megdöbbenett, mennyire benne van a költészetében, összegyűjtött versei előszavában vagy az úti levelekben az az életérzés, az a valami, ami a forradalom után következik, az a pillanat, ahol tulajdonképpen ma vagyunk. Nemcsak az utolsó versében, hanem már *A felhők*-ciklus körül is, a töredékes verseiből is elemezhető, hogy érezte az a szakadékot, ami mindig bekövetkezik, elénk tárul a fontos dolgok után. Föl is olvasok rögtön egy kis passzust. Most, hogy újraolvastam az előszót az *Összes költemények*hez, meglepett a vége, nézzük ezt:

„Végre, hogy bennem szagatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. Nekem nem adta isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalogánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatérén; a régi szép napok holttesteit, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysípításai között dalol féltérblyodottan műzsám, mint az elátkozott királyleány az operenciás tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek... Aztán e szagatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta, imitt-amott megfoltozva és kibővítve ugyan (...)

Így van az emberiség szégyen és szorultság között; kívül csendes, csak egy kissé halványabb a szokottnál, de belül annál inkább háborog, mint a vulkán, melynek közel van kitörése. Ilyen e század, és lehetek-e én másforma? én, századom hú gyermeke!”

Így fejezi be az előszót, és az utolsó versében is látható, hogy amit tudott, amit megértett, az a mai napig érvényes szinte, érvényes a napi kérdéseinkre is, amikkel most birkózunk a századvégen.

– *Félelmetesen korszerű szöveg. Mintha pontosan téged találna meg. Egyszerűen páratlan, hogy milyen intenzitással vagy képes szövegeket megtalálni, amelyeket magadra vonatkozathatsz, de azt is mondhatnám, hogy páratlan, amilyen intenzitással képesek szövegek megtalálni téged bizonyos helyzetekben. A pusztá, télen, amit Zenta felé utazva a vonaton olvastál, egyszerre köt össze a költészettel és a Járás pusztájával, s pontosan a legjobb pillanatban ér. Muszáj a Petőfi-előszóról, ha sort akarunk tartani, visszakötni oda, hogy amikor ezt olvastad, eszedbe jutott-e, hogy „effélét csinálni” te is próbálgassál.*

– Mindenki megtalálja a maga Petőfijét, Petőfinek egy belső körét, ami nekem is fontos, nem beszélve a prózájáról. A forma az, ami kezdetben szétválasztott bennünket, úgy tűnt, de aztán elkezdtem foglalkozni *A felhők* körüli negyvenhatos verseinek a töredékességével. Sokat idézek is az egyik Pilinszky-versemből, amikor a második Vörösmartyt, majdnem úgy mondanám, a második Petőfit emlegetem a második vagy a harmadik Pilinszky miatt. Ugyanis az a Pilinszky, akit én igazán szeretek, szinte a mai napig nincsen elismerve, mindig az első, nagy korszakáról beszélnek, én pedig a töredékeit és a későbbi korszakait tartom többre, tartom fontosabbnak. Volt egy időszakom, amikor sokat beszéltem a formátlanságról, nem a töredékességről, mert a töredékesség elhasznált közhelye volt a modern költészetről való beszédnek. Igazán nem alkalmazzák Pilinszkyre, csak beszélnek róla, de amikor Pilinszkyt olvassák vagy magyarázzák, akkor nem alkalmazzák rá, és nem látják a töredékeiben fontos, nagy költészetet, releváns filozófiát. Hiszen ő olyan filozófusokkal kommunikált, olyan barátai voltak, mint Simone Weil, Gabriel Marcel, Cioran. Pilinszky filozófuskörökben mozgott, és az ő töredékei nem igénytelenek, mint ahogyan sokan gondolják, hanem filozófia. Ez a filozófia. Sokat beszéltem erről, és, persze bizonyos indítatások után, a szabadságnak, a formátlanságnak kerestem a magam terminológiáját.

Most ráakadtam egy Petőfi-sorra, amit alá is húztam annak idején, de aztán elfelejtettem. Az aggteleki cseppkőbarlangban való látogatása alkalmából írta ezt a mondatot: „Ő ti szűkkeblű emberek, kik mindenben örökké szabályokat kerestek és állítottok, jertek ide, és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt.”

Én sokat bajlódtam ezzel a szabálytalansággal, a szabálytalansággal mint olyannal, a karfiollal, csicsókával is ezért foglalkoztam, próbáltam szerves formákat találni, szerves formátlan formákat fölemelni, hogy bizonyítsam a lehetségesét, anélkül, hogy programszerűen csináltam volna. Inkább ezt az utat kerestem, jöllehet ez a kis részlet is Pascalt juttatja eszembe.

Petőfi és Áprily az első költők, akikkel kisgyerekkoromban találkoztam. Szinte anyagszerűen érintettem őket. Igen, a halinán keresztül egyfajta fizikai érintkezés történt.

– Áprilyt említed, meg Petőfit, akik jellegzetesen „daloló” költők, ha a vers zenéje, a formák felől nézzük. Te mindkettőjüknél, mindkettőjükben egészen mást veszel észre. Majdnem azt mondom, hogy a dallás és a formák ellenére. Arra lennék kíváncsi, hogy gyerekkorodban, a gimnázium előtti és alatti éveidben ezek a, hadd mondjam így, szövegek zeneként, versként, hagyományként vagy pedig már akkor is ilyen erős kötésként, kötődésként illetve anyagként jelentek-e meg? Hogy Áprily költészetébe nem utólag láttad-e bele az enciánt vagy A pusztá, télenbe a Járás havát? Valaki, aki kijárta az érzékenységnél ezeket az iskoláit, amelyeket gyönyörűen emlegettél, hogy kerül az irodalom közelébe annyira, hogy elkezd írni vagy fogalmazni?

– Volt még egy fontos korszak a nyolcosztályos iskolában. Jó, régi típusú tanítóim voltak, nagyon jó irodalomtanáraim, az már komoly időszak volt. Kell tennem egy kis kité-

rőt, ami aztán visszavezet majd a tanítómhoz. Mostanában sokat foglalkozom Böröcz András szobraival. Fontosnak tartom munkáit, szinte korszakalkotónak. Ugyanis a szobrászat Giacometti után már alig tudott mozdulni, mivel Giacometti majdhogynem a minimura redukált mindent. Úgy látszott, hogy tovább már nem redukálható a dolog. Giacometti azt mondta, szeretne volna, ha az opusa egy gyufásdobozba beleférne, és magával hordhatná. A modern múzeumokban alkalmam volt szemügyre venni Giacometti munkáit. Szerencsére éppen Párizsban voltam, amikor nagy életmű kiállítását megrendezték. Ritkán adatik meg az embernek, hogy olyan kiállítás van éppen, ami nagyon fontos a számára, és oda naponta visszajárhat. Kiállították kis, apró, semmis, valóban majdhogynem rizsszemnyi gipszeit is.

Sokat jártam a Rodin-múzeumban is. Nagy József barátommal különböző kutatásokat végeztünk, fotóztunk a fehér bútor megvakult tükreiben, ott, ahol különben Rilke is élt, mert az épület szálloda volt azelőtt. Rilke hívta föl Rodin figyelmét arra a házra. Namármost, rábukkantam Rodin hasonló kis, semmis gipszeire, tehát a modern művészetben már régtől létezett a formálásnak, a mintázásnak egy ilyen szó szerint értett redukciója. Formálod, formálod, redukálad, aztán elfogyasztd, és eljutsz a semmihez, mint amikor az asszonyok a csipetkét csinálják. Valójában itt tűnnek el a lovasszobrok. (Felénk persze még olykor visszaugratnak. Vagy királyaink ugratják őket, vagy hát Rózsa Sándor.) Van egy ilyen útja is a modern szobrászatnak, persze sok útja van, de van egy ilyen szó szerint értelmezett redukálás is, ahol az utolsó pillanatban mégis nagy mű születhet...

Böröcz számomra azért fontos, mert tovább tudott lépni, tett egy gesztust, amikor a ceruzát faragta meg. Amikor már nem lehetett tovább redukálni, akkor ő talált egy eszközt, amit még joga volt megfaragni. Itt valami csoda keletkezett, a modern szobrászat egyik lehetősége, és ez ritkán történik. A modern magyar szobrászatnak van pár ilyen pillanata. Említettem már Jovánovics Györgyöt, de más szobrászokat is sorolhatnék. Amikor a *New York-i beszéddel* megérkeztem New Yorkba, a Squat Színházba, Böröczék éppen több helyen csináltak performanszokat, és a videóit megmutatták. Azokban a napokban naplót vezettem New Yorkban. Hosszan írtam a tanítónénimről. Ismerősünk volt, nagyon erélyes nő. Volt egy nagy nádpálcája, azzal abriktolt bennünket, ha valamit nem tanultunk meg.

Megesett sokszor, hogy beleverte a fejemet Jugoszlávia térképébe (azóta is sokszor beleverik), ha nem tudtam megmondani, melyik a folyó jobb parja, melyik a folyó bal partja. Noha különben állandóan a folyóban leledztem, úgy látszik, a partokkal mégis problémáim voltak, ahogy mesterem írta: A part ellenségem... Aki rosszul csinálta meg a házi feladatot, vagy valamit nem tudott, azt a gyereket büntetésből hazavitte magához. A férje banktisztviselő volt, a kamrákban nagy pléhteknőkben állt a pengő, hatalmas értékeket hordott haza az öreg, de, úgy látszik, hiába. A tanító néni dolgoztatott bennünket, a kertben kellett dolgozni büntetésből, trágyát, szemet hordani, gyümölcsöt szedni, ásni, mit tudom én.

Munka után levetkőztetett bennünket meztelenre, beleültetett egy lavórba, megfürdett, és aztán kiültetett bennünket a gangra. Mindenkinek adott papírt, nagyon szép papírokat kaptunk. A háború után a füzetek nagyon rossz minőségűek voltak, de neki még voltak háború előtti füzetei, kitepte a még tiszta lapokat, és azokat adta nekünk. Olyanok voltak, mint a márvány, gyönyörű zöld kockákkal, piros-zöld vonalakkal, isteni papirosok voltak, hihetetlenül hatott rám a papírnak az a minősége. Akárhol vagyok, első utam a papírkereskedésekbe vezet, és finom füzeteket veszek a fiókjaimba. A tanítónéninél ilyen füzetek voltak. Adott egyszer egy amerikai ceruzacsonkot. Ez a ceruza rádiós volt, igazi, sárga amerikai ceruza, rózsaszín radírral. Egyszerűen elszédültem, olyan intenzíven hatott rám ennek az intimrózsaszín radírguminak az illata. Valamiféle erotikus viszonyom alakult ki vele. Azóta is csiklónak, aranyba fogott csiklónak nevezem könyveimben, nézd, tele velük a fiókjaim, emeletes toltartóim. Néha hajnalban titokban előszedem őket, perverzkedem, kitörölöm velük az előző nap írott szövegeket. Amikor 1984-ben először jártam Amerikában, első dolgom volt bevásárolni az ilyen USA-ceruzákból. Szinte kilószámra hordtam a lakásomra őket. Tehát New Yorkban elkezdtem naplót vezetni az USA-ceruzákkal. Megír-

tam a tanító néninek a történetét. Mondom, ez éppen azokban a napokban történt, amikor Böröczcel megismerkedtem. Akkor még nem igen beszélgettünk. Performanszaikban valami nagy gipszcipőben mozogtak, már nem emlékszem a címekre, de a képek még tisztán élnek bennem. Azután egyszer csak megjelent ez a Böröcz az ő új szobrászatával, ami hihetetlenül hatott rám, ami a legfontosabb dolgok közé tartozik számomra. A ceruzához kötődik, magához az íráshoz, illetve az én ősi írásmódomhoz, a szűzgipszszülettel való íráshoz – így Jovánovics szobrászatához is természetesen.

Az egyik első magyartanárom Vajda József volt, hihetetlenül jó, igazi úriember, gyönyörű példánya volt a magyartanárnak. Hasonlóval még egyszer találkoztam, nevezetesen Szeli Istvánnal. Vajda József is nagyon hatott rám, később a földerítőknél ráadásul még a parancsnokom is lett. Írtam róla egy novellát *Sólyomőrs* címmel. Neki próbáltam emlékművet állítani. Különbösen itt él Szabadkán, néha találkozunk is. Főiskolán tanított, írt valami tankönyvet is, főleg nyelvészettel foglalkozott. Kanizsán az ő édesapjának is volt egy kis boltja. A felesége Pálinkás-lány volt, említettem már, hogy mi a Pálinkás-házban laktunk Hermann bácsi mellett. A fiuk már régen Magyarországon él, pszichológus.

– *Te jó tanuló voltál? Mi érdekelt?*

– Nem, nem voltam jó tanuló. A biológia érdekelt, az irodalom, később a gimnáziumban is. Nem tudom, milyen jegyeim voltak, rosszak minden bizonnyal, de ezek a tárgyak foglalkoztattak. Azóta is ugyanúgy használom a népszerű természetrajzi könyveket. Volt még egy tanárnőm, Földi Zsuzsanna, aki szintén jó irodalomtanár volt. Az ő nemzedéke volt az első, amelyik főiskolát végzett nálunk. B. Szabó György tanítványai voltak. Neki is sokat köszönhetek, intenzív önképzőköri életet szervezett, Dobó Tihamér festő barátom is aktívan részt vett benne, zenészek is voltak köztünk. Jegyzőkönyvet vezettünk. Kitűnő irodalmárok voltak a körben, verseket írtak, később köteteik is jelentek meg. Egykori osztálytársnőim között remek irodalomtanárok vannak, kötődöm hozzájuk, eljárók az osztályaikba.

Később az iskolában könyvtáros lettem, immár nem mint betörő, nem mint tolvaj nyúltam a kötetekért. Iskolánk és a könyvtár az egykori leánynevelde, zárda épületében volt. Falni kezdtem a könyveket, mohón, mint a selyemhernyó az eperlevelet. Elolvastam mindent, ami elélem került, a Verne-könyvektől kezdve a *Pál utcai fiúk*on és a *Légy jó mindhalálígon* keresztül egészen Solohov *Új barázdát szánt az eke* című könyvéig. A *Légy jó mindhalálígon* egy külön fejezet, mert az első film, amit láttam, szintén a *Légy jó mindhalálígon* volt.

A háború után nekünk, kisdíákoknak nem volt szabad moziba járnunk. Érdekes, a gimnáziumba is még nagyon szigorú rend volt, nem volt szabad kávéházba járni, még az is meg volt szabva, hogy hány óráig lehet az utcán tartózkodni. Nagyon szigorú rezsim volt, amit nehezen viseltem, mert aktív voltam az ifjúsági szervezetben és máshol is, viszont az éjszakai életben is jócskán kivettem a részemet, ez a kettősség komoly komplikációkhoz vezetett.

Akkoriban kezdtem udvarolni, méghozzá a város első számú kurvájának, bocsánatot kérek, hogy ezt a szót használtam, de a város így viszonyult hozzá, így nevezte. Nekem viszont maga volt a csoda. Nagyon szép és művelt teremtés volt, ő adta a kezembe az első modern költőket (Popát, Davičót, Miljkovičot, Raičkovičot). Teljes botrány volt ez a viszony. Ki akartak dobni a gimnáziumból, csak osztályfőnökömnek, Fábri Nándornak, fizikatanáromnak köszönhettem, hogy nem dobtak ki.

De térjünk vissza az első filmvetítéshez. Nekünk elemistáknak nem volt szabad moziba mennünk.

A háború utáni első mozigépész, Bata Dani és családja különben közel állt hozzám. Felesége, Hajnalka, olyan Karády Katalin-szerű szép, nagydarab hölgy volt. Fia, Géza, cukrász. Már maga a család is olyan filmszerű volt, nem is lett volna fontos a Daninak még vetíteni is. Daninak például üvegből az egyik szeme. Amikor később már följár-

hattunk a gépházba, úgy tűnt, mind a két szeme üvegből van, olyan Dr. Mabuse-jelenség volt. És akkor, mindennek a tetejében, az egyik hátsó sarokban megpillantottuk Hajnal-kát, rózsaszín kombinében. Gondolj csak a *Wilhelm-dalok* hősére, Vak Vigh Tibikére, aki állandóan moziba jár. A mozival kapcsolatban valójában két korai élményem volt. Az egyik a *Légy jó mindhalálig*, a másik pedig a *Tarzan* zentai vetítése.

Kiselemista voltam még, ez úgy negyvennyolcban lehetett. Elterjedt, hogy filmvetítés lesz a moziban. A mozi a zárda mellett volt, pontosabban a zárda mögötti romos épületben. Kokorev-háznak hívták, egy fehérorosz családról kapta a nevét, félig már lebontották, nem is tudom pontosan, mi történt vele. Szinte római romokra emlékeztető, furcsa labirintus volt. Idősebb barátaim, a bátyámék csavaroseszüen kitaláltak egy expedíciót, mármint, hogy a tiltás ellenére is megnézzük a filmet. Meg: a padlásról. A különös az volt, hogy a pincéből indultunk. A pincéken áthatolva jutunk el egy lépcsőhöz, amin majd följutunk a padlásra. Ehhez egy falat is át kellett törnünk. Valóban napokig tartó expedícióval értünk föl. Mivel édesapám börtönben volt, édesanyám megszokta, hogy a bátyámmal többször hosszabb időre is elmaradozunk.

Szóval alá-, majd felszálltunk ebbe a Kokorev-házba. Már megkezdődött a vetítés, mire felértünk. Festett zsákokkal határolták el a padlásnak azt a részét. Zsilettel vágunk réseket, és megbabonázva néztük a közönséget, jöllehet mindenkit ismertünk közülük. Talán a fölülnézet varázsolt el bennünket. Ami magát a filmet illeti, annyira oldalról néztem, hogy a fejek hosszúra nyúltak, modern kísérleti filmnek tűnt a *Légy jó mindhalálig*, teljesen deformálódtak a figurák, és én azt hittem, hogy ez a természetes, hogy ilyen a film – és hogy csak így, megnyújtva lehetséges mindhalálig jónak lenni. Tehát „*Légy jó mindhalálig*”. Aztán szenvedélyesen újraolvastam a könyvet, így, abból az expresszionista szemszögből.

Bátyám aztán elkerült Zentára, a gimnáziumba. Engem nagyon foglalkoztatott Zenta, mint egy a szülőhelyüinktől kissé nagyobb város, meg hát az odavonatozás kalandja is. Sokszor kikísértem a bátyámat a vonathoz. Szerettem ott álldogálni még aztán, a vonat távozása után is. Hol Zenta, hol Szabadka felé kémleltem, szimatoltam. Ez a két irány – amely Magyarország, illetve Újvidék, Belgrád, Zágráb, illetve az Adria felé nyílt meg lassan –, nekem életbevágóan fontos volt. Ám rajtam kívül legtöbbször csak a tragacsos ember ólálkodott még ott, a tragacsos ember, akinek teljesen megnyúltak a kezei, maga is olyan volt, mint a *Légy jó mindhalálig*-ban látott hosszúkás figurák. Vagy ha ő nem volt ott, akkor ott ólálkodott a palacsintás Gyura, akinek ha azt mondták, hogy ma érkezik egy szerelvény palacsinta, akkor mindig elhitte, el egész életében. Ő várta a palacsintaküldeményt, a vagonnyi palacsintát, én meg álltam ott és néztem, kémleltem jobbra és balra a világot, szemben pedig a temetőt.

Egyszer a bátyám elszólta magát, hogy *Tarzan*-filmet vetítenek Zentán. Kikönyörögtem a szüleimtől, hogy engedjenek el megnézni, adjanak pénzt vonatjegyre és mozira. Eljött az első pillanat, amikor én is fölszállhattam a vonatra.

Ahogy a vonat elindult, kinéztem jobbra, rögtön ott volt Zimonjić, Vojvoda Zimonjić, amit egykor Ilona-kertvárosnak hívtak (csángóknak építették, de amikor a csángók elmentek, boszniai telepeseket hoztak a helyükre), ott terült el a Járás, aztán Adorján, Felső-hegy következett, majd Zenta. Amikor megérkeztünk, bátyám magamra hagyott, azt mondta, nézelődjek, amíg ő az iskolában lesz. Zenta központjában akkor még különös, nagy romok voltak, valami építkezés maradványai. Ott bókászta, üldögéltem a betonkockákon, lestem a tanárokat, ahogy érkeznek, lesekedtem be a gimnázium ablakain, sétáltam a Tisza-parton. A zentai Tisza-part egész más volt, jobban ki volt építve, a szép vaskorlátos sétány egész közel volt a városhoz, a gimnáziumhoz, a főutca kifutott a folyóhoz. Amikor a bátyám kijött az iskolából, arról kezdett beszélni, hogy szemben van egy cukrászda, ahol fantasztikus képviselőfánkot készítenek. Kérdezte, mi lenne, ha az én visszafelé szóló jegyemet nem váltanánk meg, képviselőfánkot vennénk az árán. Neki persze havi jegye volt, de azt mondta, ő tudja, hogyan lehet bliccelni a vonaton. Valóban isteni képviselőfánk volt, betörülköztünk képviselőfánkból, aztán megnéztük a *Tarzan*-

filmet, ami szintén nagy hatással volt rám, majd elindultunk hazafelé. A bátyám kioktatott, hogy az a titka a jegy nélküli utazásnak, hogy üljek be a vécébe, toljam le a nadrágomat, de ne zárjam be az ajtót. Amikor jön a kalauz, látni fogja, hogy nyitva van, tehát nincs bent senki. A bátyám leült a helyére, én bementem a vécébe, letoltam a nadrágomat. Egyszer csak kicsapódott az ajtó, és rám üvöltött egy hatalmas termetű vasutas, kérte, követelte a jegyet. Mondtam, hogy nincs jegyem. Megfogta a fületem, kiráncigált a vécéből, és húzott végig a folyosón. Alig tudtam fölhúzni a nadrágomat, egyszóval megszégyenített. Belökött egy első osztályú, bársonybordó fölkébe, és rám zárta az ajtót.

Később bejött egy rendőr, aki nem nagyon hederített rám, lefeküdt és elaludt. Ott volt a derekán a pisztoly, egy lila fényű fegyver. Ültem vele szemben, sírtam és vacogtam, féltem, hogy most mi lesz velem. A bátyám néha odakúszott, belesett az ablakon, nézte, mit csinálok. Amikor megérkeztünk Kanizsára, megint elkapott a vasutas, megfogta a fületem, lehúzott a vonatról, és átadott a szerelvényt váró rendőrnek. El akartam szökni, a bátyám az épület mögött állt, integetett, és csak hajszálon múlt, hogy nem eredtem futásnak. Amikor végre elment a vonat, a rendőr azt mondta, hogy gyorsan tűnjek el. Simán megúsztam az ügyet, de akkora megrázkódtatás volt számomra, hogy egész életemre nyomot hagyott bennem.

Később megszűntették ezt a járatot, a mai napig nincs Kanizsán vasúti közlekedés. Az a vasútállomás, az a jellegzetes monarchiabeli állomás már nem funkcionál. Én mindig arra készültem, hogy világgá megyek, elmegyek Amerikába, elmegyek ide, elmegyek oda. Ezek a képzelgésem mindig a vasútállomásnál vették kezdetüket. Mindig onnan indultam. És aztán egy napon, amikor én már valahol messze a világban leledztem, az a reláció megszűn, benőtte a sínek közét a fű. Nagy József csinált egy érdekes előadást Vojnics Oszkár szabadkai világutazóról, amelyben egy alacsony, láthatatlan szerelvény fűvet szállít – tehát megmozdul az a fű. Sok versemben szerepel ez a hideg, szürke váróterem. Az volt az érzésem, többé sohasem térhetek vissza, haza. Aztán egyszer egy temetésen, épp Koncz István édesanyjának temetésén, hirtelen fölnéztem a sír mellől a vasútállomásra, és megdöbbenve láttam, hogy az épület egész közel csúszott a temetőhöz, szinte becsúszott a temetőbe. Biztos az történt, hogy kivágták a fákat a temetőfal elől, másrészt arról lehetett szó, hogy amikor kicsi voltam, nem láttam át a falon. Addig állandóan az elmenésről, a távozásról, a kalandról beszéltem, de akkor hirtelen azt vettem észre, hogy az egész átváltott a tékozló fiú történetére, hazatérésére, illetve éppen arra, hogy ez a tékozló fiú immár nem térhet haza. Tehát nem az elmenés a probléma immár, hanem a visszatérés. Noha szüleim és a bátyám is ott élnek (én meg húsz-harminc éve egy Kanizsa melletti tanyára járok), mégis úgy érzem, hogy kívül rekedtem a városon, az ember nem tud visszatérni, vagyis ez a visszatérés, látszólag a vasút megszűnése miatt, bonyolult lelki problémává lett.

– Nem véletlenül mondod, hogy ott állsz az állomáson, amíg van kanizsai állomás, és figyeled a vonatokat, azt, amelyik a Balkán felé megy, és azt, amelyik Magyarország felé indul. Abban a kiskolás időszakban mennyit éreztél meg abból, hogy kívül vagy az országhatáron, s bár teljesen be vagy ágyazódva a magyarságba, Bácskába, mégis Szerbiában élsz? Tudtál-e már szerbiül?

– Elég gyöngén, mert Kanizsán a szerb gyerekek is mind tudtak magyarul. A kiejtésem nem volt volt valami fényes, mint azoké a gyerekeké, akik olyan városokból jöttek, ahol többségben montenegróiak, szerbek vagy a bosnyákok éltek. De például adai osztálytársaim még rosszabbul beszélték a szerbet. De aztán, esetemben egyik napról a másikra minden megváltozott, elkezdtem szerb könyveket olvasni, fejest ugrottam a szerb és a horvát irodalomba, szerb nőnek kezdtem udvarolni. Voltak pillanatok, amikor a magyar irodalom teljesen megszűnt létezni számomra, napról napra követtem a belgrádi és zágrábi irodalmi történeteket, ugyanis akkor (soha többet) mind kaphatók voltak Zentán az irodalmi újságok, folyóiratok, a legújabb könyvek. Nagyon hermetikusan zárhatott a vasfüggöny, mert '56-ig egyetlen magyarországi kiadvány, könyv sem került a kezembe. Különben nem érez-

tem kívül magam, mert hirtelen megnyílt számomra az út az Adriára, különös, de szinte azonosan nyílt meg, mint annak a gyönyörű nőnek a lába köze, hogyan is éreztem volna valamit kívül magam, nem, nem éreztem kívül magam, nyakig benne voltam a dolgokban, annál is inkább, mivel az irodalom számomra nem az olyan dolgokról szólt, hanem a semmiségről, illetve ilyen nagy dolgokról, mint az Adria és annak a lánynak a lába köze...

– *Ekkor már elkezdte írni?*

Tizenhárom-tizennégy éves koromban küldtem el egyik prózai írásomat ifjúsági lapunknak.

Közelebbi barátság fűzött Dobó Tihamérhoz, aki egy-két évvel idősebb volt nálam és előbb lekerült Újvidékre, a jó hírű képzőművészeti iskolába. Szegény gyerek volt, bonyolult, hogy ne mondjam, észbontó családi képletben élt. Édesanyja még csecsemőkorában eldobta magától, jöllehet gyakran összefutottak az utcán, köszöntötték egymást, így édesanyja nővérei és nagynanyja nevelték több fél, vagy egészen árva gyerekekkel együtt; édesapja egykor szerb határőr volt nálunk, később valahol Szerbiában élt, Csokanovicsnak hívták, ám Tihamért sosem vállalta. Na már most Tihamér korán rákényszerült, hogy pénzt keressen, ilusztrálni kezdett az újságokban, bekerült a Forum Kiadóházba, sorban megismerkedett, összebarátkozott íróinkkal. Ez már negyvennyolc, illetve ötven után volt, Major Nándor, Bori Imre, Fehér Ferenc, Burány Nándor, Németh István akkortájt indították ifjúsági lapunk fantasztikusan színvonalas Modern Irodalom Útja című rovatát, amelyben Gide-t, Kafkát, John Dos Passost, Borchertet közöltek többek között. Tihamér egyik rendszeres illusztrátorra volt ezeknek a szövegeknek, legtöbbször alkalma volt magukhoz a könyvekhez is hozzájutni. Így olvashattam el én is például Camus *Közönyét* még nyolcosztályos koromban, mondjuk 1954-ben. Ma is őrzöm azt az újságoldalt barátom releváns illusztrációjával.

– *Rajta keresztül kerültél kapcsolatba ezzel az újsággal? Korábban nem nagyon láttál ilyet, hol is láthatnál volna.*

– De bizony láttam, mégpedig a *Hídat*, amit abban az időben Majtényi szerkesztett ki-tűnően. Nagy formátumú, finom papírra nyomtatott folyóirat volt, elsőrendű képzőművészeti anyagokkal. B. Szabó György az első közé tartozott, aki fölismerte Vajda Lajost nagyságát, de ismerte Szalay Lajost és a többi nagy magyar rajzoló is, akik hatottak munkájára, másrészt, lévén tüdőbeteg, sokat tartózkodott a szlovéniai szanatóriumokban, így közelről kísérhette a szlovéniai Grafikai Biennálén a nemzetközi képzőművészeti életet is. Izgalmas, korszerű, tragikus grafikát rajzvilágot teremtett. Különben az egyetemen régi magyar irodalmat tanított. Rendszeresen eljártunk a lakására a rajzait nézni. Ő, de Hangya, Sáfrány és Ács József is intenzíven jelen volt a *Híd*-ban. Tehát ezeket a dolgokat forgatva írtam meg első kis szövegemet, ami valami csoda folytán a szintén magyarkanizsai Koncz István kezébe került. Akkor még egyetemista volt, de nyaranta, amikor elutaztak a szerkesztők, honorárisan helyettesítette őket.

Amikor megpillantotta, hogy a kék borítékot Kanizsán adták fel, zsebre csúsztatta. Ugyanis ő ismert engem, lévén bátyám osztálytársa a gimnáziumban, évfolyamtársa az egyetemen, egy ideig együtt is laktak Belgrádban. Amikor legközelebb hazajött, a korzón sétáltunk éppen mise után, odaszólt nekem, hogy szeretne beszélni velem. Bementünk valami klubba, és elővette, kövérke kezével kisimogatta azt a kis, kusza prózámat. Azt mondta, hogy a szöveget is ugyanúgy kell megcsinálni, mint egy széket, szolidan, hogy rá lehessen ülni.

És ezt az írásomat még nem közölte. De a következőt, ami nem sokkal volt szolidabb, már igen. Egy emberről szólt, aki át akar mászni a határon, ám a határvonalon kataleptikus állapotba kerül. Kavicsot szopogat, akár egy Beckett-hős.

– *Ez A kavics című novella?*

– Igen. Azt hiszem, ötvenhatban jelent meg. Emlékszem, éppen egy ötvenhatos menekült gyerek ült mellettem a padban, amikor megkaptuk az újságot. Konczal attól kezdve haláláig szoros baráti kapcsolatban voltam. Elhívott magukhoz, mindig szerettem a házukba járni. Az édesapja, aki kereskedő volt, mint az én apám, akkor már meghalt. Egyes

gyerek volt, az anyjával élt a nagy házban, leengedett redőnyök mögött. Mindig azt mondogatta, hogy „az én házam az én váram”.

Hihetetlenül fontos volt számomra és később barátaim számára is (Domonkos, Végel, Bánya, Sziveri), hogy szaladgálhattunk a világban, mozoghattunk, de bármilyen problémánk akadt az életben, mindig az első volt, hogy Pistához forduljunk tanácsért. Ha a tanyánkon tartózkodtunk, mindig kijött hozzánk, hozott egy láda sört vagy bort, leengedtük a kútba, és aztán estig szépen megiszogattuk. Nagyon szeretett nálunk a tanyán. Sosem hittem volna, hogy később én is egy hasonló házba kerülök, mint az övé, és én is váramnak kezdem nevezni, ha homokváramnak is. Igen, idővel én is az ő helyzetébe kerültem, elmagányosodtam. És immár nekem is saját hajamnál fogva kell tartanom magam.

Mesélni ezekről a dolgokról, erről a helyzetről persze már érdekesebb. De jönnek olyan szakadékok, amikor úgy érzed, hogy nem csalhatsz. Ki hitte volna, hogy ennyire meg kell szenvedni még ezekért a látszólag színes, érdekes motívumokért is.

– Pontosan ettől marad meg neked személyesen. Ha nem megszenvedve jönne elő, akkor teljesen érdektelen volna.

– Állandóan olyan állapotban leledzem immár jó ideje, hogy úgy tűnik, nincs tovább. És akkor jön, elrepül a szamovár, kilépve a konyhából elrepül a fejed felett egy hattyúsegreg. Vagy a templomtoronyban egyszer csak rábukkansz arra a hátrakötött kezű Krisztusra, amely olyan helyen van, annyira megszenvedett, hogy már-már élőnek tűnik.

– Persze az érzékenység és védtelenség mellett, illetve vele együtt működik benned az abszolút profi irodalmár. Nem hiszem, hogy ez működhetne másként, mint így: egyfelől az érzékenység és a szenvedés, másfelől pedig a nagyon rendes munka, a „kutatás”. Mindenről, amivel elkezdesz foglalkozni, azt mondd, hogy kutatásokat végeztem, és ez nekem nagyon tetszik, mert árulkodó, mert valamit pontosan, a saját világodon belül is kijelöl. Ezek profi mechanizmusok, s be tudod indítani a magad írásmechanizmusát is. Ezzel nem akarom az egyiket a másik ellen fordítani, csak azt akarom mondani, hogy nem csak az látszik, hogy itt lírai érzékenység van és védtelenség, hanem az is, hogy ugyanakkor igenis könyvekről van szó, az utánanézésről, a szakmáról, egy nagyon is racionális világról.

– Igen, de kevés a tartópillér, nincsen ideológiai, nincsenek formai fogódzók, mankók, nincsenek dogmák, bár, mondom, sok olyan oszlop hiányzik, ami más művészeknél eleve megvan.

Beszéltünk az érzékenységről mint központi kategóriáról, megnyúztam magam, ám elfelejtettem, elhanyagoltam páncélt készíttetni magamnak, nem szarusodtam el, nem öltöttem magamra golyóálló mellényt.

– Azt mondd, hogy nehéz, mert nincs valamiféle ideológia, én meg azt hiszem, hogy ilyenkor arra is gondolsz, nincs valamiféle csoport, szekértábor, ahová tartoznál. Ez igaz lehet, de azt hiszem, ez leginkább alkat dolga, te előbb-utóbb mindenkiből kivonulsz.

– Hát igen, Rák vagyok, Rák voltomról kellene beszélnem. Ez a kivonulás borzasztó szenvedés, vagy nem tudom mi, de panaszra nincs okom, sem a szekértábor hiányára, annál is inkább, mivel sok szekértábort éppen én kerítettem egybe az elmúlt évtizedek folyamán, valójában nem is szekértáborok vannak már, hanem ideológiai vagy anyagi gócok. Az igazság az, ezektől az ideológiai és anyagi gócoktól távolodtam én el – visszahátráltam ifjúkori világomba, álmaimba az irodalomról, álmaimba a művészetekről, mert hát különben sok kritikus és író foglalkozik szeretettel és leleménnyel a dolgaimmel. Sőt nem egyszer úgy érzem, hogy többet és szebben is foglalkoznak velem, mint amit megérdemlek, s így vagyok a díjakkal is. Nem ilyen értelemben panaszkodom tehát, nem is panaszkodom tulajdonképpen, hiszen pillanatok kérdése, és én is eltűnök a képen, mint ama régi keleti mester. Csak egy marék homok marad...

(folytatása következik)

FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG A FILOZÓFIÁBAN ÉS AZ ESZTÉTIKÁBAN

*A képzelőerő fogalmáról Christian Wolff és Georg Friedrich Meier nyomán**

A kérdésfeltevés, hogy miként tér el és tart össze tudomány és művészet, mindenkor szakadást feltételez a két terület között. A következő gondolatsor a 18. század első felére irányítja a figyelmet, mikor is a fentiekkel ellentétben ilyenféle, modern értelemben vett szétválás nem ment végbe, minthogy még szisztematikus kidolgozásra várt. Ebben az időszakban a filozófiát szorosabb kapcsolat fűzte a széptudományokhoz és a szép-művészetekhez. A vezető tudományág, a filozófia a művészeteket – különösen a költészetet – is arra kötelezte, hogy filozófiai igazságokat közvetítsenek. Ebből fakadóan a költőnek komoly erudícióval kellett rendelkeznie, hogy ezt az elvárást teljesíteni tudja a szabálypoétika keretein belül. Viszont az érzékiség felértékelődésének következtében – mely egyetlen tudományterületet sem hagyott érintetlenül – a filozófia elvesztette uralkodói helyzetét. Megmutatkozik ez a felvilágosodás korának egyik központi témájában, a képzelőerő koncepciójában is, ahogy azt Christian Wolff (1679–1754) filozófiai írásaiiban vázolta, és miként Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762), illetőleg tanítványa, Georg Friedrich Meier (1718–1777) esztétikai értekezéseiben továbbfejlesztette. Az említett szerzők a képzelőerőt olyan ambivalens képességnak tekintették, melynek fikciói egyrészt megerősítik a dolgok rendjét, másrészt azonban áthágják a realitás határait. Ennek fényében kellett tisztázni, miképp lehetne hasznos e képesség a tudományok és a szép-művészetek számára, és milyen kritériumok mellett volna alkalmazható. Míg Wolff a racionális logika elveinek rendelte alá a képzelőerőt, hogy annak találékony-teremtő oldala így az igazság filozófiai megismerésének szolgálatában álljon, addig Baumgarten és Meier esztétikájukban kidolgozták az 'alsóbb megismerőerők logiká'-ját, melyet egyenrangúnak tekintettek a metafizikával. Az esztétikának mint az érzéki megismerés tudományának 1750 körüli megalapozása nem csupán az érzékiség felértékelését hozta, hanem elvezetett egyúttal a képzelőerő esztétikai szempontú alkalmazásához is. Ennek következményeként azonban a fikciók megítélésére szolgáló esztétikai kritériumok nem függesztették fel a racionális rendet. Hiszen a képzelőerő játéktérét még Wolff követői számára is a természetutánczás és az 'esztétikai valóságosság' alaptétele határozta le, amennyiben kizárták az ellentmondó, szertelen vagy torz képzeti képeket – mint esztétikailag hamisakat.

E néhány előzetes megjegyzés arra kíván rávilágítani, hogy 1750 körül nem tudomány és művészet kölcsönös kapcsolatának és újbóli összefonódásának a kettő divergenciáján alapuló reflektálásáról volt szó, hanem olyan, sajátosan esztétikai kritériumok kidolgozásáról, melyek függetlenítik a művészetet a filozófia igazságigényétől. Ennek révén teremtődtek meg azok a feltételek, melyek keretében a művészet új, sokrétű kölcsönviszonyba

* In: Daniel Fulda–Thomas Prüfer (szerk.): *Faktenglaube und Fiktionales Wissen. Zum Verhältnis von Wissenschaft und Kunst in der Moderne*, Kölner Studien zur Literaturwissenschaft, 9. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1996. 25–43. o.

léphetett a filozófiával és más tudományokkal, amiről e kötet további dolgozatai is beszámolnak. Az alábbi megfontolások viszont metafizika és esztétika, tudomány és művészet – 1720 és 1750 között bekövetkezett – fokozatos szétválását rekonstruálják.

1.

A 18. században a fikciókat a valóságos érzetektől elkülönítő tudományos értekezések a „képzelőerő”, gyakorta a „feltaláló-” vagy a „költőerő” címszavai alatt születtek. A képzelőerő tevékenységét valóságos vagy fiktív tárgyakra vonatkoztatták; olyan képességnek tekintették, amely újfent életre kelti a múltbeli érzeteket és tapasztalatokat, vagy pedig olyanak, amely új összefüggéseket teremt. E képesség reprodukív funkcióját legtöbbször megkülönböztették az emlékezet funkciójától. Mind a múltban létezett valóságok felidézésében, mind az új összefüggések létrehozásában felismerhetővé váltak a jelen realitásától való eltérések, ami annak a kérdésnek a felvetődéséhez vezetett, hogy a fikciók vajon beilleszthetők-e a jelen realitásába, vagy ellentmondásban állnak azzal. Johann Georg Walch korabeli *Filozófiai Lexikonja* „költés [kitalálás]” címszó alatt a következőképp tárgyalja ezt a problémát:

„A költés az *ingenium* vagy összehasonlító-erő azon működése, amikor is elképzelünk valamely dolgot, amilyen az lehetne (...), tehát amelyet magunk sem tartunk valóságosnak. A költött és a hamis nem szükségképpen azonos, noha, ami költött, az lehet hamis; ám sok hamisat is igaznak állítanak, ami aztán tévesnek bizonyul, így nem mondhatjuk azt, hogy aki költ, az költéseivel megtéveszt, hiszen költéseit nem igazságoknak szánja, miként teszi azt a megtévesztő.”¹

Míg a Thomasius köréhez sorolható Walch a költői fikciókat már 1726-ban függetlennek látta a filozófia igazságigényétől, addig Christian Wolff hatalmas fogalmi apparátust mozgósított ennek a nézetnek a cáfolatára. Wolff álláspontja azért érdekes, mert a képzelőerő koordinátáit a racionalista pszichológia rendszerében jelölte ki, ezzel pedig döntő lökést adott ahhoz, hogy német nyelvterületen az esztétika tudománnyá fejlődjön, noha ő maga önálló esztétikai munkát nem írt.² A világi bölcsességről alkotott, Leibnizhez csatlakozó filozófiai rendszere 1720 és 1760 között iskolateremtő erővel hatott, még ha a 18. század első felében működő filozófiai fakultások jelentőségét nem is szabad túlértékelnünk.³

Vernünfftige Gedanken von Gott, Der Welt und der Seele des Menschen (1720)⁴ című – csu-

¹ Vö. Johann Georg Walch: *Philosophisches Lexikon*, 4. kiad. Leipzig, 1755. 1. köt. 1081f., és Johann Heinrich Zedler: *Grosses Vollständiges Universal-Lexikon aller Künste und Wissenschaften*, 1–64. köt. Halle, Leipzig, 1732–1750 (újra nyomva: Graz, 1961), itt 8. köt. 1565; Zedler *Universallexikon*ában az „Erdichtung” szócikk túlnyomórészt Walch szócikkének átvétele.

² Vö. ehhez Lewis White Beck: *Early German Philosophy. Kant and His Predecessors*, Cambridge/Mass. 1960. különösen „The Extension of Wolffianism into the Theory of Art” című fejezet, 278–288. o.; a szerző a közvetlen Wolff-tanítványok, Gottsched, Baumgarten és annak követője, G. F. Meier mellett Bodmert és Breitingert, Sulzert és Mendelssohnt is a wolffiánusok közé sorolja.

³ Erre hívta fel a figyelmet Notker Hammerstein: „Christian Wolff und die Universitäten. Zur Wirkungsgeschichte des Wolffianismus im 18. Jahrhundert”, in: *Christian Wolff 1679–1754. Interpretation zu seiner Philosophie und deren Wirkung, mit einer Bibliographie der Wolff-Literatur*, Werner Schneider (szerk.), 2. bővített kiad., Hamburg, 1986. (*Studien zum achtzehnten Jahrhundert*, 4) 266–277. o., itt 267–277. o.

⁴ Ezt az írást általában „Deutsche Metaphysik”-nek nevezik: az idézetek az 1751-es 11. kiadásból származnak (újra nyomva többek között: Hildesheim, 1983.), a szövegben zárójelben DM-ként rövidítve, a paragrafusok feltüntetésével szerepelnek.

Az ebben a mondatban együtt szereplő *Vorstellung* és *Einbildung* szavak különbségét a tanul-

pán 1752-ig tizenkét új kiadást megért – művében Wolff a metafizika részterületét képező lélektanon belül tárgyalja a képzelőerőt. A képzelőerő, akárcsak az érzékiség, az ember alsóbb képzetalkotó-képességéhez tartozik, amely 'világos' megismerésre ugyan igen, de 'tagolt', azaz 'értelmi' megismerésre nem támaszthat igényt. Wolff definíciója így szól: „A jelen nem lévő dolgokról alkotott képzeteket képzeleti képeknek szoktuk nevezni.”⁵ A lélek ilyenféle képzeteket létrehozó erejét pedig képzelőerőnek hívjuk.” (DM 235. §) E módfelett tág definícióból kiindulva különíti el a képzelőerő *reproduktív* és *konstruktív* oldalát. A reprodukív oldal valamely múltbelire hasonlító jelenlevő érzetből vagy képzetből táplálkozik, hogy felidézze a múltbeli képzetet; ezt nevezi Wolff a „képzelőerő szabályának”. (DM 238. §; 799) Az asszociációnak, amely az ideákat hasonlóság vagy egymásmellettség alapján köti össze, Wolff szerint, a múltbeli ideák csekély részére van szüksége ahhoz, hogy azok mint egészet alkotó képzeleti képek újfent létrejöjjenek. (DM 238. §)⁶ Fontos e reprodukív módozatra nézve, hogy az elképzelt dolgok nem egyféle logikus összefüggésen belül kapcsolódnak egymáshoz, hanem – miként az álom esetében – az ideák önkéntelenül, ugrásszerűen és 'rendetlenül' asszociálódnak. (DM 240. §)⁷ A „képzelőerő szabályát” követő reprodukció ennél fogva ellentmondhat a dolgok valóságos rendjének. A reprodukált képzetek intenzitása rendszerint gyengébb vagy homályosabb az eredetiekénél. Wolff szerint azonban, ha jelenbeli képzetek nem zavarják a reprodukált képzeteket, akkor az utóbbiak „nagyobb világosságra” (DM 237. §) tehetnének szert, ami vagy arra csábítana, hogy e képzeleti képeket érzeteknek tartsuk, vagy pedig általa – úgyszólván csukott szemmel – „megalapozott logikai és morális ismeretekhez” jutnánk.⁸

A képzelőerő konstruktív oldala ama dolgok képzeteire vonatkozik, amelyeket „azelőtt még soha nem érzékeltünk”. (DM 241. §) Ezt a konstruktív vagy – mondhatni még – produktív formát Wolff két „modor”-ral jellemzi, amivel a képzelőerő ambivalens használatára nyújt rálátást: az egyik „modor”-t „költőerőnek” nevezi. (DM 242. §) Ez a már ismert dolgok felbontásán és kombinálásán alapszik; termékei például a pegazusok, meluzínák vagy kentaurók. Wolff azonban az ilyesfajta keveréklényeket elvetette, minthogy tévedéseknek vagy „üres képzeleti képeknek” tekintette őket (uo.): „ebből a forrásból fakadnak a festők, szobrászok és egyéb művészek képzeleti képei, melyeket mesterséggel állítanak elő, amikor mindenféle kalandosságokat visznek a vásárra”. (DM 244. §)⁹ A másik „módozatot” „az építőmesterek leleményességüként”¹⁰ határozza meg. (DM 246. §) Ez az „elégleges alap tétel”-nek követése mellett tökéletességet eredményez. (DM 245. §) Ily módon a jó építész egyrészt a vázlatok és a megvalósult tervek szelektálásának, másrészt az ismert elemek

mány egészében következetesen a *képzet* és a *képzeleti kép* (imagináció mint eredmény) kifejezésekkel, a *Vorstellungsbild* fogalmát pedig *képzeleti képként* igyekszem visszaadni. (A ford.)

⁵ 1728-tól latinul írott műveiben Wolff fenntartja a *facultas imaginandira* és a *facultas fingendire* vonatkozó koncepcióját, vö. *Psychologia empirica* (1732; 21738), 91–172. §§, és *Psychologia rationalis* (1734), 178–356. §§. A *Psychologia empirica*-ban a „lex imaginationis”-t „principium generale regularum sensationum”-ként jelöli meg, id. az 1738-as 2. kiadás alapján: I. rész, II. részlet, IV. fejezet, 116. §; a későbbiekben PE-ként rövidítve, §§-sal idézve.

⁶ Wolff itt az italoizáló társaság példáját említi; ha később a társaságból valaki látja a poharakat, ismét szemei elé idéződnak a résztvevők és a helyszín.

⁷ Wolff álomtanához vö. Sonia Carboncini: *Transzendente Wahrheit und Traum. Christian Wolffs Antwort auf die Herausforderung durch den Cartesianischen Zweifel*, Stuttgart, Bad-Cannstadt, 1991. (*Forschungen und Materialien zur deutschen Aufklärung II/5*), különösen 113–153. o.

⁸ Vö.: Christian Wolff: *Der Vernünfftigen Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, und auch allen Dingen überhaupt*, 4. kiad., Franckfurt am Mayn, 1740. (1. kiad. 1726.) (= *Anmerkung zur Deutschen Metaphysik*), 73. §.

⁹ Wolff tanítványa, Gottsched *Erste Gründe der Weltweisheit* (1731) című művében e teremtményeket „groteszknek, korcsnak és torzszülött”-nek nevezi, majd ugyanilyen megfontolások alapján ki is zárja őket az esztétikai katalógusból; idézetek a 7. kiadás nyomán, Leipzig, 1762. (újra-nyomva: Berlin, New York 1983.), 894. §.

¹⁰ Ennek az „ars inveniendi architectorum” felel meg (PE 149).

kombinációjának, valamint az „építő-művészeti szabályok” alkalmazásának eszközeit veszi igénybe. (Uo.) A meglevő tervek szemrevételezése és osztályozása egy olyan konkrét eszmei tervre vonatkoztatva történik, amely „rokonságot” mutat e tervek (vagy artefaktumok) egyikével-másikával.¹¹ Így a dolgok felosztásában és összeállításában Wolff szerint tükröződhet a képzelőerő helytelen, ám egyúttal helyes használata is, mégpedig attól függően, hogy a maga esetleges asszociációira hagyatkozik, vagy racionális elveknek megfelelően jár el. Wolff koncepciójának tehát két lényeges aspektusa van: egyrészt valamely új tervnek összhangban kell állnia bizonyos racionális elvekkel – itt az elégséges alap tételével és az építőmesterség szabályaival –, és nem szabad olyan önkéntelen asszociációkra hagyatkozni, melyeknek, hasonlóan az álmok rendetlen képzeleihez, nincs és nem is lehet megfelelőjük a reális világban. Másodszor az, hogy az „építőmesterek leleményessége” Wolff szerint átruházható másféle művészekre és tudósokra is. Az építőmester a képzelőerő helyes, azaz ész és általános érvényű szabályok által kontrollált használatának paradigmája.

Wolff tehát nem annyira a képzelőerő tudományos és sajátosan művészi használata között tesz különbséget.¹² Sokkal inkább a racionális logika alaptételeit alkalmazza e képességre, hogy alkalmassá tegye azt a ’filozófia’ igazságigényének kielégítésére. Ezért beszél Wolff a *Psychologia empiricában* a képzelőerő és az ész egyfajta „házasságáról” is mint a képzelőerőt szabályozó tényezőről.¹³ Amikor Wolff a filozófusi megismerés forrásainak racionális elveihez kapcsolva legitimálja ezt az alsóbb lélekerőt, akkor ez egyrészt az úgynevezett ’zavaros’, ’homályos’ megismerőerőkkel szemben táplált mélységes bizalmatlanságról tanúskodik ugyan, másrészt azonban azok felértékelését is jelenti, szemben az érzéki képességeket általában elutasító kartéziánizmussal.¹⁴

A képzelőerő tudományos jellegének kiemelése mellett azonban Wolff a *Deutsche Metaphysik* egyik ismert helyén a poétikus fikciók egyfajta igazolását is nyújtja. A „szokás szerint regénynek nevezett költött történetek”-et szemlélve megállapítja:

„hogy [a költött történet] ellentmond a dolgok jelenlegi kapcsolódásának, ezért aztán ebben a világban nem eshetett meg. Ugyanakkor igaz, hogy ami még nincs, az valósággá válásáig e világban kívül keresendő (...), nevezetesen a dolgok valamely másik összefüggésében (...). Ennek megfelelően minden egyes, ilyenfajta történetet csakis olyasvalami elbeszélésének tarthatok, ami valamely másik világban eshet meg.” (DM 571. §)

¹¹ Itt is alkalmazható a „képzelőerő szabálya”, azaz az asszociáció törvénye, de az a tervkészítés folyamatának csupán egyik állomása.

¹² A kora újkorban tudomány és művészet közelségét kell feltételeznünk, viszont – M. Jäger véleménye szerint – az empirikus tudás gyarapodása és a természettudományok szemléleti jellegének lassú megszűnése a 18. század közepétől szükségszerű elválásukhoz vezetett, ezt alapozta meg A. G. Baumgarten szisztematikusan is. Vö. Michael Jäger: *Die Ästhetik als Antwort auf das kopernikanische Weltbild. Die Beziehung zwischen den Naturwissenschaften und der Ästhetik Alexander Gottlieb Baumgartens und Georg Friedrich Meiers*, Hildesheim, Zürich, New York, 1984. (Philosophische Texte und Studien 10), III. feje.

¹³ „Patet adeo usum imaginationis rectificari per connubium imaginationis cum ratione (...)” (PE 150. §). – P. Pimpinella az „ars inveniendi architectorum” kapcsán a képzelőerő leértékeléséről beszél, hisz Wolff annak csupán az észet támogató funkciót tulajdonít, vö. Pietro Pimpinella: „Imaginatio, Phantasia e Facultas Fingendi in Ch. Wolff e A. G. Baumgarten”, in: *Phantasia-Imaginatio*, V. Colloquio Internazionale, M. Fattori és M. Bianchi (szerk.), Róma, 9–11. gennaio 1986. Róma, 1988, 379–414. o., itt 412. o.

¹⁴ Ez a kartéziánus álláspont leginkább Nicolas Malebranche (1638–1715) *Recherche de la vérité* (1674) című művének második könyvében, a „De l’Imagination”-ban tapintható ki. Vö. ehhez e tanulmány szerzőjétől: *Einbildungskraft und Aufklärung. Perspektiven der Philosophie, Anthropologie und Ästhetik um 1750* (disszertáció, Hamburg, 1995.), I. rész, IV. feje. E munka ez idő tájt megjelenés előtt áll.

Ha ezt a passzust némi joggal értelmezhetjük is úgy, hogy Wolff a „művészi fantázia játékkerét nagyvonalúan” méri,¹⁵ ezt a nagyvonalúságot újfent korlátozni kényszerülünk, mert csak a racionálisan kontrollált képzelőerő terepére vonatkozik.¹⁶ Hiszen az ellentmondásmentesség és az elégséges alap tétele (DM 572. §)¹⁷ a lehetséges világokra nézve is érvényes, vagyis a fikтивitás kötődik a „racionalista igazság- és tudományfogalom normatív-deduktív kritériumaihoz”.¹⁸ A fikciók szétfeszíthetők ugyan a fennálló valóság kereteit, ám mégis meg kell felelniük azon logikai feltételeknek, melyek valamely lehetséges világ összefüggésrendszeréből adódnak.¹⁹

Wolff azonban a képzelőerő másfajta használatával is számol: eszerint a képzelőerő tudományos feltevésekkel és hipotézisekkel segíti a tapasztalati ítéleteket, ily módon fontos szerepet játszik a megismerés előrehaladásában. Ugyanakkor e hipotéziseket az ész ítéleteinek kell biztosítaniuk, hiszen ellenkező módon – miként a földközpontú világkép empirikus meggyőződése esetében – hamis következtetésekre is csábíthatnak. Ebben az értelemben szolgálnak a fikciók és a hipotézisek heurisztikus célokat. (DM 345. §)²⁰

Wolff olyan világosan és általánosan fogalmazta meg képzelőerőről alkotott koncepcióját az ontológia keretében, hogy a későbbi szerzők számára a poetológiai és esztétikai kérdésfeltevésekre való alkalmazás filozófiai alapjául szolgálhatott. Döntő jelentőségű azonban, hogy ezen alsóbb megismerőképesség sajátos ’logiká’-jának meghatározása érdekében nem kellett kényszerűen átvenni Wolff metafizikai előfeltevéseit, melyek mind a reproductív, mind a produktív képzelőerő esetében a racionalista pszichológiához való logikai kötődéshez vezettek. Hiszen az előjelek megváltoztatásával meg lehetett adni a képzelőerő, s vele együtt a költőerő speciálisan esztétikai helyiértékét, ezzel pedig – legálábbis részlegesen – ki lehetett vonni a racionalitás gyámsága alól.

Rajzoljuk fel még egyszer a képzelőerő wolffi koncepciójának koordinátáit:

1. Wolff egy ontológiai rögzített, általános érvényű valóságfogalmat vesz alapul. A világban létező dolgok rendjének megismerése az ellentmondás kizárásának elvét és az elégséges alap tételét követi.

2. A költés értelmében vett fikciók ellentmondhatnak ezeknek az alapelveknek, ekkor hibáknak vagy „üres képzeti képeknek” kell tekintenünk őket; ezek az önkéntelen ideatársulások kifejezetten értéktelennek minősülnek. Mindazonáltal a költségek valamely „másik világ”-ban lehetségesek is lehetnek, ezzel pedig ontológiai legitimálhatók.

¹⁵ Joachim Krüger állítása szerint, *Christian Wolff und die Ästhetik*, Berlin (Ost), 1980. 39. o.

¹⁶ A lehetséges világok elméletének korabeli poétikai recepciójáról és a képzelőerő játékkerétének eltérő értékeléseiről ld. Hans Otto Horch és Georg-Michael Schulz áttekintését a téma kutatási eredményeiről, *Das Wunderbare und die Poetik der Frühaufklärung. Gottsched und die Schweizer*, Darmstadt, 1988. (Erträge der Forschung, 262).

¹⁷ A wolffi ontológia e két elvéhez ld. Wolfgang Röd: *Die Philosophie der Neuzeit 2. Von Newton bis Rousseau*, München, 1984. (Geschichte der Philosophie, 8), 241–245. o.

¹⁸ Ld. Horst-Michael Schmidt: *Sinnlichkeit und Verstand. Zur philosophischen und poetologischen Begründung von Erfahrung und Urteil in der deutschen Aufklärung (Leibniz, Wolff, Gottsched, Bodmer und Breitinger, Baumgarten)*, München, 1982. (Theorie und Geschichte der Literatur und schönen Künste, 63), 111. o.

¹⁹ Az idézett passzushoz a lehetséges világok leibnizi elméletének jelentős recepciója csatlakozott ugyan a felvilágosodás poétikájában és esztétikájában, megfontolandó azonban, hogy a paragrafus nem a sajátosan poétikai képzelőerő terjedelmének és határainak kijelölését, hanem a Leibniztől átvett elmélet magyarázatát célozza. A lehetséges világok elméletének poétikai recepciójáról ld. Schmidt: *Sinnlichkeit und Verstand*, 114–116. o. és Angelika Wetterer: *Publikumsbezug und Wahrheitsanspruch. Der Widerspruch zwischen rhetorischem Ansatz und philosophischem Anspruch bei Gottsched und den Schweizern*, Tübingen, 1981. (Studien zur deutschen Literatur, 68), 104–112. o.

²⁰ Vö. erről Hans Werner Arndt: „Rationalismus und Empirismus in der Erkenntnistheorie Christian Wolffs”, in: *Christian Wolff 1679–1754*, 33–47. o., különösen 35. és 39–41. o., és Rainer Baasner: „Phantasie in der Naturlehre des 18. Jahrhunderts. Zu ihrer Beurteilung und Funktion bei Wolff, Kästner und Lichtenberg”, in: *Lichtenberg-Jahrbuch*, 1988, 9–22. o.

3. A költő- és feltalálóerő eljárásai – a dolgok hasonlósága és rokonsága szerint zajló asszociáció mellett – a korábban érzett objektumok önkényes felosztásában nyilvánulnak meg.

4. Az „építészek leleménye” értelmében vett fikcióknak racionális és általános érvényű elvekhez kell igazodniuk, ha tökéletességre és igazságra tartanak igényt. Wolff ebben az esetben nem tesz különbséget speciálisan poétikus és speciálisan tudományos fikciók között.

5. Wolff szót emel a ’költött feltevések’ vagy hipotézisek értelmében vett fikciók mellé, minthogy azok a megismerés szempontjából kedvezőek.

2.

A leibnizi-wolffi metafizika alapján állva dolgozta ki Alexander Gottlieb Baumgarten és a hallei tanszéken őt követő Georg Friedrich Meier az esztétikát mint az érzéki és a szemléleti megismerés filozófiai diszciplínáját. Az alsóbb megismerőképességek felderítésére és helyesbítésére irányuló törekvésükkel az emberi lélek addig elhanyagolt részeit állították a tudományos érdeklődés középpontjába.²¹ A „cognitio sensitivá”-ra fordított kitérőt figyelem nyomán lassanként „átrendeződött az ismeretelméleti hierarchia”²², mégpedig a megismerőerők „pszichológiai-genetikus szemléletmódjának”²³ javára. Ez a folyamat G. F. Meier szenvedélytanában és *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften* (1748–1750) című írásában világosabban nyomon követhető, mint Baumgartennél.²⁴ Meier az esztétikai nevelés gyakorlati irányú programjának kidolgozására használta fel Baumgarten tömör, az esztétika képességpszichológiai megalapozását célzó javaslatait.²⁵ Ernst Cassirer értékelése szerint Baumgarten tette „az első szisztematikus kísérletet a képzelőerő logikájának felvázolására”, a művészet „valódi autonómiáját” azonban nem sikerült biztosítani, mivel a „képzelőerő logikája nem tarthatott igényt ugyanolyan méltóságra, mint az értelem logikája”.²⁶ Meier sem a művészet függetlenítésére törekedett, hanem a filozófia rendszerében jelölte ki az esztétika helyét:²⁷

²¹ Ld. erről Hans Adler: „Fundus Animae – der Grund der Seele. Zur Gnoseologie des Dunklen in der Aufklärung”, in: *Deutsche Vierteljahrsschrift*, 62 (1988), 197–220. o.

²² Vö. Panajotis Kondylis: *Die Aufklärung im Zeitalter des neuzeitlichen Rationalismus*, 2. kiad. München, 1986. 561. o.

²³ Így fogalmaz M. Pott P. Kondylishez csatlakozva (*Die Aufklärung*, 560); vö. Martin Pott: *Aufklärung und Aberglaube. Die deutsche Frühaufklärung im Spiegel der Aberglaubenskritik*, Tübingen, 1992. (*Studien zur deutschen Literatur*, 119), 326. o.

²⁴ Georg Friedrich Meier: *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaft*, 1–3. rész, újranyomva a 2. kiadás alapján: Halle, 1754–1759., Hildesheim, New York, 1976.; a következőkben MM-ként idézve, a kötetszámokat római, a paragrafusokat arab számmal megadva.

²⁵ Ezt a célt Meier *Auszug aus den Anfangsgründen aller schönen Künste und Wissenschaften* (Halle, 1758) című művében olvasható definíciója is világossá teszi: „Az esztétika vagyis a szépművészetek és tudományok elmélete, azon szabályok tudománya, amelyek szerint az érzéki megismerést, valamint annak jelölését kell helyesbíteni”, 1. §, 5. o.

²⁶ Vö. Ernst Cassirer: *Versuch über den Menschen. Einführung in eine Philosophie der Kultur*, Frankfurt/Main, 1990. [Első kiadás, New Haven, 1944.], 212. o. – A Baumgarten képzelőerőről vallott felfogása és Wolff gondolkodása közötti párhuzamot P. Pimpinella (*Imaginatio, Phantasia e Facultas Fingendi*) Baumgarten *Metaphysikáját* (1739) és Wolff *Deutscher Metaphysikáját* (1720), illetőleg *Psychologia empiricáját* (1732) összehasonlítva dolgozta ki.

²⁷ Armand Nivelle azt a tézist képviselte, hogy Meier szorgalmazta a művészet függetlenítését a filozófiától; Nivelle: *Kunst- und Dichtungstheorien zwischen Aufklärung und Klassik*, 2. kieg. kiad., Berlin, New York, 1971. 44. o. Erre Friedrich Vollhardt cáfol rá igen megalapozott érvekkel („Die Grundregel des Geschmacks. Zur Theorie der Nachahmung bei Charles Batteux und Georg Friedrich Meier”, in: *Dichtungstheorien der deutschen Frühaufklärung*, Theodor Verwey [szerk.], Tübingen, 1995. [*Hallesche Beiträge zur europäischen Aufklärung* 1], 26–37. o., itt 28. o.).

„Mi, emberek nem rendelkezünk teljesen tiszta értelemmel, következésképp azok az elsődleges részek, melyekből tagolt ismereteinket összeállítjuk, érzéki fogalmakból állnak. (...) Ha tehát valóban tökéletes racionális ismeretre akarunk szert tenni, akkor megismerésünk első részeinek a lehető legszebbeknek kell lenniük. Lévének ezek immár érzéki fogalmak, az esztétika dolga a részeket úgyszólván kiszabni és az értelem számára átadni, amely azután tökéletes és szabályszerű építménnyé állítja össze őket. Következésképpen a mesterséges esztétika is az értelem és valamennyi felsőbb lélekerő helyesbítését szolgálja.” (MM I, 13. §, 20)

Amennyiben itt Meier az esztétikát a szép tudományok és művészetek részeként a „magasabb tudományok” szolgálatába állítja,²⁸ annyiban az esztétikának nem alárendelt és előkészítő szerepet szán, viszonyuk sokkal inkább pszichológiai-genetikus jellegűnek fogható fel. Ezért hangsúlyozza Meier – Baumgartennek összhangban – *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften* című művének számos helyén, hogy a magasabb megismerőerők helyesbítését meg kell előznie az érzékiség helyesbítésének, hiszen csak a valamennyi képességében kiművelt ember alkot egészet.²⁹ Az esztétika fő feladata – melyet Baumgarten az „ars analogi rationis”³⁰ formulával jellemzett – így az érzéki megismerőerők meghatározott szabályok és alapelvek szerinti kiművelésében áll.³¹ A racionális tudományfogalomnak az „alsóbb megismerőképeségek logikájá”-ra³² való alkalmazása révén az önálló tudományként felfogott esztétika a metafizika és a ’magasabb tudományok’ szintjére emelkedik. Vagyis, az esztétikai és az értelmi megismerés³³ analóg természetének tételezésével a kettejük hierarchikus viszonya nem csupán megbomlik, hanem meg is fordul, olyannyira, hogy Meier „lelkünk és minden más megismerésének fundamentuma”-ként határozhatja meg az érzékiséget. (MM II 339. §, 169. o.)

²⁸ Az esztétika és a „magasabb tudományok” viszonyára Meier mindenekelőtt az *Anfangsgründe* bevezetőjében reflektál.

²⁹ Az MM I, 5. §, 9. oldalán ez így hangzik: „Aki mindkét tudományhoz ért [az esztétikához éppúgy, mint az észtudományokhoz], az megismerésének egészét ki tudja javítani; aki azonban csak az egyikhez ért, körülbelül csak a felének helyesbítésére képes.”

³⁰ Vö. Alexander Gottlieb Baumgarten: *Theoretische Ästhetik. Die grundlegenden Abschnitte aus der „Aesthetica”* (1750/58), Hans Rudolf Schweitzer (ford. és szerk.), 2. jav. kiad., Hamburg, 1988., bev. 1. §. Magyarul: Uő.: *Esztétika*, ford. Bolonyai Gábor, Bp., Atlantisz, 1999. Vö. ehhez Michael Jäger: *Kommentierende Einführung in Baumgartens „Aesthetica”. Zur entstehenden wissenschaftlichen Ästhetik des 18. Jahrhunderts in Deutschland*, Hildesheim, New York, 1980. (*Philosophische Texte und Studien* 1), 33–40. o.

³¹ Még ha az esztétika „ars”-ként szerepel is, Baumgarten azt – a „széptudományok és művészetek” korabeli fogalmának megfelelően – egyszerre tudományként is érti: „est scientia cognitionis sensitivae”; vö. Baumgarten: *Theoretische Ästhetik*, bev. 1. §, 2. o. És: „Az esztétika művészet, nem pedig tudomány. Válaszom: a) ezek nem ellentétes készségek. Hányszor történt az, hogy ami eleinte csak művészet volt, ma már egyszerre tudomány is? b) A tapasztalat meg fogja mutatni, hogy művészetünk érdemes tudományos feltárássra.” (uo. 7. o.) Vö. erről Werner Strube sok anyagot mozgóató tanulmányát, „Die Geschichte des Begriffs »Schöne Wissenschaft«”, in: *Archiv für Begriffsgeschichte*, 33 (1990), 136–216. o., különösen 158–169. o.

³² Wolff ezt a következőképp definiálja a *Philosophia rationalis*ban: „Per Scientiam hic intelligo habitum asserta demonstrandi, hoc est, ex principiis certis & immotis per legitimam consequentiam inferendi.” („Tudomány alatt itt olyan készséget értek, amely állításait bizonyítja, azaz biztos és megrendíthetetlen alaptételekből, érvényes következtetések útján vezet le.”) Vö.: Wolff: *Philosophia rationalis sive logica*, édition critique avec introduction, notes et index par Jean École, Hildesheim, Zürich, New York, 1983. I. 30. §, 14. o. – Meiernél ez így hangzik: „Mivel a tudomány olyan ismeret, amely megdönthetetlen alapokon nyugszik, ezért az egész esztétikának is ugyanilyen alapokra kell épülnie.” (MM I 3. §, 5) Erről az Arisztotelészre visszamenő tudományfogalomról és annak Baumgartennél és Meiernél tapasztalható átvételéről ld. Strube: „Schöne Wissenschaften”, 167–169. o.

³³ Az esztétikát Meier az *Anfangsgründe* bevezetőjében állította párhuzamba a metafizikával, különösen MM I, 2–5. §§.

Baumgarten és Meier esztétikájában kimutatható, hogy a 18. században az „érzékiesség általános rehabilitálása”³⁴-nak folyamatában miként változtak meg az előjelek: a tudományos kutatás középpontjában immár a szubjektum, valamint a szubjektum helyesbítendő érzéki megismerése áll. Hogy mindeközben mégis mily kevésbé válnak el a széptudományok és a művészetek, az kiderül a költő és az ’esztétikus’ meghatározásából, mely szerint mindkettőnek a „tökéletesség szabályai”-t (MM I 1. §, 2. o.) kell összhangba hoznia a ’szép megismerés’ szabályaival, mégpedig mind az illető szabályok elméleti ismerete, mind gyakorlati alkalmazása terén.³⁵ Ebből a szempontból értékelendő az a megállapítás, mely szerint tudomány és művészet között elsőként Baumgarten tett volna szisztematikus különbséget.³⁶ Míg az esztétikának mint művészetnek tudományos kritériumokat is ki kell elégítenie, míg azokkal ellentétbe nem kerülhet,³⁷ addig leszögezhetjük, hogy itt csupán a ’magasabb’ és az úgynevezett ’széptudományok’ – mondhatni, a magasabb és az alsóbb megismerőerők – elválasztására kerül sor, miközben a filozófia rendszer egységének meg kell őrződnie.³⁸

Ennél is fontosabb azonban, hogy az érzéki megismerés pszichológiai alapon történő megfigyelése és kondicionálása az emberi képességek teljességének helyesbítését célozza, ezzel pedig az esztétika antropológiává válik. Meier esztétikájának e tendenciáját már Ernst Cassirer kiemelte. Ezzel kapcsolatos megjegyzése: az esztétika

„»az alsóbb megismerőerők« logikája kíván lenni; ám azzal [a logikával] nem csupán a filozófia rendszerét, hanem mindenekelőtt és elsősorban az *embertant* kívánja szolgálni. (...) Hiszen a »szép tudományok« immár nem a tudás egyszerű, viszonylagosan önálló részterületét képezik, hanem az »egész embert éltetik«, és teszik azzá, ami lehet és aminek lennie kell.”³⁹

Meier számtalan megfogalmazásban világossá tette, hogy az esztétika „megismerésünk egészének helyesbítésé”-ben⁴⁰ áll, és így módon a tudós csak az esztétika révén kerekedik ki és tökéletesedik ’szép szellem’-mé. Hiszen:

„[a] tudós ember, és minden tudóssága ellenére is ember marad. Mivel tehát immár érzékiességétől meg nem szabadulhat, úgy felül kiszikkadt, alul felduzzadt betegnek tűnik számomra, ha érzékiességét nem helyesbíti. Egy ügyes mesét alkotni talán még hasznosabb is az emberiség számára, mint kiszámolni a Merkúr áthaladását a Nap előtt, vagy kiokoskodni, ki találta fel először az írást.” (MM I 20. §, 35)

Az *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften* második részében Meier abból a szempontból vizsgálja részletesen az emberi lélek egyes képességeit, hogy miként lehetne azokat alkalmassá tenni az „érzéki megismerés legnagyobb szépségének”⁴¹ létrehozására. A

³⁴ Erre a tézisére épül P. Kondylis tanulmánya, *Die Aufklärung im Zeitalter des neuzeitlichen Rationalismus*; ld. még Friedhelm Solms: *Disciplina aesthetica. Zur Frühgeschichte der ästhetischen Theorie bei Baumgarten und Herder*, Stuttgart, 1990. (Forschungen und Berichte der Evangelischen Studiengemeinschaft, 45), III. feje.

³⁵ Vö. erről Strube: „*Schöne Wissenschaften*”, 162. o.

³⁶ Így szól Jäger tézise, *Die Ästhetik als Antwort auf das kopernikanische Weltbild*, 257. o.

³⁷ Vö. Baumgarten: *Theoretische Ästhetik*, bev. 3, 4 és 10. §.

³⁸ Már Johann Gottfried Herder bírálta ezt az analógiát, amely végső soron meggátolta, hogy az esztétika és a művészetek felszabaduljanak a filozófia uralma alól. Vö. erről Solms: *Disciplina aesthetica*, 79–82. o.

³⁹ Ernst Cassirer: *Die Philosophie der Aufklärung*, Stuttgart, 1932. 471f. – Cassirer itt Meier *Anfangsgründé*jének bevezetőjére utal: „A széptudományok életre keltik az egész embert.” (MM I 15. §, 25)

⁴⁰ MM I, 15. §, 24.

⁴¹ Így fogalmazza meg Meier azt az alapszabályt, melyet Charles Batteux természetutárást előíró alaptételének alternatívájaként szán: *Betrachtungen über den ersten Grundsatz aller schönen Künste und Wissenschaften*, Halle, 1757., 20. §, 43. o. – Meier esztétikájához bővebben ld. Ernst Bergmann:

képzelő- és költőerőről⁴² szóló fejezet a pszichológiai-esztétikai nevelés programját tartalmazza, amelynek itt csupán rövid összefoglalását adhatjuk.

A képzelőerő tevékenységének kiindulópontját az érzéki érzet és tapasztalat képezi. Wolff-fal ellentétben Meier a képzelőerőt nem állítja szembe az úgynevezett felsőbb megismerőerőkkel, sokkal inkább 'pszichológiai-genetikus' szempontból veszi szemügyre, amennyiben az érzékiséget a mindenkori megismerés alapjának tekinti. (MM II 339. §) Esztétikájában a képzelőerőt olyan képességként definiálja, „amely képes a múltbeli érzeteket újólag előállítani” (MM II 374. §, 258. o.); a képzeleti kép „csupán utánzat, az érzet ismételt lenyomata”. (MM II 384. §, 284. o.) Ezzel a meghatározással Meier szorosan az érzéki képzethez köti a képzelőerőt, ám egyúttal reprodukatív funkciójára is korlátozza azt. Meier szerint a képzelőerő olyannak jeleníti meg az érzetet, amilyenek azt „érezzük (...), sosem nagyobbak vagy kisebbek” (MM II 390. §, 299. o.); eltérő esetben rögvest más képzetekkel kapcsolódik össze, aminek folytán hamis képzeleti képekre és tévedésekre csábíthat.⁴³ E nézet következményei: először – az érzetek minősége meghatározza reprodukciók minőségét, a reprodukciók rendszerint gyengébbek és kevésbé világosak, mint az érzetek.⁴⁴ Mindeközben a „test helyzete” akadályozhatja vagy előmozdíthatja bizonyos képzetek felmerülését. (MM II 375. §) Meier szerint a kedvező testi diszpozíció „a képzelőerő szárnyalása”-hoz⁴⁵ vezet. Másodszor – kizár a képzelőerő köréből minden, nem múltbeli érzetet reprezentáló reprodukciót. Mivel azonban az érzetek és a képzetek többnyire nem egyesével lépnek fel, Meier elismeri, hogy a képzelőerő a hasonlóság asszociációs elve alapján jár el: valamely egyes érzetből kiindulva létrehozza a teljes, hozzá kapcsolódó képzetkomplexumot.⁴⁶ Harmadszor – az érzetekre vissza nem vezethető képzeleti képeket Meier kénytelen egy másik képességnek tulajdonítani: ezt a képességet költőerőnek nevezi, ám azt Wolfftól, illetve Baumgartenről eltérően nem a képzelőerő 'produktív' változataként, hanem sajátos, különféle képességekből „összetett megismerőképeségként” határozza meg. (MM II 457. §)

Ezenfelül Meier bevonja a tárgyalásba a „természetes” és „önkéntes képzelőerő” megkülönböztetését is (MM II 377. §), amivel kettős célja van: egyrészt a „természetes képzelőerő”-t a nem, az életkor és a mindenkori individuális diszpozíciók határozzák meg. (MM II 387-390. §) E fizikai tényezőket – ama belátást szem előtt tartva, hogy „mindig a rövidebbet (húzzuk), mikor ellenszegülünk a természetnek” (MM II 298. §, 90. o.) – figyelmesen számba kell venni és úgy elrendezni, hogy azok az érzéki megismerés számára kedvezők legyenek. Másrészt e képesség esztétikai helyesbítése az „önkéntes képzelőerő” köteleessége.⁴⁷ Egy ilyesfajta „esztétikai fejlesztés” körébe Meier szerint nem csak a képzelőerő „terjedelme” (extensio), „ereje” (intensio) és „kitartó használata” (protensio) tartozik, hanem az esztétikailag szép és hasznos képzetek⁴⁸ „ügyes kiválogatása” is. (MM II 393. §)⁴⁹ Míg ugyanis

Die Begründung der deutschen Ästhetik durch Alex. Gottlieb Baumgarten und Georg Friedrich Meier. Mit einem Anhang: G. F. Meiers ungedruckte Briefe, Leipzig, 1911.; és Ferdinand Wiebecke: *Die Poetik Georg Friedrich Meiers. Ein Beitrag zur Geschichte der Dichtungstheorie im 18. Jahrhundert*, disszertáció, Göttingen, 1967.

⁴² MM II 371–398. §§ és 456–465. §§.

⁴³ MM II 390. §, 299; 395. §, 315. o.

⁴⁴ MM II 384. §, 284. o. és 378. §, 270. o.

⁴⁵ MM II 375. §, 263. o.; 384. §, 285 és 286. o.; 392. §, 306 és 307. o.

⁴⁶ MM II 373. §. Wolff ezt nevezte a „képzelőerő szabályának” (DM 238. §; 799. §).

⁴⁷ Meier szerint a képzelőerő „esztétikai javulása” mind az érzékek veleszületett minőségét (MM II 339. §; 374. §), mind az érzékelés kiművelését előfeltételezi. Az érzékelés javítása igényli a mindenkori individuális körülményekre irányuló „figyelmet”, hogy elősegítse az érzéki tapasztalás gazdagodását és intenzitását; vö. az *Anfangsgründe* második részének második szakaszát: „A figyelemről”, 283–311. §§, 48–114. o.

⁴⁸ Korábban Meier egyfajta „bölcshelyesbítés”-ről beszélt, melyet a „maga képzelőereje”-t uraló költőnek kell megtennie a „képek ezrei” láttán.

⁴⁹ Az *Anfangsgründe* első részében Meier Baumgartenhez csatlakozva részletesen kifejti a tökéletes

a természetes képzelőerő nem válogat, és mind esztétikailag mind morálisan ambivalensnek mutatkozik, hiszen jó és rossz képzeteket egyaránt megelevenít, addig az esztétikailag tökéletes képzelőerőhöz hozzátartozik a tárgyak esztétikai és morális érték szerinti megítélése.⁵⁰ Meier viselkedési szabályok egész sorát említi, amelyek révén az „irtózatos, alávaló, közönséges, buja, szennyes és nemtelen” (uo.) képzetekről – azok tudatos elfojtásával – a figyelem az „esztétikailag nagy és méltó tárgyakra” (MM II 394. §, 312) terelhető.⁵¹ Ennek előfeltétele az érzetek s velük együtt a fantáziaképek etikai ambivalenciájának tételezése. Az esztétika és a morál szoros összetartozását igazolja Meier ama nézete, mely szerint az erénynek megfelelő képzetek szorgalmazását rá lehet bízni az esztétikai szabályozásra.

Amikor Meier a „képzelőerő erősségét és kiterjedését vagy termékenységét” (MM II 395. §, 315) tökéletességként tartja számon, egyidejűleg óv attól, hogy az effajta elevenesség összekeveredjék a képzelőerő kicsapongásaival. Hagyományosan a képzelőerő elevenessége vagy erőssége többnyire annak elkalandozását is jelenti, ahogy ezt számos, a 17–18. századi boszorkányüldözésről, babonáról vagy őrületről szóló munka igazolhatja. képességszichológiai szempontból állították, hogy a reprodukált képzetek rendszerint gyengébbek és homályosabbak a valóságos érzeteknél.⁵² Mindamelllett vitathatalan volt, hogy ezek a képzetek az érzetekhez hasonló élénkséggel, vagy még élénkebben félközhethetnek be az elmébe, ennél fogva pedig könnyen összekeverhetők az érzetekkel. Meier és kortársai ezt a körülményt problémaként ‘rajongás’, ‘fantasztaság’, ‘éber álmodozás’ vagy ‘tébolyultság’ címszó alatt tárgyalták. *Anfangsgründ*ében Meier a rajongás két formáját különbözteti meg: „egyfelől mikor a képzeletei képeket érzeteknek, másfelől mikor a költséket képzeleti képeknek véljük.” (MM II 395. §, 315) Meier mindkét formát a „fantázia tévedésének” tartja (uo.). Ellenintézkedés gyanánt önmegfigyelést javasol, és annak pszichológiai vizsgálatát, vajon a képzeleti kép ténylegesen múltbeli érzetet ismételi-e, vagy pedig feldarabolása és más képzetekkel való összekapcsolása változtatott rajta, esetleg absztrakció „csonkította meg”. (MM II 390. §) Az önmegismerés eszköze a „belső érzés” és a tudatos odafigyelés (MM II 391. §) a „képzelőerő természetére”. (Uo.) Meier eképp váltja fel a képzelőerő racionális ellenőrzését – amely mellett Wolff szállt síkra – e képesség pszichológailag és esztétikailag reflektált használatával.

A költőerő, a „teremtő szellem” esetében azonban nem ugyanilyen módon érvényesül az érzékiség mércéje. (MM II 457. §) A teremtő szellemen az emlékezet és a képzelőerő mellett az elmésségnek és az éleselmjűségnek is⁵³ harmonikusan közre kell működnie, úgyhogy Meier ezeket belefoglalja az általa „összetett” képességnek tekintett költőerő definíciójába (uo.).⁵⁴ A költőerő forrásainak körébe a saját tapasztalatok tárháza éppúgy

érzéki megismerés ismérveit. Azt a gazdagság, a nagyság (fenségesség), az esztétikai igazság, a tisztaság, az érzéki bizonyosság és az érzéki élet jellemzi.

⁵⁰ Ennek fényében Theodor Verwey jogosan állította fel azt a tételt, hogy Meier esztétikája az „érzékliség logikai emancipációjával egyetemben annak morális emancipációjára is” törekszik; vö. Verwey: „»Halle, die Hochburg des Pietismus, die Wiege der Anakreontik«. Über das Konfliktpotential der anakreontischen Poesie als Kunst der »sinnlichen Erkenntnis«”, in: *Zentren der Aufklärung I. Halle und der Pietismus*, Norbert Hinske (szerk.), Hamburg, 1989. (*Wolfenbütteler Studien*, 15), 209–238. o., itt 223. o.

⁵¹ Az ilyenfajta immoralis képzetek elűzésére Meier jellemző módon nem tudományos munkálkodást javasol, mivel az nem tudja eléggé lekötöni a figyelmet, hanem olyan társas-kulturális elfoglaltságokat mint utazás, koncertlátogatás, borozás, ‘míves’ társasági érintkezés vagy erényes regények (mint Samuel Richardsonéi) és történeti elbeszélések olvasása. (MM II 393. §, 310f)

⁵² Ez Wolff álláspontjára megy vissza, vö.: *Deutsche Metaphysik*, 326. §.

⁵³ E különféle megismerőképeségeket és a helyesbítésükre szolgáló szabályokat Meier az *Anfangsgründe* második részének előző fejezetében tárgyalta (elmésség: MM II 399–419. §§; éleselmjűség: 420–435. §§; emlékezet: 436–455. §§).

⁵⁴ Ezzel Meier per definitionem a költőerő fogalmában egyesíti mindazon képességeket, melyek-

beletartozik, akárcsak a történeti anyagok vagy fiktív és utópikus történetek, melyek minőségét azonban kritikusán kell megítélni (MM II 458. §), nehogy az ilyesféle képzetek és anyagok kombinációja tévútra vezessen.⁵⁵ Mindeközben a költőerő azon esztétikai kritériumok hatálya alá esik, melyeket Meier az *Anfangsgründe* első részében Baumgartenhez csatlakozva taglalt.⁵⁶ Kiemelkedő érvennyel bír itt az „esztétikai valóságosság” normája (uo. 490. o.),⁵⁷ a fiktív tárgyak megválasztását ennek határai szabják meg.⁵⁸ Meier a költőerő esetében is megkülönböztet „természetes” és „önkéntes” (MM II 459. §), hogy ismételtén világossá tegye, csak a szabályok ismerete és alkalmazása, azaz „tudás és akarat” mellett jöhetnek létre esztétikailag kifogástalan fikciók,⁵⁹ miközben „az álmok és az elbeszélésekben megjelenő helytelenségek” „a pusztán természetes költőképességből” erednek. Az önkény, az emberi szabadság hangsúlyozása, ami Meier összes írásában felbukkan, itt arra szolgál, hogy elválassza a szép és a rút, az igaz és a hamis, az „esztétikailag nagy”, fenséges és a csapongó, céltalan költést. A költőerő jellemzésekor ama részletek kerülnek túlsúlyba, amelyek elmarasztalják a terjengősséget, a „monstra fictionum”-ot. (MM II 464. §) „A költségek szörnyszülőtteinek” olyan lények számítnak, amelyek annyira nagyok – Meier itt Rabelais Pantagrueljét említi – vagy olyan valószínűtlenül kicsik – mint Swift liliputi lényei –, hogy már nem alkotható róluk érzéki képzet. Meier őt szabályt említ ama szertelen költőerő megfékezésére, amely az „utópikus kimérákat kiölti” (MM II 463. §): miként a költőerőhöz tartozó egyes képességeket tökéletesíteni kell, hogy ne keletkezzenek „hamis elgondolások” (uo.), magát a költőerőt is szükséges tökéletesíteni, hogy minden költés az „esztétikai valóságosság”-nak megfelelően épüljön fel; ezen felül azokat „éleselméjűség”-gel – a tévedések és kicsapongások elkerülésének egyetlen eszközével – helyesbíteni kell, végül pedig „értelem- és észhasználat” révén „filozófiaiilag” megítélni. (Uo.) Ezért tekinti Meier a költőerőt teljességgel ambivalens képességgnek, amelyet végső soron csak a racionális erők tarthatnak kordában. (MM II 463. §)

Ilyenformán Meier csak annyiban lép túl a wolffi racionalizmuson, amennyiben az alóbb megismerőképességek esztétikai nevelésének programjára cseréli fel azt. Az esztétikai nevelés célja az önmegfigyelés révén iskolázott képzelőerő, amely lehetőség szerint elevenen tartja az esztétikailag szép és a morálisan hasznos képzeteket, illetőleg ezáltal tapasztalatok gazdag kincsestárát alkotja meg. A természetes és az önkényes képzelőerő megkülönböztetése az érzéki képességeknek engedi át az érzéki megismerés tökéletesítésére szolgáló eszközöket. Ennek megfelelően a szubjektum és a szubjektum tökéletesíthetősége kerül az esztétika középpontjába. Meier az esztétikát mégsem a filozófia és a tudomány versenytársaként fogja fel. Gondolkodását inkább a felvilágosult optimizmus

nek Baumgarten szerint kiváltképpen harmonikus viszonyt kell alkotniuk az ‘esztétikus’ személyében. Vö. Baumgarten: *Theoretische Ästhetik*, 2. szakasz, 28–46. §§.

⁵⁵ Meier explicit meghatározása szerint a költőerő képessége az absztrahálásra, a fantáziaképek részeinek összeállítására és „egymással felettebb sokrétűen való összekapcsolása”-ra vonatkozik. (MM II 460. §). Vö. még Baumgarten *Theoretische Ästhetik* című munkáját, 34. §, 21. o., a *Metaphysica* 589. §-ára való utalással: „Azáltal költők, hogy képzeleti képeket (imaginationes) költők össze (combinando) és választok szét (praescindendo), azaz csak a képzet (perceptio) egyik részére irányítom a figyelmem.” (uo. 211. o.)

⁵⁶ Vö. MM I, 2–7. Bek.

⁵⁷ Vö. MM I 91–113. §§.

⁵⁸ Az „esztétikai valóságosság” a költőerőről szóló fejezetben leggyakrabban a költőerő mércéjeként és szabályozójaként kerül szóba: MM II 457. §, 487. o.; 458. §, 490. o.; 461. §, 496. o.; 463. §, 500. o.; 464. §, 501. o.

⁵⁹ Helyes használatuk szabályait Meier a 458–462. §-ban fejti ki; a költőerő kiművelésére nézve itt is a helyesbített képzelőerő „természetes folyományá”-nak tekintett ‘kiterjedés’, ‘erő’ és ‘kitartó használat’ játszik szerepet. (MM II 461. §).

jellemzi, melynek jegyében a meghatározott szabályok szerint helyesbített érzéki erők a 'magasabb tudományok' szükséges kiegészítését képezik, mégpedig a „megismerés egészé”-nek (MM I 5. §) tökéletesítése, ennek révén pedig az „egész ember” meglevenítése érdekében. (MM I 15. §)

Az alsóbb megismerőerők, köztük a képzelőerő esztétikai kondicionálásának célul tűzésével Meier morálpragmatikai szempontok szolgálatába állította az esztétikát, s ily módon nem vitte tovább az esztétikai autonómia Baumgarten elgondolásában foglalt eszméjét. Hogy azonban Baumgarten elgondolásához a művészet filozófiával szembeni önállóságának, így tehát poétikai és esztétikai keretben történő elméleti reflektálásának legitimálása céljából csatlakozni lehetett, azt jól mutatja a *Pope ein Metaphysiker!* című, 1755-ben megjelent 'anti-pályamű'. Szerzői, Moses Mendelssohn (1729–86) és Gotthold Ephraim Lessing (1729–81) – csatlakozva Baumgarten meghatározásához, mely szerint a költés „tökéletes érzéki beszéd”⁶⁰ – felmentették a 'szépirodalmat' a filozófiai igazság szemléletessé tételének és közvetítésének kötelezettsége alól. Amikor a berlini Académie Royale des Sciences et Belles-Lettres a filozófiai optimizmus újabb, Alexander Pope (1688–1744) tankölteményének és Leibniz teodíceájának összevetése révén megvalósítandó vizsgálatát adta meg pályakérdésként, Mendelssohn és Lessing a kérdésfeltevés elhibázott és félresikerült voltának bizonyításával világossá tette, hogy a költészetet már a 18. század közepén is lehet messzemenően függetlennek tekinteni a metafizika alapelveitől. A szóban forgó írás függelékében ez áll:

„Azon pedig kiváltképpen csodálkozom, hogy maga az *Akadémia* Pope rendszere helyett miért nem inkább Shaftesbury rendszerét tartotta megvizsgálandónak és a Leibnizével összevetendőnek. Akkor ugyanis legalább filozófust filozófussal, és alaposságot alapossággal állított volna szembe, ahelyett, hogy a költőt a filozófussal, az érzékit az elvonttal kényszerítette egyenlőtlen harcra.”⁶¹

Az érvelés végső soron az értelmi és az érzéki megismerőerők elválasztásán alapul, az előbbieket használata alapos megismerést és „tökéletesen helytálló fogalmat” eredményez, miközben az utóbbiak használatakor például egy harmonikus összefüggést „legfeljebb poétikusan szépek lehet megismerni.”⁶² Ennek fényében a költőtől nem lehet filozófiai rendszert elvárni, ahogyan azt az akadémia feladványa feltételezte. A metafizika és a költészet illetékességi területének elkülönítésével Mendelssohn és Lessing már 1750 környékén megfogalmazta azt a belátást, amelyet az utókor mind elméletileg, mind gyakorlatilag kidolgozott a 'szép irodalom'-ban és amely az esztétikai autonómia újabb követelését kezdeményezte. Az érzékiség rehabilitálásával a filozófia elvesztette vezető tudományként játszott uralkodó szerepét, úgyhogy a 18. század második felében nemcsak olyan, új tudományos diszciplínák jöttek létre, mint az esztétika, antropológia és historiográfia, hanem újra kellett rendezni és újra kellett fogalmazni az egyes tudományok egymás közötti viszonyát.

ASZTALOS ÉVA fordítása

A fordítást szakmailag ellenőrizte V. HORVÁTH KÁROLY

⁶⁰ Megtalálható: Gotthold Ephraim Lessing: *Werke*, 3. köt., Karl S. Guthke (szerk.), München, 1972. 631–670. o., itt 638. o.

⁶¹ Uo., 667. o.

⁶² Uo. – Ennek megfelelően a költő és a filozófus közeledhetnének ugyan egymáshoz, de nem olvadhatnának össze egymással: „A Parnasszusra felkapaszkodni vágyó filozófus, valamint a komoly és nyugodt bölcsesség völgyeibe alászállni kívánó költő éppen az út felénél találkozik, ahol úgyszólván ruhát cserélnek, majd visszafordulnak. Mindkettő hazaviszi a másik alakját; de semmi egyebet, csak az alakját. A poéta filozofáló poétává, a filozófus pedig poétizáló filozófussá lett. Csakhogy egy filozofáló poéta ettől még nem filozófus, a poétizáló filozófus pedig nem poéta.”

A KÉPZELŐERŐRŐL*

Mi a képzeleti kép? Mi a képzelőerő?

Miben különböznek a képzeleti képek az érzetektől?

Ha nem tudjuk őket [ti. a képzeleti képeket] megkülönböztetni.

235. § A jelen nem lévő dolgok képzeiteit *képzeleti képek*nek [Einbildung] szoktuk nevezni. A efféle képzeteket létrehozó lélekerőt pedig *képzelőerő*nek [Einbildungskraft] nevezzük.

236. § Mivel a képzeleti képek nem mindent jelenítenek meg világosan abból, amit az érzetek [Empfindungen] tartalmaztak (231. §);¹ úgy a képzeleti képekben tetemes homályosság [Dunkelheit] van, és ennek révén szoktuk őket megkülönböztetni is az érzetektől. P. o. ha elképzelek magamban egy embert, akit valahol más hol láttam, most pedig látok egy másikat; akkor a kettő között nagy különbség mutatkozik. Mert az első emberből nagyon jól meg tudom ugyan jeleníteni azt, ami alakokra és nagyságokra, valamint a részek egymáshoz való viszonyára vonatkozik; a színek azonban szinte teljesen elmaradnak, és jószerivel minden fekete lesz. Ezzel ellentétben az érzet a színeket elevenen jeleníti meg számomra. Az elképzelt ember esetében tehát minden homályosnak látszik; az érzékelt ember esetében viszont élénknek [hell] és világosnak [klar].

237. § Mindazonáltal ha csak képzeleti képek vannak jelen, akkor nagyobb világosságot mutatnak, olyannyira, hogy mégis érzeteknek tartjuk őket, amint ilyesmivel álomban találkozunk. Ugyanis mivel az álomban érzeteink, legalábbis észrevehető érzeteink nincsenek; nem lehet észrevenni különbséget sem, az ugyanis valamilyen tagoltságra [deutliches] támaszkodik. Azok a dolgok pedig, amelyekről csupán világos fogalmaink vannak, nem különböztethetők meg egymástól másképpen, csak ha egymással

* Vernünfftige / Gedancken / Von GOTT, / Der Welt / und der / Seele des Menschen, / Auch allen Dingen überhaupt, / Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet / Von Christian Freyherrn von Wolff [...] Neue Auflage hin und wieder vermehret. / Mit allergnädigsten Privilegiis. / Halle im Magdeburgischen, 1751. / Zu finden in der Rengerischen Buchhandl. [130–139. o.] Racionális gondolatok ISTENről, a világról és az ember lelkeről, valamint minden dolgokról általában. Az igazság szerelmeseinek átnyújtja Bárány Christian Wolff [...]. Új, helyenként bővített kiadás. A legkegyelmesebb privilégiumokkal. A Magdeburg-béli Halleban, 1751. Kapható a Renger-féle könyvkereskedésben. 3. fejezet. A lélekről általában, nevezetesen amit belőle észlelünk. 235–249. §, A képzelőerőről.

¹ A 230. § tétele szerint a tagolt [deutlich] érzeteket jobban fel tudjuk idézni, mint a tagolatlanokat [undeutlich]. A 231. § ezt a tételt példázza: a Nap fényének érzete világos, ám tagolatlan, hiszen a fényen belül nem tudunk elkülöníteni semmit [unterscheiden]; ezzel szemben a Nap alakjának és nagyságának érzete világos és tagolt, hiszen meg tudunk különböztetni benne bizonyos jegyeket, amelyek alapján újfent meg tudjuk különböztetni egyéb alakoktól és nagyságoktól; ebből a következtetés: „Ezek szerint, ha az éppen jelen nem lévő Napot fel akarjuk idézni, úgy alakjának és nagyságának tekintetében alkalmasint megtehetjük, fényének tekintetében azonban bizonyára nem.”

vetjük össze őket (198. §).² Ugyanakkor mivel álmunkban meg tudunk különböztetni színeket; abból az látszik, hogy a képzelőerő is megjelenít színeket, jóllehet azok világossága csekélyebb az érzetekben tapasztalhatónál; ugyanígy ítélniük meg azokat a dolgokat is, melyeket az érzékek [Sinne] tagolatlanul jelenítenek meg. A körültekintőbbek olyan alapra lelnek itt, melyből meg tudják ítélni, hogy milyen mélyen alszanak, amikor álmodnak. 238. § Úgy találjuk azonban, hogy a képzeleti képek az érzetekből erednek, mégpedig a következő módon. Ha érzékeink megjelenítenek számunkra valamit, amiben van valami közös egy máskor tapasztalt érzéssel; akkor az utóbbi ugyancsak felidéződik számunkra, vagyis, ha jelenlegi érzetünk egészének egy része egy szersmind része egy múltbéli érzetünknek; akkor a múltbéli érzés egésze felidéződik. Ha immár ebben a múltbéli érzetben ismét van valami közös egy megelőző érzettel vagy képzeleti képpel; akkor ez az utóbbi is felidéződik. A képzeleti képek mindig ilyen formán váltják egymást. P. o. egy italozó társaságban embereket és poharakat láttam. Ha ezt követően poharakat látok, akkor az emberek is újra felidéződnek számomra. Ha az emberek közül egyiket máskor a templomban láttam, úgy a templom is felidéződik. Ez a szabály nagyon fontos, amint a filozófia alább következő részeiben majd megmutatkozik.

239. § Mivel immár az álmok nem mások, mint képzeleti képek; ebből meg tudjuk adni az álmok alapját. Ugyanis az álmok is érzetből erednek, mégpedig olyanból, amely nem ébreszt fel bennünket teljesen, és ennek révén újra felidéződik mindaz, amit máskor éreztünk vagy elképzeltünk és amiben van valami közös a mostani érzettel. És így folytatódik tovább, ahogy a képzeleti képekről szólva mondtuk.

240. § Mivel pedig ezek a dolgok, melyeket egymás után képzelünk el, nincsenek egymásban megalapozva; úgy az álomban semmi sem lehet egymásban megalapozva. És mivel az előbb (238. §) mondott példából világos, hogy az álomban felidéződhet az a hely, ahol valamely dolgot láttunk, és az a hely jelenlévőnek tűnik, magunkat pedig úgy szintén azon a helyen véljük lenni, amelyet megjelenítettünk magunknak (47. §);³ így világos ebből, hogy egy álombéli úgrással miként kerülhetünk egyik helyről a másikra, a kettő közötti távolság megtétele nélkül. Ily módon azt is értjük immáron, miért nincs az álmokban olyan rend, amilyen az igazságban (142. §).⁴

A képzeleti képek szabálya.

Hogyan magyarázandók az álmok?

Miért nincs az álmokban rend?

² A 198. § a világos [klar] gondolat meghatározását tartalmazza: „Némely gondolatunk olyan természetű, hogy nagyon jól tudjuk, mit gondolunk, és gondolatunkat meg tudjuk különböztetni más gondolatoktól. [...] P. o. most házakat látok, meg embereket és más dolgokat. Nagyon jól tudatában vagyok annak, amit látok, és minden egyes dolgot képes vagyok felismerni, valamint más dolgoktól megkülönböztetni. Ezért mondom azt, hogy jelenlegi gondolataim világosak.”

³ A 47. § a hely meghatározását adja: „[...] minden egyes dolog bizonyos módon egyszerre van más dolgokkal, úgyhogy a többi dolog közül egy sincs éppen olyan módon egyszerre más dolgokkal. Éppen ez az, amit egy dolog *helyének* szoktunk nevezni. A hely ugyanis az a mód, ahogyan egy dolog a többi mellett ugyanakkor van. [...]”

⁴ A 142. § az igazság és az álom meghatározását tartalmazza: mindennek megvan elégséges oka; ez összetett dolgok esetében magyarázatot nyújt arra, hogy az egyes részek miért éppen így és

Sosem érzékelt dolgokból is erednek képzeleti képek.

Ennek első módozata.

A képzeleti képek felett nincs teljhatalmunk.

Honnan vannak a művészek kalandosságai?

A képzelet második módozata sosem érzékelt dolgok előállításában.

241. § A képzelőerő azonban nem csupán olyan dolgokhoz nyúl vissza, amelyeket máskor már gondoltunk, hanem azt is meg tudjuk jeleníteni magunknak, amit korábban még sosem érzékeltünk. Ezt tapasztaljuk a geometriában, amikor megjelenítjük magunknak egy olyan görbe vonal ívét, amilyent még sosem láttunk, meg is rajzoljuk aztán egy papíron, és csak ennek révén lesz róla érzékletünk.

242. § Ez azonban kétféle módon történik. Az első módozat abban áll, hogy azokat a dolgokat, amelyeket vagy valóságosan, vagy pedig csak képzeletben láttunk, tetszés szerint részekre bontjuk, a különféle dolgok részeit pedig tetszés szerint összeállítjuk: aminek eredményeként azután kikerekedik valami, amit még sosem láttunk. Ilyen módon jutottunk a félig ember, félig hal Melusina alakjához; a szárnyas emberként megfestett angyal alakjához; a pogány istenek és egyéb hasonló lények különös alakjaihoz. Ebben áll immár a *költőerő* [*Kraft zu erdichten*], aminek révén gyakorta olyasmire jutunk, ami nem lehetséges, és ezért *üres képzeleti képnek* [*leere Einbildung*] nevezzük.

243. § Néha előfordul, hogy ki akarunk találni [*erdichten*] valamit, és teljesen más kerekedik ki, mint amit szeretnénk. P. o. meg akarok jeleníteni magamnak egy nagy fejű, kurta kezű és lábú, erősen púpos torzszülöttet. Aztán amint ezzel foglalatoskodom; megésem, hogy egy nagytermetű és bár nagy, ám testéhez képest mégiscsak arányos fejű ember jelenik meg, aki aztán majd egy lovas, majd pedig valami más alakját ölti. Ennek okát a 238. §-ban találjuk. Ha egy nagy fejre gondolunk, valamint korábban már láttunk nagyfejű embert; úgy a mostani gondolatunkban van valami közös a korábbi érzékletünkkel, és ezért ugyanazon embernek újra fel kell idéződnie. Ha pedig máskor láttunk egy lovon ülő embert, aki más vonatkozásaiban hasonlít a nagytermetűhöz, akire most gondolunk; úgy ez a mostani azon a helyen jelenik meg számunkra, ahol korábban amaz volt. Úgy tűnik tehát, mintha a nagytermetű ember lovassá változott volna, mivel ugyanis abban a pillanatban, amint a nagytermetű ember eltűnik, a lovas kerül a helyére, anélkül azonban, hogy látnánk, hogyan tűnt el az egyik, és hogyan tűnt fel a másik.

244. § Ebből a forrásból fakadnak a festők, szobrászok és egyéb művészek képzeleti képei, melyeket művészetük révén kiviteleznek, amikor mindenféle kalandosságokkal [*Abendtheuer*] állnak elő a piacon.

245. § A képzelőerő sosem látott dolgok előállításában alkalmazott második módozata az elégséges alap tételét [*Satz des zureichenden Grundes*] veszi igénybe, és olyan képeket hoz létre, amelyekben igazság van (142. §).⁵ Ilyen az a kép, melyben a szob-

nem másként állnak egymás mellett, valamint hogy változásaik miatt így és nem másképpen követhetnek egymásra; a részek indokolt tér- és időbeli elhelyezkedését rendnek nevezik: „[...] Az igazság nem más, mint rend a dolgok változásaiban: ellenben az *álom* rendetlenség a dolgok változásaiban.”

⁵ Vö. előző jegyzet.

rász egy szobrot jelenít meg, amely szoborban összegez mindent, ami szépet az embernek a szobor által bemutatandó fajában látott és fürkésző szorgalommal észrevett. Ilyen a különben még el sosem gondolt görbe vonalnak az íve (241. §). Ide tartozik annak az épületnek a képe is, melyet az építőmester az építőművészet szabályainak megfelelően jelenít meg magának gondolatban.

246. § Ezen alapul közönségesen az építőmesterek feltaláló művészete. Az építőmesterek ugyanis jókora készletet gyűjtenek össze más építőmesterek részint valóságosan kivitelezett, részint csak tervezett építményeinek mindenféle vázlataiból és rézmetszeteiből. Amikor aztán immár be kell mutatniuk egy építményt és meg kell rajzolniuk annak vázlatát, akkor egyik vázlatot és rézmetszetet a másik után veszik elő, ahogy a képzelőerő is egymás után idézi fel azokat a dolgokat, amelyek rokonságban vannak a bennünket éppen most foglalkoztató dologgal, majd pedig a nekik tetsző dolgokból egy újabb vázlatot állítanak össze. Ez az eljárás akkor elfogadható, ha közben nem merül feledésbe az elégséges alap tétele, hanem az összeállítást annak megfelelően, az építőművészet szabályait követve úgy végzik, hogy az épületnek meglegyen a tökéletesség rá jellemző alapja (152., 153. §).⁶ Ha erről a tételtől elfeledkezünk, és csupán úgy járunk el, mint a költés [Erdichtung] esetében történik (242. §); úgy ez a művészet tévútra visz és számos tökéletlenség fog becsúszni [einschleichen] a műbe.

247. § Az építőmesterek e művészetét kell igénybe venniük más művészeknek, sőt a tudós uraknak is, ha másként nem sokra mennek. Így a prédikátorok vagy postillákból, vagy konkordanciákból írják össze prédikációikat. Ugyanígy mindazon tudósok, akik készülő könyveikbe azt hordják össze, amit sok más könyvből gyűjtöttek ki. Hasonlóképpen a kezdő tudósok, akik összeszedetett frázisokból [Redens-Arte] állítják elő verseiket és beszédeiket az iskolákban, és olykor még azok körében is követőkre lennek, akik kezdőknek már nem nagyon nevezhetők. Rájuk is érvényes tehát az, amit az építőmesterekről mondtunk. Nevezetesen, ha nem tévesztik szem elől az elégséges alap tételét, amiből igazság keletkezik (144. §);⁷ úgy ez a művészet nem teljesen elvetendő. Ha azonban nem tartják szem előtt, és úgy járnak el, mint a költés esetében (242. §); akkor sok tévedés és tökéletlenség lesz az eredmény, ahogy a mai könyvszerzők hatalmas tömegénél a tapasztalat többszörösen bizonyítja.

248. § Felmerül itt a kérdés, hogy honnan tudjuk, hogy valamely gondolatot korábban már gondoltunk-e, p. o. hogy egy embert korábban már láttunk. Noha elsőre nehezen megválaszolhatónak tűnik; világosan megmutatkozik az alapja, ha kellő figyelmet fordí-

Az építőmesteri feltalálás művészete [Kunst zu erfinden].

Más művészek és tudósok is élnek vele.

Honnan tudjuk, hogy valamely gondolat megfordult-e már a fejünkben?

⁶ A 152. § a tökéletesség [Vollkommenheit] és a tökéletlenség [Unvollkommenheit] mibenlétét tárgyalja: „A sokféleség összhangja teszi a dolgok *tökéletességét*. [...] a *tökéletlenség* abban áll, hogy a sokféleségben visszavonás van”; a 153. § szerint minden tökéletességnek megvan a logikus alapja [Grund], amiből a tökéletességet megismerjük és megítéljük; Wolff példája: az egyetemi hallgató viselkedésének tökéletességét az egyetemi élet végcélja, vagyis a tudományosság [Gelehrtsein] felől nézve ismerjük és ítéljük meg.

⁷ A 144. § az elégséges alap tételében jelöli meg az igazság forrását.

tunk rá. Az illető gondolat ugyanis most más rendben helyezkedik el, mint ezelőtt, mind arra nézve, ami most egyszerre van jelen vele, mind pedig arra nézve, ami utána következik és ami előtte volt. P. o. ha viszontlátok egy embert, akit korábban láttam: úgy most más helyen látom, mint korábban, vagy más emberek körében, mint korábban, vagy valamelyest más öltözetben látom, mint korábban, és előtte mást láttam, avagy mást képzeltem, mint akkoriban, amikor első alkalommal láttam. Ezért amikor p. o. nem tudjuk jól megjeleníteni magunknak azt a helyet, ahol egy embert korábban láttunk, és valami homályosságot észlelünk, amiből tudjuk, hogy jóllehet korábban már láttuk, némileg mégis kételkedünk és azt mondjuk: valahol már láthattam ezt az embert, de nem tudok rájönni, hogy hol. Ám ha az eszünkbe jut, vagy valaki más megmondja nekünk; úgy a hely kapcsán megbizonyosodunk, hogy ezt az embert korábban is láttuk már.

Mi az emlékezet?

249. § Ezért aztán, mivel egy újonnan előállt gondolatról képesek vagyunk megállapítani, hogy ezelőtt is gondoltuk már, a léleknek *emlékezetet* [Gedächtniß] tulajdonítunk. Az emlékezet nem más tehát, mint azon képesség, melynek segítségével a korábban gondolt, bennünk újra felmerülő gondolatokról megállapítjuk, hogy korábban már megfordultak a fejünkben.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

A MEGTALÁLT SZEREP

Orbán Ottó: Az éjnek rémjáró szaka

„Schubert dalában, Schubert dallamában,
Drága barátom, bizony a halál van.
Édessége azért mondhatatlan édes,
Mert mélységes mély, vad keserűség ez...”
(Orbán Ottó: Mi van Schubert dalában)¹

„A költészetet nemcsak a költemények teszik. A verseken kívül talán még sokkal inkább hozzátartozik az ember, aki a versek mögött áll, és a sors, amelyet az ember hordoz vagy amely összezúzza őt” – írja Szerb Antal² József Attiláról szóló, ma korszerűtlennek tűnő elmélkedése végén. Orbán Ottó esetében nagy kísértést érzünk, hogy egyetértsünk vele. Bodor Béla is érzi ezt a veszélyt, de nem enged a kísértésnek, a költő életében megjelent utolsó verseskötetéről szóló kitűnő írásában elutasítja ezt a szövegimmanens elemzés magasztosan tudományos módszerétől oly idegen vélekedést: „Ez a történet már így vázlatosan elmondva is drámai, tragikus. Az olvasónak nagyon oda kell figyelnie, ha nem szeretné, hogy a történet felülírja Orbán ez idő alatt művelt költészetét.”³ Abban persze igaza van Bodornak, hogy nem lenne jó, ha az értelmezést leblokkolná az élettörténet, de nem lenne szerencsés kitiltani sem az értelmezésből. Ugyanis a helyzet rosszabb, mint ahogy Bodor gondolja. Az olvasónak, ha el akar tekinteni ettől a narratívától, akkor éppenséggel tilos odafigyelnie, tilos olvasnia az Orbán-verseket. Ezekben ugyanis – Bodor állításával ellentétben, miszerint e költészetben „nem dominál tematikusan vagy hangulatilag sem a betegség”⁴ – felépül egy lírai alteregó, egy karakteres beszélő, a betegség és más élettörténeti adalékok beépülnek Orbán Ottó verseibe. Ha ez a sors a költészet részévé válik, ha az életműben létrejön egy figura, akinek alakja rávetül az életrajzi szerző alakjára, akkor már aligha vitatható Szerb Antal megállapítása: a sors maga is szöveggé válik és része lesz az életműnek. Orbán Ottó költészete olyan költészet, mely egy költőszerep megalkotásáért küzd, számot vetve ennek a szerepnek az elbizonytalanodásával. A versekben beszélő költőfigura roman-

¹ In: Orbán Ottó: *Lakik a házunkban egy költő*, Magvető, Budapest, 1999. 51. o.

² Szerb Antal: „József Attila”, in: uő.: *A varázsló eltört píláját*, Magvető, Budapest, 1978. 194–203. o.

³ Bodor Béla: „A másként-lét kezdete”, in: *Holmi*, 2002/10, 1356. o. (a továbbiakban: Bodor)

⁴ Bodor, 1356. o.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2002
54 oldal, 1490 Ft

tikus rekvizitumok alapján épül fel, ahogy Karinthy írja az *Így írtok ti* Petőfi-életrajzában, a Költő és a Sorsharag egy anyától születnek. Orbán interjúiban is gyakran elmondta, hogy háborús félárvaságát, gyermekéveit és hosszú, súlyos betegségét költői szempontból szerencsének tekinti: „Az én múltammal az ember könnyen lesz költő vagy író. Milliomos vagyok. A millióim a káprázatosan zaklatott gyermekkorom. Keveset mondok, ha lidércesnek mondom. Ilyen talán nincs is; egy megíratlan Kafka-regény.”⁵

A versek beszélője szintén így, ennek a történetnek megfelelően formálódik meg. Ahogy e recenzió tárgyában, *Az éjnek rémjáró szaka* című posztumusz kötetében szerepel: „Nevelőim háborús évek, / koponyám sebész bicskája faragta ki.” (*Dal az egymást váltó nemzedékekről*) A lírai én itt elmeséli nekünk keletkezésének történetét, a háború évei csiszolták és a sebész bicskája faragta ki, vagyis választotta le a külvilágról, ezek hozták létre. Mindez olyan erővel rajzolja ki arcélét, hogy önazonosságán már semmi nem változtathat, nem fog rajta az idő. Az idézett vers előző két sorában ez áll: „Fölködlenek az egymást váltó nemzedékek, / de én maradok az, aki –” Ez a „romantikus” szerephelyzet implikálja a lírai megszólalás méltóságának megőrzését és az irodalom küldetésébe vetett hitet. A költészettörténeti korszakkonstrukciók – elsősorban a Kulcsár Szabó Ernő⁶ – a nyugatos hagyomány megőrzőjeként és átmentőjeként, érvényes megszólaltatójaként pozicionálják Orbán költészetét, melyben egyszerre van jelen a folytonosság és a nyitás, a „korszakküszöbön túli”-val való párbeszéd lehetősége; Keresztury Tibor⁷ Orbán Ottóról szóló írásai pedig elfogadják és továbbviszik ezt a képletet. A lírai beszéd méltóságát elbizonytalanító iróniát és a versnyelvnek a köznapit beszéd fordulataival történő dúsítását szokták emlegetni a nyugatos hagyományt megszüntetve megőrző Orbán-líra jellegzetességeként. De az nem hangsúlyozódik sosem, hogy melyik költészet közvetítette Orbánnak, immár eltávolítva, a *Nyugat* hagyományát, az elbizonytalanított, de elbizonytalanítva fenntartott vallomásosságot és a „közbeszéd malterének”⁸ versszervező lehetőségeit. Orbán Ottó tudta ezt a legpontosabban. *A költészet hatalma* című kötetének számos Vas Istvánhoz⁹ írott verse (mert róla van szó) közül az első így kezdődik: „mindig is gyanakodva méregettük egymást / ő a Weöres-epigonnak kijáró bókokkal becsült / én meg kicsinyesnek tartottam az esztétikáját / nem tudom mikor gondoltam először EZ AZ APÁM / mindenesetre iróniába csomagoltam a megrendülést / hogy ez az én formám ha apát találok épp ilyet”.¹⁰ Vas lírájának – a költő saját szavával szólva – ómódi modernsége, az emelkedett versbeszéd lehetőségének elbizonytalanított fenntartása, a „határozószók és kötőszavak” tömegéből kiemelkedő nagy erejű költői képek (például a „földalatti nap” az *Óda a tegnapi asszonyokhoz* című vers végén), a költőiség kerülőúton való visszanyerésének kísérlete az a hatásközpont, amelyből Orbán Ottó lírája kiindul. Akárcsak – persze jelentős hangsúlyeltolódásokkal – Várady Szabolcs, Kántor Péter, Rakovszky Zsuzsa és bizonyos fo-

⁵ Orbán Ottó: „Interjú”, in: *Holmi*, 2002/10, 1243–1247. o.

⁶ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1993. 137–139. o.

⁷ Keresztury Tibor: „Fekete fáklafény (Orbán Ottó: *A kelijeljancsi jegyese*)” és „Csákány és buborék (Orbán Ottó: *Hallod-e te sötét árnyék*)”, in: uő.: *Kételyek kora*, Magvető, Budapest, 2002. 107–112 és 112–113. o. (a továbbiakban: Keresztury)

⁸ Vö. Vas István: „Határozószók és kötőszavak”, in: uő.: *A kimondhatatlan*, Szépirodalmi, Budapest, 1972. 237–238. o. (a továbbiakban: Vas)

⁹ A Vas és Orbán kapcsolatát tárgyaló passzusok atyai barátom, Arató László nagyszerű ötletét használják fel, amelyet beszélgetéseink folyamán jóval alaposabban és meggyőzőbben fejtett ki, mint én a fönti sorokban.

¹⁰ Orbán Ottó: „rokonok”, in: uő.: *A költészet hatalma*, Kortárs, Budapest, 1994. 71. o. (a továbbiakban: *A költészet*)

kig Petri György költészete, a fiatalok közül pedig Tóth Krisztináé.¹¹ Orbán egy írásában, a Vas Istvánról valaha írt egyik legokosabb tanulmányban hosszan beszél arról, hogyan „tanult meg” Vas „Berzsenyiül, Vörösmartyul, Aranyul”. „Útavalóul nemigen volt milyen nyelvet kapniuk. A fővárosi középosztály otthonaiban többnyire német nyelvet kevernek a magyarhoz, az emancipáltak göggjét a kirekesztettek riadságához... Itt keresni hagyományt, nyelvet?”¹² – írja Orbán Vasról.¹³ Később ez a nyelv megszületett, Vas megtanult „Aranyul” és hű maradt a „kevert beszédhez” is, amit ott-honról hozott. Orbán számos ars poeticájának egyikében így fogalmazza meg e kétféle hagyományhoz fűződő, Vastól örökölt hűségét: „Így lettem én a rönk meg a szél, / röghöz kötött világcsavargó; / én ejtem a szót, de valaki más beszél, / Mária siralma s a körüti argó...”¹⁴

Egy jó eséllyel végtelenen egyszerűsítő, ám esetünkben szemléletes dichotómia segíthet leírni Vas – és rajta keresztül Orbán – kötődését a magyar költészeti hagyomány két meghatározó mesteréhez. Arany képszegény, a „költőiséget” a vers nyelvtanában megteremtő és Vörösmarty nagyerejű képekben tobzódó költészete közül Vasé inkább Aranyhoz kötődött. Orbán költészete azonban – és a kései versekben egyre inkább – Vörösmarty felé közelített. Talán ebből a perspektívából értelmezhető a Ginsberg-hatás is. A beat-nemzedék költőitől is egyszerre tanulta el a „tiszteletlenséget” és a Whitmantól örökölt pátoszt, amit Whitman a romantikától „szerzett be”. Bodor Béla szerint az én határai néha kitágulnak mindkettejük verseiben, a beszélő közel kerül a „lét szívveréséhez”: „Azért tartom fontosnak felidézni ezt a hagyományt... (a beat-nemzedékét – V. GY.), mert fontos vonása, hogy a költemény narrátorának, illetve a költő alakjának nagysága és minősége definiálhatatlan. A beatirodalom szövegeinek a beszélője egyfelől hangsúlyozottan csak egy srác..., aki eksztázisban hadarja a magát, de ez a beszélő gyakran hatalmasra növesztett, omnipotens alak, aki éppen a beszédének meg nem gondoltsága révén mondja ki a feltételezett abszolút igazságokat...”¹⁵ – és ez nyilván nem független a dikció „eksztatikus” pátosától.

Orbán Ottó posztumusz kötetében azonban – megkockáztatom – egyszerűbbé válik ez a képlet, irónia és pátosz, a szerephelyzet bizonytalansága és fenntartása, a képgazdagság, a hangsúlyozott, nyugatos költőiség és az alulstilizált versbeszéd együttes jelenlétének szimmetriája megbomlik. Félfordulat ez a kötet Orbán pályáján, ahogyan Petri utolsó verseskötete is félfordulat volt¹⁶ az ő költészetében. A kötet két részből épül fel, egy 15 versből álló dalciklusból, amelyek közül 14 két strófából álló, keresztrímes vers, míg az utolsó mindössze egy strófából áll, a második rész pedig a hátramaradt, ciklussá már nem rendeződő verseket tartalmazza. A „dalok” már a legvégső kérdésekre hajlandóak csak felelni, beszédük igen, igen, nem, nem, mert minden egyéb a gonosztól való. Ezt a gesztust erősíti fel a fekete-fehér tipográfia. A halállal szembenézve a Költő rálát saját sorsára, többé már nem kérdés számára a szerephelyzet legitimitása, a halál közelsége

¹¹ Tóth Krisztina *Az árnyékember* című kötetének verseit Keresztury Tibor szintén – akárcsak Orbán líráját – a nyugatos hagyomány megújításaként értelmezi. Keresztury Tibor: „A dolgok színe és visszaja (Tóth Krisztina: *Az árnyékember*)”, in: uő.: 250–252. o.

¹² Orbán Ottó: „Vas István: Boccherini sírja”, in: *Óda az észhez. In memoriam Vas István*, Nap, Budapest, 1999. 157–167. o.

¹³ Vö. Vas önvallomásával a *Levél a szabadságról* című versben: „Itt a lakosság rossz, cinikus, s a beszéde kevert, / itt a magyar szó nem száll tisztán torz, kitekert. / Álelegencia illeg az utcán, pompa, hamis, / O, hogy utálok, bárha hazámul vállalom is.” Vas, 5–7. o.

¹⁴ Orbán Ottó: „Hatvanadik évére”, in: uő.: *Hallod-e te sötét árnyék*, Magvető, Budapest, 1996. 6. o.

¹⁵ Bodor, 1360. o.

¹⁶ Ld. ehhez Keresztési József: „Hibát hibára (Petri György kései költészete és a hiba poétikája)”, in: *Jelenkor*, 2001/1, 74–81. o.

teremti meg a formátumos költői megszólalás lehetőségét. Itt már nem zavarhat a kisszerű korszak, bátran előkerülhetnek a régi, egykor még problémásnak tűnő toposzok. Ugyanis a Költő a pusztulással viaskodik, ahogyan minden költő teszi azóta, hogy Orpheusz, a Múzsák tanítványa elindult Apollóntól kapott lantjával az Alvilágba kedveséért. A Költői megszólalás legitimitását többé senki nem vitathatja el. Egy tragédia kellős közepén vagyunk, Hamlet királyfi szavai adják a kötet mottóját. A tragédia pedig a fiatal Lukács György szerint mereven különbözik az élettől: „Az élet a chiaroscuro anarchiája. Minden folyik és minden egymásba folyik, gátak nélkül, tisztátalan keveredéssel.”¹⁷ A tragédia hőségnek viszont megadatik, hogy a dolgok végső egyszerűségükben, letisztultan álljanak előtte. Ezért ebből a lírából eltűnik az irónia, nincs többé szükség rá, ide nem tarthat Orbánnal kedves Ginsbergjének mániás bőbeszédűsége és immár méltatlan trágársága, Vas kopottasan csillogó pátosza, de Arany higgadtsága sem, és a „dal” műfaji indexe ellenére Heine sem idéződik fel, akinek az irónia és a szentimentalizmus modális lehetőségeit egymásba csúsztató költészete szintén meghatározóan fontos volt – eddig – Orbán Ottó számára. Ezek a versek annyiban dalok, hogy egyszerű, átlátható rím- és strofaszerkezetük van, valamint közismert toposzrendszerük, ám a heinei *Lied* könnyedségéhez semmi közük. Az iróniának és a köznapi beszédfordulatok versbeépítésének egyetlen nyomát sikerült felfedeznem a kötetben: az ötödik vers címe *Dal a kockázatról és mellékhatásról*, de itt ez is megemelődik, átesztétizálódik, a kockázat szó visszanyeri eredeti súlyát a versben. Most már ugyanis későre jár, ez az éjnek rémjáró szaka, ide, az alvilág kapujába csak a dán királyfi és a kései, a megbomlott elméjű Vörösmarty követheti a lantost.¹⁸ A megtalált, régen kidolgozott költői szerephelyzet, amellyel most már problémátlanul azonosulhat, a halállal küzdő költőé, lehetővé teszi számára, hogy úgy írjon, „ahogy a régi nagyok csinálták”. Margócsy István írja Orbán Ottóról, hogy „ő ugyanazt akarja megírni, más témákkal, más személyiséggel, más körülmények között, amit a régi-új nagyok már megteremtettek”.¹⁹ Most pedig mindez megadatott neki.

A kötet verseinek szintén Vörösmartyra (*Zalán futása*, az Éj monológja a *Csongor és Tiindéből*, a tavasz mint ál-megújulás Orbán által is megidézett képe az *Előszóból*) emlékeztető, ciklikus időfelfogása pedig problémátlan kapcsolódást tesz lehetővé a régi nagyokhoz. Hisz mindig ugyanaz a helyzet, tanítja a *Dal az egymást váltó nemzedékekről*, a *Dal a korszak jövőképéről* vagy a *Dal a zöld levélről* című vers is. Semmi által sem megy a világ előbb: „És nem lesz új világ, sem még egy esély, sem jobbik változat. / Az agyakban buján tenyészik a mérges eszme. / Reményünk semmi. Köznép, hóhér, áldozat / Fejest bucská-

¹⁷ Lukács György: „A tragédia metafizikája”, in: uő.: *A lélek és a formák*, Napvilág, Budapest, 1997. 201–231. o.

¹⁸ Az utolsó kötet fogadtatásában máris látens vita alakult ki Réz Pál és Dérczy Péter között. Dérczy szerint „a versbeszéd az egész kötetben mesterien egyszerű. Persze Orbán Ottótól nem meglepő ez, hiszen költői nyelve, beszédmódja már a hetvenes évek eleje óta a hétköznapi beszéd elemeire épült (...) alig él látványos költői eszközökkel, s még e lecsupaszított nyelvet és jelentést is finom iróniával és öniróniával, nyelvi humorral jeleníti meg.” (Dérczy Péter: „Ne hagyd”, in: *Élet és Irodalom*, 2003. február 7., 24. o.) Dérczy tehát folyamatosnak látja a költői pályát. Réz Pál a kötet hátlapján így ír: „azt mondtam, hogy olyan vörösmartys verseket ír mostanában, mármint az öreg Vörösmartyhoz visszanyúló verseket, csak frivolitással, álfrivolitással ellenpontoszva.” A későbbiekben azonban frivolitásról már szó sincs: „Aztán márciusban elküldte *Az éjnek rémjáró szakát*, Arany-Hamlet mottóval ugyan, de belerejtve egy utalást az *Előszóra*: »fűfrizurás tavasz«. Nagy vers, gondoltam, nagy, kétségbeesett és tökéletesre megmunkált búcsúvers.” A ciklus első verse pedig „dal a szenvedésről, dal a halálról, ahogy a régi nagyok csinálták!”. Ezek a dalok *A vén cigányra* emlékeztetően képgazdagok. Az én olvasatom, amint ez írásomból is kiderül, inkább a Réz Páléhoz áll közelebb.

¹⁹ *A Hallod-e te sötét árnyék* című kötet hátsó borítóján szerepel ez a kritikarészlet.

zik a méasztól sistergő verembe.” És ha mindig „ott rohadunk a régi körben”, ahogy Orbán egyik legcsodálatosabb versében írja (*A magyar népdalhoz*²⁰), ha a személyes halál és a kozmikus apokalipszis mindig kéz a kézben járnak, mint Vörösmartynál, akkor a költő szerepének, a pusztulást kétségbeesetten regisztráló dalnok pozíciójának állandóságát sem veszélyeztetni semmi.

Ez a félfordulat persze nem hirtelen ment végbe,²¹ talán a *Hallod-e te sötét árnyék* című kötettel kezdődött. A betegségnek abban a fázisában, amikor már nem lehetett nem tudomást venni a halálról, ahogy ezt a halált szólító, kötetcímmé emelt verscím is jelzi. A betegség, akárcsak a háborús félárvaság, az intézeti gyerekkor segít egy stabil szerephelyzetű lírai alteregó megkonstruálásában.²² A kötet első versének címe, az *Utószó* és a mottó – „Middőn ezt írtam, lyukas volt az ég” – Vörösmartyt idézik. Ha a lírai alteregó történetét, regényét akarjuk kiolvasni a verseskötetekből, akkor – elfogadva az emberéletnek mint egy nap szakainak metaforáját – vehetjük úgy, hogy a második vers, a már idézett *Hatvanadik évére* felütése – „Alkonyodik, sokasodnak az árnyak” – a kiindulópontja annak a magátólértetődő költői megszólalást biztosító pályaszakasznak, amelynek kiteljesedése *Az éjnek rémjáró szaka*. A történet utolsó szakasza ez, alkonyattól éjfélig. De itt, alkonyatkor a vörösmartys pátoszt még „ellenpontozza” az „álfrivolitás”, ahogy Réz Pál mondja, a reprezentatív dalnok-előd, Orpheusz alaposan megkapja a magáét a kötetben (*Orpheusz mérsékelt sikerű turnéja az Alvilágban* című vers). Bónus Tibor megállapítja, hogy Orbán verseiben „az alakmegidézés általában a beszédhelyzet radikális átírásával valósul meg”,²³ a távolodás a szerephelyzet kibillenését és nosztalgiját jelzi. Ez a távolságtartás is megszűnik ebben az utolsó kötetben, Vörösmarty mellett utalásokat találunk a kései Babitsra és József Attilára anélkül, hogy a lírai alany distanciát teremtené az ő megszólalása és e költők között.²⁴ Hozzá, Orbán Ottóhoz, úgy tűnik, éppen most lettek „hűek” a szavak. Ez a gondolat amúgy

²⁰ Orbán Ottó: „A magyar népdalhoz”, in: *A költészet*, 121–122. o.

²¹ Ahogy Petri költészetében sem, amint erre Keresztesi József idézett cikke figyelmeztet. A különbség ugyanakkor az, hogy Orbán inkább „közvetítő”, semmint forradalmár volt, költészetét nem a hiba poétikája határozta meg, így utolsó pályaszakasza sem az előző, általa kidolgozott poétika megtagadása, mint ahogy ezt Petri esetében Keresztesi meggyőzően kimutatja, hanem bizonyos, már eddig is meglévő elemek egyeduralkodóvá válása, mások eltűnése a versekből.

²² Az eltérő műnemek ellenére, amelyekben alkotnak, van valami közös Kertész Imre és Orbán Ottó művészetfelfogása között. Gács Anna ír arról, hogy Kertész életműve egyfajta – legalább részleges – írói autoritás lehetőségének helyreállításával kísérletezik, miután konstatálja az eleve adott írói szerephelyzet érvénytelenedését. (Gács Anna: „Mit számít, ki motyog”, in: *Jelenkor*, 2002. 12, 1280–1296. o., illetve uő.: *Miért nem elég nekünk a könyv*, Kijárát, Budapest, 2002. 109–144. o.) Kertész önértelmezése emlékeztethet minket Orbán Ottó itt elemzett költői stratégiáira: „És mégiscsak úgy áll a helyzet, hogy a művészetnek a ma oly gyakran kárhoztatott stílus-talansága – elegendő, ha itt a »posztmodern« kifejezésre utalok – azonnal eltűnik, megváltozik, amint a művészet valamiféle hátteret talál magának..., egy mítoszt, egy vallást stb. Csúpn ha akad egy arkhimédészi pontja, akkor terem stílust a művész. Ezért valom, mint regényíró: Auschwitz az én számomra kegyelem.” (Kertész Imre: „Az Auschwitzban rejlő kegyelem. Adalbert Reif beszélgetése Kertész Imrével”, in: uő.: *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt*, Magvető, Budapest, 1998. 75. o.)

²³ Bónus Tibor: „»én ejtem a szót, de valaki más beszél«(?) (Imitativ formációk Orbán Ottó költészetében)”, in: uő.: *Diszkurzusok összjátéka*, Balassi, Budapest, 2001. 104–114. o.

²⁴ József Attila kései létösszegző verseire, különösen a *Talán eltűnök hirtelen* utolsó sorainak érték- és időszembesítő oppozíciójára ismerhetünk rá a *Dal a megrendült eszményekről* című versben: „Repülni tudsz! hitegetett a szikrázó magasság, / És most a föld nyüvei zabálnak föl itt lent.” A Jónás imájának utolsó sorait idézi A múzsa csókja: „A fogam vacog, az ajkam remeg / Hajnali fél ötkor fölébredek – / Egy vesszor libeg a nyelvemen, / Amit ki tudja, ki sugallt nekem, / és amin ronthatok, javíthatok / Amíg élek s meg nem halok.”

sem idegen Orbán értékszembesítő verseitől, melyekben nem rendeződnek el bipolárisan az értékek, nem minden rossz, ami az öregséghez tartozik, és nem minden jó, ami a fiatal-sághoz. Az átlátás, a reflexió képessége az öregségé. A szó, a megnevezés, vagyis a költés-zet az ő birtoka. „Későn lett szavam rád, / levegős szabadság, / amikor már rég nem vagy” – írja a költészete egyik csúcsaként számontartható, *Melyben Balassi módján fohászkodik*²⁵ című versében, az *Egy katonaének* parafrázisában.²⁶ A vers megszólítottja folya-matosan változik, a második versszakban az ifjúságot szólítja a lírai én: „Ifjúság, mi lehet / e széles föld felett / szebb dolog az ép testnél”, majd a szabadságot a már idézett sorokban, végül visszamenőleg azonosítja ezeket egymással és Istennel a záró, összefoglaló versszak-ban: „Egy rossz kempingszékben / ülve, mint az égben / görgő felhőgomolyban / így be-széltem ahhoz, / ki télre nyarat hoz / s nem tudni, ha van, hol van / mégis ott van minden / szíromban és színben / s minden halvány mosolyban”. A versszak²⁷ a *Hajnali részegségre* al-ludál („de pattanó szívem feszítve húrnak / dalolni kezdtem ekkor az azúrnak, / annak, ki-ről nem tudja senki, hol van, / annak, kit nem lelek se most, se holtan”). Kosztolányi verse szembeállítja a világot Teremtőjével, az égi bált a földi tévelygéssel,²⁸ Orbáné viszont, ép-pen ellenkezőleg, egyfajta panteisztikus lelkesültséggel azonosítja Őt az ifjúsággal és a sza-badsággal, felismeri „minden szíromban és színben / s minden halvány mosolyban”. Mintha a „mégis” Orbán Ottó versében Kosztolányival felelne. Igaz, hogy nem tudja sen-ki, hol van, mégis ott van mindenben, amitől a *Hajnali részegség* beszélője el akar fordulni, a teremtett világban. Így az első sorok („Isten szabad ege, / madarak serege, / széljárta tág fé-nyesség”) is olvashatóak felsorolás helyett megszólításként, a mindenben jelenlévő Isten megszólításaként, és a verset tekinthetjük himnusz-nak. Az öregkor adta lehetőség, a meg-fogalmazás lehetősége engedi meg, hogy a kezdetben rab lírai én, aki a madarak szabad röptét csak szemével tudja kísérni, akinek attribútumai tehát éppen ellentétesek az ég attri-bútumaival (hiszen az „tág és szabad”, míg a beszélő mozdulni sem képes lakása erkélyé-ről), az égbe szállhasson, hogy átláthassa mindazt, ami a világban isteni („tedd meg hát, hogy híved, / fölfoghassam műved / határtalan határát”). Az ég és az erkély „helyszínei” végül összemosódnak: „Egy rossz kempingszékben / ülve mint az égben / görgő felhőgo-molyban...” A megfogalmazás, a költészet, az öregség adománya végül eljuttat a kegye-lemhez. Ezt a bonyolult, értékszembesítést alkalmazza ennek a kötetnek az utolsó verse, *A rejtőző rokon* is, bár a verstől várható kegyelem reménye nélkül: „Ez lett volna az ára a kései megvilágosodásnak? / Versről és világról egyre többet sejtek. / De a pünkösdi professzor-nak füget mutat a másnap, / s bombát robbantanak testünkben a terrorista sejtek.” Itt a köl-tészetre, a megfogalmazásra képtelen fiatalság ígéri csak a megváltás lehetőségét: „Megutáltam fiatalságom eszméletlenül pazarló verselését; / mennyi szétpattanó bubo-rék, hány nekifutás, hány pofáraesés! / De milyen igaz és mardosó éhség, / és a szabadság milyen kevés! // Legyél te a mesterem, titokban bennem rejtőző rokon, / velőt rázóan szemtelen kamasz, vezess te, / ahogy Vergilius vezette Dantét át a poklokra, / míg vértől és paráztól vöröslött az este!”

Babits és József Attilán kívül felidézi a kötet az *Énekek énekét*, és pedig a dalciklus utáni versek közül az első, a *Zsoltár* című. Dávid király – a zsoltárok hagyomány szerinti szerzője – aligha kellett, hogy megküzdjön a költői szerep problémáival, nem volt kérdés

²⁵ Ezért lehet, hogy „Isten szabad ege, / madarak serege, / széljárta tág fényesség – / legfényesebb nekem (kiem. tőlem – V. Gy.) / aki nagy betegen / az erkélyről nézek szét / röptében bemérve / S szememmel kísérve / egy-egy csapongó fecskét...”

²⁶ „Így beszéltem ahhoz, / ki télre nyarat hoz, / s nem tudni, ha van, hol van”

²⁷ „Egyszerre szóltam, hát te mit kerestél / ezen a földön, mily kopott regéket, / miféle ringyók rabságába estél, / mily kézirat volt fontosabb tenéked, / hogy annyi nyár múlt, annyi sok deres tél / és annyi rest éj, / s csak most tűnik szemedbe ez az estély?”

²⁸ Orbán Ottó: „Melyben Balassi módján fohászkodik”, in: *A költészet*, 12–13. o.

számára, kihez és miről szólhat a költészet. A földi szerelemben pedig az *Énekek éneke* – egy bizonyos értelmezési hagyomány szerint – az égit is megénekli, így ez a vers is („Mert nem utálatos teelötted a testnek semmilyen öröme sem, / Mert a test öröme a léleké is a közös ágyon”), ezért az öregkori szerelemről szóló, a kedvest szólító költemény végül szintén „himnusszá” magasztosulhat. A *Vejnemőjnen*, *Kosztolányi* című vers is a Költő szerephelyzetének megtalálását ünnepli, ahonnan a költészet értéke és ereje nem kérdőjelezhető meg, ahonnan még a halállal is szembeszegezhető: „Kosztolányi, Vejnemőjnen, / Két vajákos a maga korában. / Hadd változtassam a könnyem / Gyémánttá a föld porában! / Minden jó percünk talált kincs, / Az élet egésze fénylik mindben – / Hadd szajkózzam, hogy halál nincs, / Míg legyőzzük a verseinkben!”

A kötetben, s gyakran egy-egy versen belül, keveredik az én-beszéd a megszólítással és az önmegszólítással, mindezek pedig a többes szám első személyű beszéddel. „Hova lett, mondd, a Balaton-parti nyár, a téboly?” – kezdődik Villont, Vogelweidét és talán Orbán Vogelweide-parafrázísát (*Vogelweide dallamára*)²⁹ idézve a *Dal az idő felemelt ujjáról* a megszólítottat, az olvasót olyan sorstársként tételezve, aki tudja, mi történt a vers által felidézett időben, és aki maga is érzékeli az elmúlt idő visszahozhatatlanságát: „Aszály jön ezután, örök aszály, / Mutatja az idő fölemelt uja. / Amott kerekedik egy szél járta száj, / És gyertyánkat elfújja.” Az eleve közösséget feltételező megszólítás átvált többes szám első személybe, az történik a többiekkel is, ami a beszélővel. A *Dal a mindennapos vereségről* épp fordítva jár el. Többes szám első személyben kezdődik a vers, de a második sorban már nem eldönthető, hogy egyes vagy többes szám első személyű beszédet, megszólítást vagy önmegszólítást hallunk: „Mindennapos vereségünk a test, e / Lyukas zsák, ahonnét elfolyik az élet, / Ha beborít a világvégi este, Melyből vérivó denevérek víjjogása éled...” A sor egyszerre olvasható én-beszédként vagy megszólításként („beborít a világvégi este” – engem / Téged) és önmegszólításként, az én-beszéd lehetőségét az idézett első sor, az (ön)megszólítását a vers zárószorai erősítik: „Hogy eddig bármi volt is, többé már soha / Nem lesz más napszakod, csak éjszakád.” A *Dal a kockázatról és mellékhatásról* az egész versen keresztül keveri a megszólító és a többes szám első személyű beszédet, az önmegszólítás egyúttal a mi szólításunk is. A beszélő tükörként funkcionál, és jelzi, hogy az ő útja minden testnek útja.

A ciklus utolsó előtti versében Istent szólítja a lírai alany: „Hallod-e, te Öregember? / Ez volna a te teremtet világod? Ez a sötét kozmosz, teli rejtelemmel, / Hol szupernovákkal gyújtasz világot?” A második versszakban a megszólítás átvált egyes szám harmadik személybe, s nemcsak a megszólított léte válik kérdésessé, hanem részvéte is: „A mítosz a két lábon járó majomember álma. / A légtérben nem szállnak angyalok. / Isten van vagy nincs. Kűszködve, meg-megállva / Tartok a sír felé gyalog.” Isten van vagy nincs, de megszólítása szükséges, láttuk, ez teszi lehetővé a költői megszólalást. A Költő csak úgy írhat, mintha volna. A versek tehát a létező vagy nemlétező Isten megszólításai, és ezek lehetnek a lépések a sír felé vezető gyalogúton. Az utolsó lépések – Isten utolsó szólításai – pedig e kötet versei volnának, így olvasva a szöveg kötetértelmezővé válik. Ezek a versek onnét merítik pátozukat, hogy a halállal viaskodva a mélységből kiáltanak ahhoz, aki van vagy nincs. Innen logikusan következik a ciklus utolsó, csak egy versszakból álló verse, immár fekete alapon, fehér betűkkel, valóban a mélységből, a *Dal a semmiről*. Ez már a megszólalás legvégűs redukcióját és pátozát hordozza, a sötétség toposzának négy alakváltozatát (sötét, vak, kilátástalan, nem látni semmit) variálja, a vége: „Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét”.

²⁹ Orbán Ottó: „Vogelweide dallamára”, in: *A költészet*, 8–9. o.

A kis kötet nem egyenletesen magas színvonalú, bár Orbán hatalmas versek írására készült, eldobva az írónia mankóját. De van benne pár felejthetetlen darab, mint a *Dal a szélhámos reményről*, a *Dal a test fáradtságáról*, a *Dal a teremtett világról*, a *Zsoltár* és *A rejtőző rokon*. Réz Pál írja a kötet hátsó borítóján, hogy amikor eljutott hozzá Orbán halálhíre, végigolvasta újra a dalciklust. Feltűnt neki, hogy „az első dal így végződik: »Jeges lepedőjén szeretkezni hív a két fekete nővér, Szívhalál és Agyhalál.« Szívhalál vitte el, egyetlen perc alatt” – zárja írását. Hát igen, a Költő sose lódít. És úgy hal meg, ahogy ama régi nagyok, George Gordon Byron vagy Petőfi Sándor. Vagyis végül mégis Szerb Antalnak lett igaza. A sors, amelyet a költő hordozott, és amely végül összezúzta őt, végérvényesen az életmű részévé vált. Így talán a recenzióknak is megengedett némi pátosz, hogy Orbán mestere, Vas István kissé erőszakosan felhasznált versével búcsúzzon a költőtől, hiszen ez eredetileg egy szerelmesvers, a magyar irodalom egyik legszebb és legkevésbé ismert szerelmesverse. Az olvasó pedig ne felejtse el olvasás közben azt, amit Orbán kis kötetéből tanultunk, hogy a megszólítás őt is magába foglalja, hogy ez az út minden testnek útja:

„Símulj, símulj a hajnali sugárhoz,
Mely behatol a lázas kórterembe.
A betegséggel soha se barátkozz!
Ugy nézz rá, ahogy szoktál, szem a szembe,
Mielőtt minden átalakul köddé.
Csak itt és egyszer! Soha, soha többé.”³⁰

³⁰ Vas István: „Este-hajnal”, in: uő.: *Összegyűjtött versek I. 1930–45.*, Holnap, Budapest, 2000. 111–115. o.

INTELLEKTUÁLIS FELHANGMONTÁZS

*Reflexiók a Janus „A 60 éves Horányi Özséb tiszteletére” című,
X. 2002 tavaszi kiadványára*

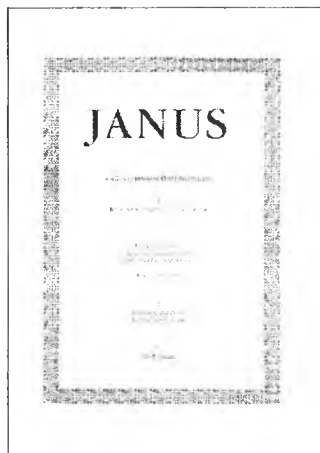
„Az intellektuális montázs (...) intellektuális jellegű felhangokon és motívumokon alapul, vagyis: a járólékos intellektuális hatások konfliktusban való egymásra helyezése.”

(Eizenstein, 72. o.)

(*Totál [szubjektív]*) Van elfogultság és van elfogódottság. Jelen írásra, szándékaim szerint, az utóbbi – ha – jellemző. Horányi Özsébet 1983 óta ismerem /nem ismerem. Megnéztem kíváncsiságból az indexemet, amikor írni kezdtem erről a tiszteletadó mérlegről: aláírása két helyen szerepel, *A művészetek jelelmélete* című tárgynál. Sohasem beszélgettünk. A *Janus*nak fordítója voltam, e kötet szerzői részben kollégáim, tanítványaim, tanárait. Erős Ferenc emlékszik vissza itteni írásában, hogy a Pécs–Budapest/Budapest–Pécs vonatok afféle szellemi műhely szerepét töltötték be hajdanán, megvalósult az intercitydiszciplína, egyetemi ügyek dőltek el, új elméletek születtek, *együtt működtek* tudomány és tudomány. Sokszor utaztam ezeken a vonatokon, akárcsak Horányi Özséb. Utaztunk olykor, ha nem is együtt, de egyszerre is. Azt hittem, nincs miről beszélünk. Most pótolom.

(*Premier [trilplán]*) 2002-ben Horányi Özséb hatvanéves, a *Janus* és a Bölcsészettudományi Kar tíz. Font Márta, a kar dékánja „akár szimbolikusnak is nevezhető”-nek aposztrofálja az egybeeséseket. Én túlmennék ezen a megfogalmazáson: tripla premierrel találkozunk itt Jung szinkronicitás-törvénye értelmében, először, egyszer és megismételhetetlenül, de szükségszerűen áll itt együtt vagy lép itt föl születésnap ünnepszerepre invitálva egy folyóirat, egy egyetemi kar és a kutató/oktató, akinek mindkettő létrejöttében meghatározó szerepe volt. Ami szimbolikus, azok a számok. Pontosan és jelzésértékűen mutatják, hogy ma Magyarországon legalább hatszor annyi évnek kell eltelnie a személyes életből, mint amennyi idő alatt egy kezdeményezés megvalósul és maradandóan beérik. Nem kell Dante *Isteni színjátékára* gondolnunk ahhoz, hogy tudjuk, a hármas szám és származékai mind valamiképpen a teljességhez, az egységhez, a test-lélek-szellem uniójához köthetők. Ezért az is szimbo-

Szerkesztette Szijártó Zsolt,
Bércs István, Havasréti József, Somlyódy Nóra
PTE BTK Kommunikációs Tanszék
Pécs, 2002
274 oldal, 800 Ft

likus, hogy a *Janus* most tárgyalandó száma is megtartotta a hármas tagolást. A három füzet (Köszöntők – Életrajz – Bibliográfia, Életmű-montázs – Korreferátumok – Bibliográfia és az „Inspiratív viszonyok”) Horányi testi, szellemi és lelki jelenlétének aspektusait tárja az olvasó elé.

A Horányi által is képviselt szigorú racionalitás talán – ha nem is hunyhat szemet, de – összekacsinthat a számokkal való játék fölött, annál is inkább, mert a „kacsintás” – az ember másodpercnyi egyszeművé, kamerává, „objektívvé” válása – az összeállítás több helyén visszatérő problémaként jelenik meg. Niedermüller Péter írja Ryle Geertz értelmezte példáját értelmezve: „Ha én – szándékom szerint – kacsintok, de az, akire kacsintok, ezt szemrándulásnak tekinti/értelmezi, akkor az én kacsintásom nem létezik. Másként fogalmazva: a kacsintás annyiban létezik, amennyiben a cselekvést megfigyelő másik személy ezt ugyanígy értelmezi.” (X. 2. 128.) Niedermüller itt a Horányi-montázs azon részére kacsint vissza, ahol egyebek közt e példa fölhasználásával megtörténik „a világ nyers fakultásának” és „szimbolikus fakultásának”, emellett a nyers leírásoknak és a szimbolikus leírásoknak a megkülönböztetése. (Horányi, X. 2. 20.) Minthogy akaratlanul is mindig csúsztatást éreztem a ryle-i példa és a belőle adódó következtetések mögött, erre a kérdésre később visszatérek.

(Szupermontázs) A három füzet montázsok szupermontázsaként is olvasható. Ugyanakkor egyes írások esetében az olvasó nehezen talál fogódzót annak megértéséhez, hogy egy-egy szöveg miért éppen az adott füzetben szerepel: így például Csányi Vilmos *A megnevezhetetlen kimondhatatlan* című írása inkább a második füzetbe illene, míg Csepeli György *Egy ember jelentése*, Szépe György *A szemiotika diszciplínájáról és annak művelőiről*, Buda Béla *A kommunikáció tudományelméleti keretei – Horányi Özséb munkásságának tükrében* és Boros János *Egyetem és tudományfilozófia* című munkáinak az első kötetben volna a helyük.

A szóban forgó első kötethez Szijártó Zsolt írt *Előszót*, ezt Font Márta dékán méltatása követi, majd Havasréti József értekezik Horányi Özséb tudományos pályájáról. Ezután, az olvasó megítélése szerint kissé ötletszerűen, Erős Ferenc, Terts István, Martin József, Csányi Vilmos és Garai László – a füzet alcíméből következtetve a szerkesztők (Szijártó Zsolt, Béres István, Havasréti József és Somlyódy Nóra) intenciója szerint szintén köszöntőknek szánt – vegyes műfajú és tartalmú, színvonalukat tekintve azonban egyformán meggyőző erejű írásművei olvashatók. Járosi Katalin zárótanulmánya – *Nagy illúziók, apró föllentések: az életrajz mint kulturális mítosz* – mindjárt a harmadik füzethez vezet át, előkészít és keretez. Az általa antropológiai szempontból fölvetett örök probléma, a fiatal Lukács terminusaival, a *megélt élet* versus *leélt élet* dilemmája; az, hogy miként válik az élet „értelmes egésszé”. Az olvasó számára kissé rezignált válasz mindenestre elgondolkodtató. „Ha ezt ők (az adatközlők – H. Gy. P.) nem teszik meg, akkor az »értelmes egészt« majd megteremti helyettük az interjúkészítő.” (X. 1. 30.) Lásd harmadik füzet.

A második füzet szerkesztett *Életmű-montázs: képekről, szemiotikáról, logikáról és kommunikációról*, valamint a különböző tudományterületek képviselőinek erre adott reflexiói. Jellemzőek a kulcsszavak: kognitívizmus, racionalizmus, szegmentáltság versus holisztikusság, együttutalás, igazságkeresés versus tudástermelés stb. Ezt a szerkezeti egységet önmagában is montázs zárja, Vekerdy László *„Meddig ép egy jégre metszett kép?” – avagy montázs a szövegmontázs körül* című írása. A tematikus és szemléletbeli sokféleség előzetes értékeléseként roszmájúan idézhetnénk az Erdély Miklós által a műalkotásról mint jelről és jelentéssíkjairól a Horányival is polemizáló *Marly-tézisekben* mondottakat: „Az egy síkon belüli, egymást kioltó jelentésviszonyokat a montázs-effektus reprezentálja” (Erdély, 128.) – ezt a gesztust azonban két okból is meg kell a levegőben állítanunk. A *Janus* X. számát nyilvánvalóan nem műalkotásnak, hanem

„emlékkönyvnek” (Szijártó, X. 1. 4.) szánták, és a többszöri olvasás itt éppen a jelentés-viszonyok kölcsönös fölerősítéséről tanúskodik.

A harmadik füzet, az „*Inspiratív viszonyok*” „az életút helyeit” bemutató fényképekből és Vámos Tibor interjújának Somlyódy Nóra és Szijártó Zsolt által szerkesztett változatából összeálló szövegmontázs és kép-esszé.

(*Forgató könyv*) Sajátos, hol kimondott, hol csak sejtetett tematikus feszültség húzódik végig a korreferátumok és a törzsszöveg címe között: a képek, a szemiotika, a logika és a kommunikáció a reagálásokban levetkezik elsődleges kutatási tárgy jellegüket, s előbukkan a mögöttes metaprobléma, ami talán Horányi egész munkásságát mozgatta, de amit mindenesetre munkássága generál. Ez pedig nem kevesebb, mint válaszkérés a kérdésre: összeegyeztethető-e „ember” és „tudomány” és „igazságkeresés”? Ez persze attól is függ, hogy ki mit ért emberen, tudományon, igazságkeresésen. A korreferátumokban hol állításként, hol tagadólag az ember legkülönbébb meghatározásai merülnek föl következtetésként vagy az érvelés alapjaként. Az ember homo faber (Tarnay, X. 2. 69.), homo sapiens (Visy, X. 2. 84.), reprezentációkat gyártó gép, hermeneutikai gépezet, elbeszélő lény, homo loquens, homo inferens (Pléh, X. 2. 68.), animale arationale (Nagy Endre, X. 2. 168.). Az igazságkeresés és a tudomány fogalmainak meghatározása legalább ilyen gazdag. Feyerabend, úgy látszik, feladta a leckét: „azt vitatom, vajon azonosítható-e minden további megjegyzés nélkül az igazságkeresés a tudástermeléssel. És azt állítom, hogy nem.” (Horányi, X. 2. 16.) Nem megyek itt bele tudomány és tudástermelés a kiadványban sokszor boncolgatott viszonyába, szerintem nyelvészeti és tudományelméleti ízetlenkedés együtt emlegetni a kettőt. A releváns kérdés inkább az igazságkeresés mibenléte: „Az igazságkeresés? Változatlanul nem tudom, mi az.” (Medve Anna, X. 2. 40.) Boros János a filozófus szemszögéből a következőt javasolja: „miközben az igazságkeresésről leválasztjuk a tudományt, ez utóbbit minden további nélkül folytonosnak, sőt azonosnak tekinthetjük a tudástermeléssel.” (X. 2. 181.) Egy másik filozófus, Fehér Márta pragmatikus választ kínál: „azt, hogy *mi számít* »igazság«-nak vagy »igazságkeresés«-nek, a »tudástermelők« határozzák meg.” (X. 2. 184.) A kérdés valóban az, hogy milyen igazságfogalmat keresünk.

(*Stáblista – a hiány árulása és az árulás hiánya*) A Janus 2002-es tavaszi számában mintegy ötven írás olvasható. Ez minimum húsz szakma érdekeltségét jelzi, ha nem vesszük figyelembe a szakmai identitások olykor igencsak differenciált meghatározását. Az én olvasatomban 12 nyelvész, 7 pszichológus, 3-3 kultúrantropológus, művészettörténész, kommunikációkutató és szociológus szólalt meg, a többiek etológusok, filozófiatörténészek, néprajzkutatók, nyelvfilozófusok, történészek, filozófushallgatók, etnográfusok, etnológusok, tudományfilozófusok, tudománytörténészek, de van újságíró, dramaturg, jogász is. A szerzők mintegy hatvan százaléka jelenlegi PTE-s, a *Köszöntőt* a dékán írta.

Az illusztris névsor egyben illusztratív is – illusztrálja a Horányi-jelenség recepcióját. Miközben Horányi éveken, évtizedeken át állt munkakapcsolatban irodalmárokkal, az összeállítás egyetlen olyan írást sem tartalmaz, amelyet irodalomtudós jegyezne. Ez elgondolkodtató tény, s egy valahai irodalmárt éppen az igazságfogalom kapcsán késztet elgondolkodásra.

(*Snitt – kacsintás helyett homlokráncolás*) Gondolkozzunk tehát, mégpedig éppen a már emlegetett kacsintásos eset kapcsán. S ha már gondolkozunk, akkor csitt – pontosabban snitt. Horányi a világot *nyers* és *szimbolikus fakultásra*, a világról való beszédet pedig *nyers* és *szimbolikus leírásra* osztja föl. Zárójel nélkül jegyzem meg, hogy a világ *nyers* és *szimbolikus fakultásra* osztásában számomra Cassirer Ricoeur által kritizált, túlságosan tág szimbólumfogalma kísért. Úgy tűnhet, mintha e párok összetartoznának; a szimbolikus

fakultást szimbolikusan, a nyerset nyersen lehetne/kellene *relevánsan* leírni. A szerző megerősít bennünket ebben az érzésünkben, amikor a világ nyers *fragmentumát* a leírás nyerseségéből határozza meg: „A szignifikátum akkor *nyers*, ha releváns leírása megadható az ágens számára elérhető percepciók modalitások terminusaiban.” (X. 2. 19., Horányi kiemelése) Tegyük félre most az adott mondat huncut szemantikai játékait, azt, hogy mikor releváns egy leírás, illetve hogy mit értsünk „az ágens számára elérhető percepciók modalitásokon”, azaz, befolyásolja-e ezeket, mondjuk, a mikroszkóp vagy távcső használata, a vakság vagy a sükettség. Tegyük félre azt a kérdést is, hogy mennyiben objektív vagy szubjektív a percepció.

Maradjunk annál a ténynél, hogy szimbolikus és nyers megkülönböztetésekor Horányi egyebek mellett a ryle-i mondatokra támaszkodik: „(T1) Sebesen összefűzve jobb szemhéját. (T2) Tréfásan utánozza egy barátját, aki kacsintást tett, hogy becsapjon egy ártatlan nézőt, aki arra gondol, hogy összeesküvést szőnek.” (X. 2. 20.) E két mondatot Horányi nem ritka és sűrű leírásnak, hanem nyers és szimbolikus leírásnak tekinti. Engem a két mondat feltűnően emlékeztet azoknak a mondatoknak a típusaira, amelyeket kommunikációs tréningeken kapunk válaszként arra a feladatra, hogy írják le röviden a résztvevők, mit látnak a kapott, három személyt ábrázoló, elnagyolt ábrán. Mindig születnek T1- és T2-típusú válaszok is. Az ábra elnagyoltságából, szituációból kiragadottságából adódóan ez teljesen természetes. A T1 és T2 mondat ezektől abban különbözik, hogy nem tudjuk, „mi az ábra”, azaz ismeretlen a szignifikátum. Az ábra esetében nyilvánvaló, hogy a leírásokat a szituáció- és narratívumképzés mechanizmusa hozza létre, az ábra mint ábra a Horányi-féle értelemben nyilvánvalóan szimbolikus („a szimbolikus mindig utal egy társadalmilag konstituált szabályra”, X. 2. 20.), s a létrejött leírások is – ritka vagy sűrű mivoltuktól függetlenül – szimbolikusak.

De mi a helyzet az idézett példamondatokkal? Horányi szerint „lehetnek olyan alkalmak, amelyben ez a két leírás ugyanazt az esetet írja le, az egyik nyers módon, a másik szimbolikus módon”. (20.) De ha Horányi korábban a világ valamely fakultásához tartozóként a leírás kritériumai szerint azonosított valamely *fragmentumot*, akkor ez azt is jelenti, hogy *ugyanaz az eset* a világ mindkét fakultásához egyszerre tartozhat. Nem kívánva sem ismeretelméleti, sem ontológiai vitába bocsátkozni, csupán azt vetem itt föl, hogy a T1–T2 probléma más oldalról is megközelíthető. Önmagában nézve, és mást nem tehetünk, mindkét mondat egyaránt lehet szimbolikus vagy nyers, aszerint, hogy létrehozásában és megértésében szerepet játszottak-e vagy sem szituáció- és narratívumképző mechanizmusok.

Talán felesleges ezek után kimondanom, hogy megítélésem szerint – függetlenül Horányi igazának kérdésétől – a választott példamondatok rosszak. „A nyers valami önmagában való” – mondja Horányi. (X. 2. 20.) A nyers leírásokat „a fizika, a kémia, a biológia nyelvei”, a mindennapi nyelv, a népi taxonómiák, a józan ész motiválják, és terminológiájuk kizárólag „az ember antropológiai adottságai (...) által meghatározott percepció” tartományában értelmezhető. (X. 2. 20.) Ez a kijelentés viszont eleve kizárja a szignifikátum percipiálásával nem egyidejűleg megfogalmazott kijelentések elhelyezését a rendszerben. Mert ha T2 a „kacsintás” idejéhez képest utólag megfogalmazott leírás, akkor megfogalmazója később esetleg percipiálhatta a történés idejében esetleg tulajdonításként minősíthető elemeket, s ebben az esetben nyersnek kell tekintenünk. Most persze csaltam. Az emberi cselekvések és objektivációk világa – éppen a Horányi által is emlegetett társadalmilag konstituált szabályok miatt – nem írható le nyersen. Az előzőeken túlmenően talán ezért sem volt szerencsés választás Ryle példáit használni.

Másrészt: a nyers és szimbolikus leírás kettősségével kapcsolatban kipróbálhatjuk Bahtyinnak a szigorúan a fizikai valóságra vonatkozó, percepcióra korlátozott hóeséses példamondatát. Ugyanide jutunk. A szignifikátum, *mint a világnak egy fragmentuma*, se

nem nyers, se nem szimbolikus. A szignifikátumok, akárcsak a szignifikánsok, nem léteznek fragmentumként, nem léteznek kontextusuk, szituációjuk, narratívumuk nélkül. Ha a nyers valami önmagában való, akkor éppen Horányi szellemében mondhatjuk ki azt, hogy önmagában valóvá leírásának nyers módja teszi.

A T1–T2 példamondatok bármelyike lehet szimbolikus vagy nyers, ritka vagy sűrű leírás. A nyelv nem a nyelvtudomány példamondatai szerint szerveződik, a kommunikáció sem a kommunikációelmélet példamondatai szerint, mint ahogy a logika sem követi a logika tudományának példamondatait és az antropológiailag leírható világ sem illeszkedik feltétlenül az antropológia példamondataihoz.

(*Replay No. 1 – irodalomtudomány*) Ha már szóba hoztam Bahtyint, meg kell jegyezni, hogy az irodalomtudományban nem léteznek hasonló módon egymással szembeállított példamondatok. Az irodalomtudomány *par excellence* nem kognitív tudomány. Persze, a formalizmustól és a strukturalizmustól kezdődően mindig is voltak az irodalomtudományban kognitivisták törekvések, elég csupán hazánkban a Kanyó Zoltán nevéhez kötődő szegedi iskolára gondolni, amelynek szemiotikai-logikai indíttatású elméletképzése olyan szakemberekre volt hatással, mint Bernáth Árpád vagy Csúri Károly (a lehetséges világok elméletének irodalomtudományi alkalmazásával) és Odorics Ferenc (az empirikus irodalomtudomány következetes képviselésével). Nálunk azonban ezek az elméletek, termékenységük elismerése mellett is, valahogy mindig a szakmai periférián foglaltak helyet. Ez egyben egy lehetséges válasz arra, hogy miért nem szerepel irodalomtudós az emlékkötet szerzői között.

Ezzel azonban az igazság értelmezésének egy lehetősége is kizáratik. E hiányzó igazságfogalom és egy, a Horányi-féle gondolatiságból is adódó másik út értelmezéséhez megvitatásra ajánlok Horányi Özsébnek egy elnagyolt tudományfölfogást, amely fenti és következő záró megjegyzéseim alapját képezi.

A sokféleképpen felosztható egységes tudományfogalom alá sorolt jelenségeket leegyszerűsítve most csupán a módszer, a tárgy, az eszköz és az igazságfogalom alapján fogom fölbontani. Eszerint létezik a descartes-i és comte-i hagyományokból eredő scientista (pozitivistá, empirikus) tudomány, amelynek módszere a racionális magyarázat, tárgya elsősorban a fizikai világ vagy a világ fizikailag megragadható minősége (*a világ nyers fakultása*), eszköze a leírás és a kísérlet, igazságfogalma pedig a megfelelésen, az azonosságon alapul ($a=a$). Emellett beszélhetünk a filológiai és teológiai eredetű hermeneutikáról, amelynek módszere az értelmezés, tárgya elsősorban az emberi és ember alkotta világ (*a világ szimbolikus fakultása*), eszköze a dialógus, igazságfogalmának pedig a (phronészisre és a konszenzusra épülő) érvényesség az alapja ($a=b+c$). A harmadik tudománytípus e felosztás szerint a narratív tudomány, a maga történetírásban és alkímiaiban meghúzódó gyökereivel, amelynek módszere a (re)konstruálás, tárgya a hermeneutikához hasonlóan elsősorban az emberi és ember alkotta világ (*a világ szimbolikus fakultása*), eszköze az elbeszélés, igazságfogalma pedig a hitelesség elvét követi ($a=a'$).

Ez a felosztás természetesen nem fedi a tudomány kettéosztását természettudományra és társadalomtudományra. Olyannyira nem, hogy a scientista nézőpont számtalanszor alkalmaztatik az emberi világra (pl. kognitív pszichológia), a hermeneutika sokszor kiterjeszti módszerét a természet világára (pl. Ferenczi Sándor bioanalízise vagy Bateson és Maturana elméletei), és a narrativitás sem ódzkodik ettől napjainkban (például a geológus Claude Allégre természettörténete). Ennél lényegesebb kérdés, hogy míg a scientistának aposztrofált tudomány egy eleve már *meglévő* igazság megtalálásán munkálkodik, addig a hermeneutika és a narratív tudomány a dialógus vagy az elbeszélés során *létrejövő* igazsággal operál. Ami immanensen jelzi, hogy ez az igazság a scientista tudomány igazságával szemben többféle is lehet.

Az irodalomtudomány igazsága hol narratív (az irodalomtörténet területén), hol pedig hermeneutikai jellegű (az irodalomelmélet és alkalmazásai során). Míg azonban a történet területén mindig előkerülhetnek olyan újabb tények (*a nyers fakultás fragmentumai*), amelyek alapvetően teszik próbára, mégpedig a scientista tudomány igazságkritériumának alkalmazásával ($a=a$) egy narratívum hitelességét ($a=a'$), addig az értelmezett szöveg önmagában lezárt, nem várható újabb szavak, sorok, mondatok felbukkanása. A szövegtest tehát állandó, s nézetem szerint ezen a változatok sem változtatnak (hanem új szövegtesteket képeznek), ezzel szemben a történet teste folyékony, újabb üledéket rakhat le, köveket sodorhat magával vagy temethet maga alá, s a (re)konstrukciós munka folyamán olykor így maga a folyásirány is megváltozik. Ez azt jelenti, hogy a narratív tudományoknak nemcsak lehet, de kell is időnként élniük a scientista tudomány eszközeivel. Ezért képesek jótékonyan befogadni, mint a tárgyalt kötet is mutatja, a Horányi képviselte kognitivitást.

(*Replay No. 2 – igazságkeresés*) Számomra a fentebb leírtak miatt is problematikus emberről, igazságkeresésről és tudástermelésről beszélni. Nem tudom ugyanis eldönteni, hogy melyik ember- és melyik igazságfogalomról gondolkodunk. Előzetesen két hipotézis: az embernek – akárhogy is definiáltatik – nem sok köze van az igazsághoz – akárhogy is definiáltatik –, legalábbis nem képes befolyásolni azt. Rátalálhat, megélheti, gyaníthatja, bemutathatja torz(ó), emberi formájában, de az már nem az. A tudástermelés viszont emberi, túlságosan is emberi dolog. Ergo, az én partikuláris eszmerendszeremben a tudástermelésnek sincsen az igazsághoz és az igazságkereséshez semmi köze.

S most valamit az említett másik útról, ahová Horányi szemiotikus, logikus útmutatása mellett eljuthatunk. Ez az út az igazságot nem a tudományelmélet szintjén, hanem a filozófiai antropológia szintjén teszi tárgyává, noha kétségtelen, hogy *homo universalis*ként itt valamiféle *homo doctus* tételeződik. Frege vitatott igazságelmélete az igazságot igazságként kommunikálhatatlannak tartja. Frege igazsága (az *Igaz*) önmagában, tőlünk függetlenül létezik. Az igazság *a világ nyers fakultásának olyan fragmentuma, amely nem írható le nyersen, csakis szimbolikusan*.

Mindez meglehetősen megbolygatja korábban vázolt tudományfelosztásunk amúgy is labilis érvényességét. A Fregét radikalizáló Bion, nyíltan szembehelyezkedve a karteziánus *Cogitó*val, a következőket írja: „Összefoglalásul két definíciót fogalmazok meg. 1. Az igaz gondolat sem megfogalmazást, sem gondolkodót nem kíván. 2. A hazugság olyan gondolat, amely számára a megfogalmazó és a gondolkodó alapvetőek.” (Bion, 104.) Bion úgy okoskodik, hogy ha az igazságot nem lehet kimondani, elérésére egyetlen lehetőség nyílik: *azzá kell lenni*. Az igazsággal való azonosulás nem valamiféle misztikus unió, hanem annak megélése, működni hagyása *érzelmek, magyarázat és emlékezés* nélkül, pontosabban azok zárójelbe tételével. Ebből két dolog nyilvánvaló. Egyrészt a tudástermelés e felfogás keretében semmiképpen sem az igazságkereséssel, hanem éppen a hazugságtermeléssel azonos. Ez alapvetően pozitív következtetés, hiszen a tudomány haladását foglalja magában, mint állandó önmeghaladását a világról korábban mondottaknak. Továbbá új perspektívába helyeződik egy gondolkodó gondolatainak és életének viszonya.

Másrészt, a fregei igazságfogalom efféle továbbgondolása ahhoz az elsőre talán kellemtelen felismeréshez vezet, hogy az emberi állapot számára háromfajta igazság létezik. Visszaulva a meglévő és a létrejövő igazság megkülönböztetésére, ezen az ösvényen haladva azt kell mondani, hogy létezik egy meglévő, de azonosíthatatlan igazság ($a=A$), egy azonosítható, de létrejövő igazság ($a=A'$) és egy azonosíthatatlan létrejövő igazság ($a=A+/-b/c$). A középső tartozik talán ahhoz a szférához, amit a kötetben az ember definíciói járnak körül, míg az első az igazságkeresés lehetetlen lehetőségét, a filozófia teritóriumát idézi, az utolsó pedig a tudástermelés birodalmába utalható.

(Vége) A *Janus*ban dokumentált Horányi-műnek – életet és munkásságot egyaránt értve ezen – határozottan van scientista, hermeneutikai és narratív igazsága is. Az egyetem- és kultúraszervező ember, aki objektivációkkal igazolhatja élete *megélt* voltát, aki gondolkodás- és szemléletmódját a gyakorlatba ültette át, hitelesen áll előttünk történetiségében (a szónak mindkét értelmében). Elméleteinek scientista igazságai majd vagy kiállják, vagy nem saját keretük verifikációs-falszifikációs próbáját, de már semmiképpen sem lehet a kultúráról, szemiotikáról, logikáról stb. szóló gondolkodásban nem számolni velük. Végül, de nem utolsósorban: Horányi értelmezhető. Ezt bizonyítják a kötet témájukban és jellegükben szerteágazó referátumai, amelyek közül egyesekkel Horányi mint szerző bölcs derűvel cinkosan összekacsint, mások fölött bizonyára homlokot ráncol, de nem elítélőleg, hanem a megérteni akarás gesztusával.

„Nézzünk először egy önálló fényképet. Ennek a filmben egyetlen filmkocka felel meg. Már ebben az esetben is meghatározott kompozícióval találkozunk. A tárgyak kapcsolatban állnak egymással, és bizonyos jelentéssel bíró viszonyt alkotnak, amelynek szemantikája nem azonos a különálló tárgyak jelentésének mechanikus összegével. Éppen ebben az értelemben mondhatta Einzenstein, hogy már maga a kép megszerkesztése is montázs. (...) Csak akkor jön létre az egyedül a filmre jellemző hatás, amikor az egyik filmkocka a másik mellé kerül, vagyis a vásznon kialakul az *elbeszélés*.” (Lotman, 80., Lotman kiemelése) Vége az első résznek. Várjuk a következőt.

Az idézetek forrásai:

Bion, W. A.: *Seven Servants*, Tawistock, London, 1970.

Eizenstein, Sz. M.: „A film negyedik dimenziója”, in: *Kép – Mozgóképek – Kultúra. Fejezetek a filmesztétikából*, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1983. 68–73.

Erdély Miklós: *Művészeti írások*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991.

J. M. Lotman: *Filmszemiotika és filmesztétika*, Gondolat, Budapest, 1977.

CATO & PUBLILIUS

Latin mondások. Cato mondásai. Publilius Syrus szentenciái

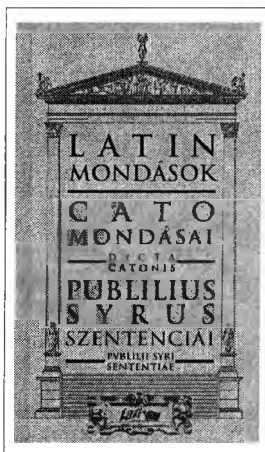
Ha az érdeklődő olvasó magyarországi könyvesboltban szeretne latin nyelvű könyvet vásárolni, két dologgal szembesül. Hamar észre fogja venni, hogy helyzete kilátástalan (hacsak a klasszikus alapművek – Caesar, Vergilius, Horatius – helyett nem valamiféle kuriózumot szeretne). Azt is látni fogja azonban, hogy a latin szövegtörmelékeknek különös szerepük van a magyar könyvpiacra – annak ellenére, hogy a mai magyarok már nem tudnak latinul. Az irodalommal foglalkozó egyetemisták túlnyomó többsége egy disztichonnyit sem ért e nyelven, és Szepes Mária, a magyar ezotéria doyenje nyomdába küldi az „opus postumus” fordulatot (jóllehet a melléknév-egyeztetés nem rím, hanem nyelvtani nem dolga).

Ebben az ínséges helyzetben azonban a latin nyelv mondatonként és szavanként mégis csak jelen van a könyvpiacra. A jobb könyvesboltokban két-három olyan kötet is kezünkbe kerülhet, amely latin közmondásokat vagy szállóigéket, idézeteket vagy kifejezéseket tartalmaz, magyar fordításukkal egyetemben. Ez annál is különösebb, mert a mai könyvkiadásban az angol mellett egyedül a kevesek által ismert és olvasott latin nyelv képes arra, hogy kétnyelvű szállóige- (idézet-, közmondás-, bölcsesség- stb.) gyűjteményeket életben (és piacon) tartson az „életvezetési tanácsok” és a „bölcs mondások, szellemes idézetek” tárgyú könyvek dömpingjében.

E könyvek közt kiemelkedő helynek kellene megilletnie Cato és Publilius Syrus mondásait. A kötet létrejöttét nem az életbölcsesség-könyvészet mai konjunktúrájának köszönheti: a válogatást több mint ezeröttszáz éve állították össze. A zsúfoltan eklektikus kötetborító (amelynek erőteljes, önálló tipográfiáját csak gyengítik az egymással sem harmonizáló képi elemek) és a gerinc semmitmondó felirata („Latin mondások”) még csak nem is sejteti, hogy egy a szó legszorosabb értelmében klasszikus mondásgyűjteménnyel találkozunk.

A kötet törzsanyagát két eltérő szemléletű szöveg alkotja: „Cato” erkölcstanító disztichonjainak négy könyve (három függelékével), valamint a Publilius Syrus *mimus*-játékaiból kivonatolt és laza ábécérendbe sorolt 734 mondat. A latin–magyar szöveget megelőzi a fordító Nagyillés János bevezetője; a kötetet Jászay Tamás hatástörténeti utószava zárja (Az *antik szentenciagyűjtemények továbbéléséről*). „Cato” és Publilius szövegeinek ilyen összekapcsolása nem újdonság: a középkor kéziratos hagyományozása után Erasmus is együtt adta ki őket (1514). Az együtt kiadott két mű sikerkönyvvé lesz: számos utánnyomást ér meg.

A siker oka Cato intézményes recepciója. Az iskolás-

Fordította Nagyillés János
Az utószót írta Jászay Tamás
LAZI Könyvkiadó
Szeged, 2001
152 oldal, 990 Ft

gyerekek az ő kétsorosaival egyszerre tanulták a latin nyelv, a disztichon és a társadalmi lét (*civilitas, mores*) szabályait: a jó pedagógus Erasmus a könnyebb megértés kedvéért latin parafrázisokkal magyarázza a párverseket. Catónak ezt a közvetlen, didaktikus olvasatát szépen mutatja első magyar fordításának (1591) címe is: „igen szép könyvecske, mely neveztetik Catónak, ki tanít ez közönséges életben kinek-kinek életit és erkölcsét hogy kelljen eszesen szabni és hordozni”. Ezt az olvasatot „Cato” szövege is sugalmazza. A négy könyv morális tanítást ad egy egyes szám második személyű olvasó számára, szándékoltan egyszerű formában (*nudis verbis*, IV. 49). Tanítása egy leegyszerűsített, római színezetű sztoikus etika tanait tükrözi: mértékletességet tanít ételben-italban, szerelemben, vagyonban, barátságban; emlékeztet a szerencse forgandóságára, és arra, hogy a tőle kapott javakat fenntartással kell kezelni. A természeti törvény uralkodik felettünk és a fátum, de célunk a lelki kiválóságból származó jó hírnév. Ezek a gondolatok nem különösebben eredetiek: hasonló gondolatokat találunk a sztoikus Marcus Aureliusnál és Senecánál, vagy a neosztoikus Justus Lipsiusnál. Jelentőssé a kultúrtörténeti kontextus teszi: számos olvasni tanuló generáció számára ez, a római *pietas* és a sztoikus mentalitás szellemében nevelő szöveg jelentette a szocializáció első eszközét. Publilius szentenciái nem morális tanácsoknak íródtak, hanem drámai szövegekből, mimusjátékokból kivonatolták őket. Retorikusan szerkesztett, választékos nyelvű, Cato mondásainál bonyolultabb szintaxisú mondatok, általános érvényű megállapítások.

A kíséret

A latin–magyar szöveghez kapcsolódó bevezető és utószó is – a borító zavaros eklektikájához hasonlóan – arról árulkodik, mintha a kiadó maga sem tudta volna hova besorolni e szöveget. Aki *Latin mondások*ként veszi meg a könyvet, annak talán túl sok a művelődéstörténeti háttér; aki *Dicta Catonis* és *Sententiae Publilii* gyanánt, annak hiányozni fognak a tudományos munka olyan kísérői, mint a hivatkozások, lábjegyzetek és bibliográfiai adatok. Megtudjuk például, hogy Macrobius és Plinius major is említi Publiliust. Aki nem foglalkozik az antikvitással, annak semmit sem mond e két szerző neve (így említésük is felesleges); azon kevés olvasó pedig, akinek mond valamit e két név, joggal lenne kíváncsi arra, hol is említik őket Publiliust (ám nem tudja meg). A filológus hajlamú olvasó itt kiadói szempontok miatt lenyeesett lábjegyzeteket gyanít.

Annál is inkább teszi ezt, mert míg Publilius Syrusnak nincs korábbi magyar fordítása, Catónak tudhatóan *van*. Az 1880-90-es évek fordulóján Némethy Géza foglalkozott Cato mondásaival: nem csupán lefordította azokat (mint az utószó *egyetlen* elejtett utalása sejteni engedi), hanem kritikai kiadást is készített és az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* megjelent cikkeiben a korábbi magyar Cato-fordítások történetét is feldolgozta.¹ Később Kerényi Grácia is készített részfordítást a Cato-szövegből. Ezt a fordító (vagy az utószó írója) pusztán filológiai gondosságból is jelezhetné volna. Ugyanígy fontos lett volna jelezni, hogy a fordítás alapjául vett kiadás (Loeb *Minor Latin Poets*, 1935) miben tér el a századokon át „Cato” és „Publilius” gyanánt olvasott szövegektől. Ugyanis mindkét esetben olyan szövegkorpusszal van dolgunk, amit a kereszténység megörökölt a pogány késő-antikvitástól. Ez feltehetően együtt járt mind Cato, mind Publilius mondásainak átszerkesztésével, világnézeti megrostálásával. Azt viszont, hogy mi vesztett el e szövegek-

¹ „Cato párverseinek kiadásai és fordításai I–II” (1889, 97–110, 202–217), „Spicilegium criticum in distichis Catonianis” (1889, 1. pótkötet, 128–144), „Cato distichonjainak egybevetése a Publilius Syrus-féle sentenciákkal” (1890, 794–796), „Cato distichonjainak Planudes-féle fordítása” (1891, 1067–1074).

ből, nemigen tudhatjuk, hiszen a legkorábbi kódexek is a 9. századból származnak. Míg Cato szövegei viszonylag zárt korpuszt alkotnak, Publilius mondásai a szentencia-gyűjtemények életét éltek: mások mondásaival egybekeveredve, más szentencia-gyűjteményekkel együtt másolódtak – olyanokkal, mint a *Hét bölcs szentenciái* (*Sententiae septem sapientium*) és *Seneca szentenciái* (*Liber Senecae*). „Klasszikus-filológus” szemmel érthető az, hogy a szerkesztők fordítás alapjául a legújabb, kritikai szövegváltozatot választják, hogy a gyűjteményeket a lehető legősebb formájukban közvetítsék.

Ez a „klasszikus” filológus megközelítés azonban éppen a szentenciagyűjtemények létmódját érti félre. A filológusi munka jóvoltából kezünkben tartott kötet egyedül azok számára hasznos, akik a két korpuszt későantik formájukban akarják megismerni (vagy akik csak „bölcs mondások” gyanánt vásárolják a kötetet). Azok számára viszont, akik a középkor és (kora)újkor számára ismert Catóra és Publiliusra kíváncsiak, teljességgel használhatatlan. Egyetlen példa: a „minden hajszálnak megvan a maga árnyéka” mondas se tartalmában, se formájában nem üt el az „eredeti” Publilius-szentenciáktól, és századokon át az övének tartották. A mi kiadásunkban ezt, *természetesen*, már nem találhatjuk meg, számtalan hasonlóval együtt. Ha azt szeretnénk megtudni, hogyan „működött” (Ps.-)Publilius korpusza, mit olvastak *Publiliusként* a századok során (vagy csupán nem tudunk azonosítani egy, a Loeb-féle kritikai kiadás előtti Publiliushivatkozást), akkor a kezünkben tartott kötet még kísérőtanulmányaival együtt sem ad semmiféle támpontot. Ebben az esetben a korai nyomtatott kiadásokhoz kell fordulnunk vagy Wölfflin 19. századi kiadásához.² Egy az esztörténet szempontjából is hasznos Cato-Publilius-kiadás tartalmazhatná a nem „eredeti” Publilius-mondásokat ugyanúgy, mint az annak idején vele együtt olvasott egyéb szentenciákat – ahogyan például a 16. századi kiadások tettek.

A fordítás

Cato és Publilius fordítása különös feladat. Lehetséges-e *mű*fordítást adni összefüggéstelen mondatok halmazáról, vagy csupán le lehet őket fordítani? Mennyiben „megte-remtése” ez a fordítás a magyar Catónak – egy olyan szerzőnek, akit a régi magyar irodalom és a klasszika-filológia avatottjain kívül senki sem ismer (noha már Némethy is hasznos tananyagként üdvözölte volna)? Meggondolható kérdések. Mindenesetre mindkét szerzőre áll, hogy magyar nyelven szövegeik nem aktualizálhatók. Cato – di-cső múltja ellenére – nem része a közös, elementáris tudásnak, intertextualitása nem adott, meg kell teremteni. Ez több ok miatt is problematikus. A középkoriak és a humanisták még idézték és felhasználták latinul és középkori népnyelvi fordításaiban. Az első magyar fordítás viszont 1591-es. A mű ismert volt ugyan, de nem létezett autoritativ fordítása (illetve számos fordítása létezett): eleink pedig bizton értettek annyira latinul, hogy megértsék Cato egyszerűségét. Ma Catót idézni komoly kihívás: a szerző ismeretlen, akármilyen nyelven is idézzük; a két szónál hosszabb latin idézeteket pedig ma már csak igen kevesen értik.

Fordítás esetében a pontosság és szabatoság elengedhetetlen kritérium. Általános-ságban előrebocsáthatjuk, hogy a Cato-disztichonok magyarítása jól sikerült (ebben a fordító segítségére lehetnek Némethy Géza 1891-es teljes és Kerényi Grácia részleges fordítasai is). Cato verseit fordították-magyarították már Zrínyi- és Balassi-strófába, de párrimes

² Publilii Syri Sententiae, ad fidem codicum optimorum primum recensuit Eduardus Woelfflin. Accedit incerti auctoris liber qui vulgo dicitur de moribus (Teubner, Lipsiae, 1869), ill. (a filológiai apparátus nélkül) <http://dept.english.upenn.edu/~swenzel/publil.htm>

sorokba is. Még 1822-ben jelent meg az első metrumhű fordítás, és a kötet mostani fordítója is magára vette ezt a terhet. Nagyillés János e feladatot szépen oldotta meg: a disztichonok jók, elegánsak és az eredetit jól adják vissza.³

Publilius esetében a fordítás választott technikája problematikus. Senki sem veszít az-
zal, hogy a fordító az értelem kedvéért lemond a metrikus fordításról (ugyan ki ismerne
fel magyar nyelven egy jambikus senariust?). Ha egy latin szöveg jelentését akarjuk a mai
magyar olvasóknak átadni, akkor lehet igésíteni az elvont főnevet, az általános alanyú
gnomikus *praesens imperfectum*ot magyar egyes szám második személyű feltételes mon-
datnak fordítani, passzív szerkezetet aktívvá alakítani – egyáltalán: inkább értelem sze-
rint, mint szó szerint fordítani. Ezt a gyakorlatot követi a fordító is: Publilius esetében
azonban – legalábbis a recenzius szerint – ez a lehető legrosszabb gyakorlat. A Cato-
fordításban oly jól meglelt hangütés itt elvész, és vele vesznek Publilius értékei.

Úgy tűnik: a fordító nem vette figyelembe, hogy ezek az öt-hét szavas szentenciák
drámai dikcióból kiszakított mondatok, ahol az értelmük mellett poétikai-retorikai meg-
formáltságuk is ugyanolyan fontos. Ebből a szempontból nincs jelentősége annak, hogy
„a mondat igazi értelme a szöveggörnyezetben, az adott drámai helyzetben lenne egyér-
telmű,” amint a fordító írja a bevezetőben. Ezeket a szentenciákat csaknem 1800 éve önál-
lóan olvassák, eredeti kontextus nélkül. Publilius munkásságából, mimus-játékaiból csak
ezek a sorok maradtak fenn, és két vitatott cím (!). A szentenciák azért kerülhették el a fe-
ledést, mert ezeknek a sokszor banális vagy triviális *tartalmú* mondatoknak *megformáltsá-
guk* ad értéket: meghökkenítő, paradox vagy metaforikus fogalmazásuk, a conceitot előle-
gező tömörségük. Nagyillés Publilius-fordításának épp az a paradoxona, hogy a
mondatok túlnyomó többségének tartalmát nagyon jól visszaadja, miközben a mondatok
poétikai-retorikai szerkezete, megformáltsága sikkad el.⁴

³ Közülük csak kettő fordítását vitatnám: az I. 40. nem egészen arról szól, hogy a bőkezűség „néha
nem árt, ha nem ártasz véle magadnak”: a *dando semper tibi proxinus esto* inkább azt mondja,
hogy miközben adsz másnak, azért először mégiscsak magadnak adj. Hogy a IV. 18 alapján mi-
ért is ne nevéssünk az öregeken, értelmezés dolga. A *seni puerilis sensus inhaeret* alatt érthetjük a
fordítóval együtt azt, hogy az öregembernek „fiatal lelkében az érzés” (jelentsen ez bármit is).
Egy más értelmezés szerint ez csupán azt jelenti, hogy az öregembernek bizony már gyermeket
az esze (így érti Erasmus is).

Cato egysorosai esetében a mértékes forma kényszerítőbb, és ennek olykor az értelem látja a
kárát. Ezt láthatjuk a 71. és 72. egysoros esetében, amelyek magyar fordításai ráadásul inkább
egymásra írt variációknak tűnnek. A 71. fordítása így szól: „Rest, ha pihensz, se lehetsz, hogy
erényed fénye ne kopjon”, a 72.: „Jó, ha pihensz, de erényeidet rozsdállni ne engedd.” Latinul a
71. (*Robur confirmat labor, at longa otia solvunt*) arról szól, hogy a testi erőt a fáradozás megerősíti,
de a hosszas pihenő elveszi; a 72. szerint ahhoz, hogy a *virtus* ragyogjon (NB. a *virtus* jelenthet
erényt, de virtust: derekasságot és férfierényeket is), távol kell tartani a nyugalom rozsdáját (*absit
rubigo quietis*). A 22. egysoros fordítása – „Gyűlölöd és letaszítod a fentit... s újat emelsz fel” – ho-
mályos jóságévé teszi a mondatot. Az olvasóról vagy bármiféle általános alanyról szó sincs az
eredetiben: inkább csak arról, hogy gyűlölet dönti le a magasztos (ill. fenti) dolgokat, a kicsiket
pedig a szeretet emeli fel (esetleg *magasztalja*: *Alta cadunt odiis, parva extolluntur amore*). A 47. for-
dításába a latintól idegen képzavar is bekerül: „Testi erődet kormányozza az ész evezője”, hiszen
az evező nem kormányoz, különösen nem testi erőt – azon túl, hogy a latin szövegben nem is
szerepel. Az eredeti csak arról szól, hogy a test erejéhez add hozzá a megfontolás uralmát
(*Consilii regimen virtuti corporis adde*: talán a *remigium* és a *regimen* hasonlósága révén került ide az
evező).

⁴ Az eredeti és a fordítás közti feszültség sokszor zavaró: a fordítás olykor szentenciásabb akar
lenni magánál a szentenciánál, néha (önkéntesen) kihagy szavakat, néha betold, néha átértel-
mez. Ez azért szerencsétlen, mert az eredeti mondatok is csak öt-hét szóból állnak. Így a 370.-be
csak a fordítással kerül be a „zálog”; a 324.-ben a latin „halandó” (*is mortalis ... qui*) marad el; a 78.
„jótékonyosság” fordulata helyett a latinban „jótékony embert” (*benignus*) olvashatunk, a 158.-ban

A latin eredeti és a magyar fordítás szemlélete sokszor nagyon is eltérő, és ilyenkor bizony a „közérthetőség” kedvéért elvesz az eredeti szellemessége. Ilyen a 257. sententia fordítása: „Csak kölcsönbe kaptuk az életet, nem ajándékba.” Az eredeti éppen fordítva gondolja: eszerint az ember adatott kölcsön az életnek, és nem az élet az embernek (*Homo vitae commodatus non donatus est*). A magyar fordítás egy közhelyt eredményez, és nem is fordítás, hanem szabad variáció; a latin meghökkentő, filozofikus szellemesség. A 229. fordítása – „Kemény az előítélet, ha nincs ítélet” – tömör ugyan, de magyarul érthetetlen. Az eredeti itt is paradox, és inkább arról szól, hogy komoly előítélet az, amelyik már nem is ítéli meg a dolgot (*Grave praecudicium est quod iudicium non habet*). „Ha útítársad beszédes, az út gyorsabban telik” – szól a 116. magyarul, nem különösebben szellemesen. A latin ellenben arról szól – *Comes facundus in via pro vehiculo est* –, hogy a beszédes útítárs szerkezet számunkra (avagy szekér gyanánt/helyett szolgál). Az, hogy gyorsabban telik az idő, ha beszélgetve haladunk, önmagában banalitás, amit a fordító szépen vissza is ad. De az, hogy a társunk ekkor *szekér*, olyan invenció, amit a fordító elsikkaszt. „Az örökös a síró álarc mögött nevet” – mondja a 258. fordítása. Latinul, szó szerint: az örökös sírása nevetés az álarc alatt (*Heredis fletus sub persona risus est*). A latin (nevezzük *eredetinek*) tömörebb és szellemesebb módon egy metaforát használ, amiben a két ellentétet felelteti meg egymásnak. „A vágy még a gyorsaságot is lassúnak találja”, mondja a 176. fordítása, és ezzel az ellentéteket egyesítő metafora újra csak elsikkad. A latin mondat ugyanis nem a vágyról szól, sokkal inkább arról, hogy amikor vágyakozunk, számunkra még a gyorsaság is késlekedés (*Etiam celeritas in desiderio mora est*). „Egy alkalmat se mulassz el: légy mindig óvatos” – szól a 102. fordítása. Ez egy lehetséges megoldás: ha viszont figyelembe vesszük az eredetit (*Cavendi nulla est dimittenda occasio*), helyesebbnek tűnik, ha a gerundiumot is lefordítjuk, valahogy ekképpen: egy alkalmat sem szabad elszalasztanunk arra, hogy figyeljünk. A magyar változat újra csak általánosság, míg a latinból egy, a figyelni/elmulasztani (*cavere/dimittere*) ellentétére épülő paradoxon szól hozzánk. Eszerint ugyanis vannak alkalmak arra, hogy ügyeljünk, figyeljünk a dolgokra (*cavendi occasio*) – nehogy például elszalasszuk őket; másrészt ezek közül az alkalmak közül egyet sem szabad elszalasztanunk (*nulla est dimittenda occasio*).

Mindezek a kiragadott példák arra mutatnak rá, hogy egy drámai dikció szándékosan retorikusan formált mondatait csupa morális tanácsként fordítani olyan, mintha Poloniusszal játszathatnánk el Hamlet szerepét is. A szentenciák ezzel éppen azt veszítik el, amiért a drámai szövegből kiszemezgették őket, amiért fennmaradhattak a drámák elkalldása után is. A kiváló Cato-fordítás után a fordító helyesen ismerte fel, hogy értelmetlen mechanikusan (egy magyarul alig észlelhető) metrumba fordítani a Publilius-féle szentenciákat: de fel kellett volna ismernie, hogy a drámai sorokban a mértéknél sokkal fontosabb a retorika. A Publilius-fordítás így sokszor nem több értelmileg hű, ám alig stilizált kivonatonál.

pedig a „rossz hírrel szerzett nyereség” helyett inkább csak rossz hírrel járó nyereségről (*cum mala fama lucrum*) van szó. A 174. fordítása szerint az ártatlant megtanítja hazudni a fájdalom: a latinban erre csupán *rúkényyszeríti* az (*coget mentiri*). A különbség csak árnyalatnyi annak, aki a latint is érti: azt viszont, aki csak a magyart érti, könnyen félrevezetheti.

Olykor a magyar fordítás csak nehézkesen követi a latint. A bőbeszédű „Hogy barátod van-e, vagy csak akit annak nevezel, elvállik, ha bajba jutsz” a hatszavas 41. szentencia (*Amicum an nomen habeas aperit calamitas*) fordítása. Rövidebben talán úgy mondhatnánk: „csak nevében (vagy: névleg) barátod-e, megmutatja a baj”. A 81. (*Bonorum crimen est officiosus miser*) fordítása tömörségében homályos: „A kötelességtudó ember szerencsétlensége a derekak szégyene.” A fordító számtalan hasonló esetben az efféle mondatot jobban érthető feltételes mondatá alakította át. Egy másfajta megoldás (érthetőbbé téve a *crimen* + Gen. szerkezetet): a derekakra nézve szégyen a nyomorult, aki készséges.

Mindezen bíráló megjegyzések után a recenzens lezárásképp három dolgot emelne ki. Először is: a Cato–Publilius-kötet jócskán felülmúlja a ma oly divatos bölcseleti irodalom tucattermékeit. A válogatás nem az éppen aktuális szerkesztő-kompilátor önkényét, világnézetét és műveltségét tükrözi, hanem egy csaknem kétezer éves hagyományozódás eredményét; a fordításokhoz csatlakozó írások pedig rámutatnak e szövegek fontosságára. Ezek az írások jogosak és hasznosak: a recenzió csupán a (meglévő) ismeretterjesztő és az (óhajtott) szaktudományos jelleg különbségét emelte ki. A fordítás kapcsán csak a latin mondást idéznénk: *fide, sed vide*. A fordítások tartalmilag túlnyomóan jók, megbízhatók: Cato esetében kiválóak, viszont Publilius retorikus stílusának finomságait sokszor nem jelenítik meg. Éppen ezért áll az, amit a borító fülszövege mond: a kötetet „haszonnal forgathatják” „a latin nyelv iránt érdeklődő olvasók is” – különösen azok, akik veszik a fáradságot, hogy megértsék a latin eredetit. A tartalmilag pontos magyar fordítás mögött ugyanis igen szellemes, paradoxonokat kedvelő latin szerző rejlik.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát május 29-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

A vér íze a szájban

Dragomán György: A pusztítás könyve

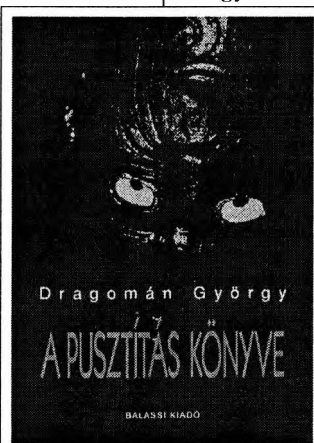
Ha azt mondom, hogy *A pusztítás könyve* radikalista regény, akkor most nem első-sorban arra gondolok, hogy mit mutat meg a hatalom (kelet-európai) viszonyrendszeréből, ezen belül a hatalom ellen ténykedők természetyszerű csapdahelyzetéből, és a térség politikai abszurdjának néha egészen metafizikai dimenzióiból. Nem is csak arra, hogy hogyan kapcsolódik össze benne az egyén társadalmi, közösségbeli kiszolgáltatottsága a létezőknek a természet egészéhez mért általános kiszolgáltatottságával, és hogyan mutat rá a lepusztulás, a barbárság, az elesett, korlátolt vagy korlátok között tartott figurák szegényes, redukált világa a létezés különös titkaira. Minderről sokan és sokfélet írtak már. Dragomán György is nyilvánvalóan sokat tanult – akarva-akaratlanul – többek közt Beckett-től, Mrožektól, Örkénytől, Bodor Ádámtól, Csiki Lászlótól biztosan, sőt talán Krasznahorkai Lászlótól és még a *Barbárok* Móriczától is. Bár a szerző ügyesen megtanulta ezt a leckét, a regény igazi radikalizmusa mégsem ebben áll.

Hanem abban, ahogyan az elbeszélő a főhősön keresztül az eseményeket állandóan annak testén, testi érzékelésén keresztül láttatja. A legapróbb, leghétköznapiabb cselekvések, történések során is szükségesnek érzi közölni velünk, hogy a figura mely testrészei működtek és hogyan, és erre az

akció többi szereplője testileg hogyan reagált. Félreértés ne legyen: mindez csak elvétve kapcsolódik a szexhez, az erotikához. Sajátos világerzékelésről van itt szó, amelynek megjelenítéséhez az irodalom adottságai nem kifejezetten előnyösek, szemben, mondjuk, a képzőművészettel vagy a filmmel. Általában egy elbeszélésben annyit közölnek velünk, hogy a figura leült. Itt ehelyett azt olvassuk, hogy „hátradőlt, nekinyomta a gerincét az ülésnek” (3). Hogy a hős friss levegőt szívott, az ebben a

kötetben úgy szól: „A hideg arcul csapta, megtöltötte az orrát és a tüdejét” (10). Az izmok megfeszülése, az arc-rándulás, a comb, a nyak, a gyomor működése, a vér, a verejték, a nyál fenomenjai ugyanúgy alapos leírás tárgyát képezik, mint a környezet vagy a gondolatok. Mintha a részletek pontos leírása vezetne el valami nagy titokhoz. A kalauz lyukasztója ugyanúgy akkurátusan leírandó, mint az, hogy a főhős, Fábián kése, pontosabban „a penge foka” „a kalauz alkarjához ért” (9). Nem egyszerűen a

karjához, hanem az alkarjához. Viszont hősünk, mikor benyúl Léna bundája alá, a lány meztelen felkarján simít végig (273), nem egyszerűen a karján. Fábián elképze-li, hogy őt hordágyon tolják, s „a gerincében és a derekában érzi a kerekék huppanóit” (57), mint ahogy a végső meneküléskor is, a kormány mögött ülve a terepjáróban „vállában érezte az út zökkenőit” (297). Egy vá-

Balassi Kiadó
Budapest, 2002
298 oldal, 1600 Ft

ratlan csikorgástól hősünknek nemcsak a hátán fut végig a hideg (ez bevett, már-már közhelyes fordulat), de az arcán is felmerednek a borosták (68). Ha meg a csizmáit leveszi, az egyikbe (!) bele is szagol, mielőtt az asztal alá állítja őket (69). És lehetne még hosszan sorolni a hasonló részeket. A legtalálóbbat Szijj Ferenc idézte kritikájában (*Élet és Irodalom*, 2002. aug. 9.): Fábíán „lábujjhegyen, testsúlyát óvatosan egyik lábáról a másikra helyezve az ajtó felé indult”.

A test működésének folyamatos jelenléte, a testi érzékelés bevonása az elbeszélésbe ritka a magyar irodalomban, leginkább csak Nádas Péter prózájára jellemző. Dragománnál ez a törekvés naturalisztikusabb és egyben kicsit erőszakos, sőt mániákus, helyenként erőltetett is. Mikor például azt olvassuk, hogy Fábíán érezte, amint Sára „feneke a bundán és a takarón keresztül a combjának nyomódik” (179), ezt már soknak gondoljuk. Mindent azért mégsem érezhet az ember combja. Néha túlzóak, néha túl részletesek és összességében túlzottan gyakoriak az ilyen szöveghelyek. Mégis azt kell mondanom, ennek a törekvésnek az okos továbbfejlesztése komoly sikerrel kecsegtethet a jövőben. Elsőkötetes szerzőről van szó, és *A pusztítás könyve* első kötetként figyelemre méltóan eredeti. Néhány jelenet különösen jól sikerült (például az almahámozás és a kalauz esete, vagy mikor Fábíán kipróbálja a favágást). Akkor a legjobb ez a próza, amikor sikerül visszafogottan, de erőteljes utalások formájában beépíteni a testi vonatkozásokat, jól kihasználva azt a technikai lehetőséget, hogy az elbeszélés egyes szám harmadik személyű ugyan, de gyakorlatilag mindent a főhősön keresztül érzékelünk.

A pusztítás könyve politikai példázatként is értelmezhető, akár be is határolható a helyszín (valahol az erdélyi hegyekben) és az idő (valamikor a romániai diktatúrában). Lehet, hogy így is kemény és kegyetlen olvasathoz jutunk, de valószínűleg nem elégséges, nem kielégítő olvasathoz. Akkor már inkább naturalista krimi-imitációnak olvasandó a regény,

mely egyszerre idézi fel Bodor Ádám *A részlegét*, David Lynch *Twin Peaks*-ét és a népballadák homályosságát, miközben valahol az általánosságig abszurd Sinistra körzetben lehetünk. Az egyik szereplőnek, a Fábíánt kísérő két férfi egyikének a neve (Bebe) – véletlenül vagy szándékosan? – meg is egyezik a *Sinistra körzet*-beli Nikifor Tescovina kislányának nevével. A nevek és megszólítások egyébként is felidézik Bodor különös világát: Ghiárfás, Dzsukics, Lupu, kormányzó, Rózsák tere. Bebe neve ráadásul még különösebbé válik attól, hogy ragozáskor nem a magyar nyelv szabályai szerint viselkedik. Ha valaki Bebére néz a regényben, akkor az úgy olvasható: „Bebere nézett”, ha Bebével együtt csinál valamit, az úgy, hogy „Bebevel együtt”. A főhős nevééről pedig eldönthetetlen, hogy családnév-e vagy keresztnév. Máskülönben viszonylag kevés név fordul elő a könyvben (ezen kívül nagyjából még a kormányzó féltestvére, Német, meg a kormányzó lányai, Léna és Sára szerepelnek névvel, a többiek csak mint: orvos, kalauz, öregasszony, fiú, férfi, emberek, többiek). Miként a névadásban, ebben a névtelenségben is van valami furcsa rejtélyesség.

A történet egyik alapszava is a rejtély. Fábíán eleve rejtélyes okokból kerül az isten háta mögötti városba (annyit tudunk meg, hogy parancsmegtagadásért, büntetésből, és hogy huszonhat éves, eredetileg mérnök lehetett), ahol a kormányzó és féltestvére közti rejtélyes harchoz asszisztálhat, végül rejtélyes módon hagyja el a terepet a kormányzó nagyobbik lányával, Lénával. Közben csak úgy hemzsegnek a titokzatosságok (miért kell az épülő barakkokat lerombolni? ki és miért ölte le és temette a föld alá a szarvasokat? hogy halt meg a kormányzó felesége? mi történt a lányával? stb). És a regény végére szinte semmi nem oldódik meg. Nem minden feszültség és izgalom nélküli bizonytalanságban hagyja olvasóját az utolsó oldalon a szerző, de ez egyáltalán nem baj. Mindez – egyfajta ellen-krimiként olvasva a könyvet – határozottan élvezetes tud lenni. En-

gem a vége felé szaporodó verekedések és lövöldözések sem zavartak különösebben, legalábbis nem annyira, mint az *ÉS* kritikáját. Bár igazából végig jobban érdekelt, hogyan sikerül egy favágás leírása, mint egy erőszakos akcióé. Hogyan is kell és lehet a fejszével „vállból mozogni”. A véres

hatalmi harcok taglalásánál meg szívesebben olvastam azt, hogy milyen is lenne a vér íze, ha hősünk a vonaton megválna a száját a bicskájával. Az meg különösen tetszett, hogy nem vágja meg, csak eljátszik a szöveg azzal a lehetőséggel, hogy mi lenne, ha megválna.

VARGA EMŐKE

A minden, ami elúszott és a valami,
ami megmaradt

Gellén-Miklós Gábor: *Rossz alvó*

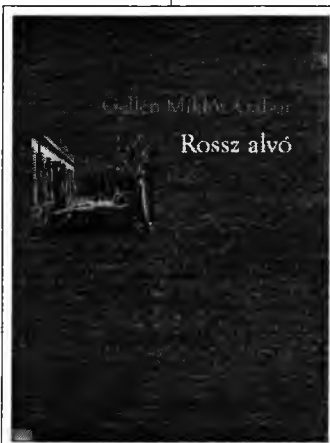
Gellén-Miklós Gábor első kötete, a *Rossz alvó* verstémái, szerepjátékai, ciklikus formaelve, intertextuális utalásai és főként a sajátos metaforizációs folyamatban bemutatott vízmotívum azoknak a kérdéseknek a kirajzolódását teszi fontossá, melyek a folytonosság és a diszparitás ellentétének egyidejű érvényességére és értékhordozására vonatkoznak. Túljuthatunk-e gőzölgő vízbe öltözötten, naprakészen, holdra váltan saját én-körünkön? Kiérmelhetjük-e a kérdésekre jövő csendet, szóra bírhatjuk-e a réseket, tapasztalhatunk-e valamit az ablakon túl mindent beborító kávébarna ég mögött?

A kötet ciklusai a folytonosság érzetét keltik, mintha a forma rangjára emelnék a képet: a kövek felett

kitartóan munkálkodó víz látványát. És ahogy a vízkoptatta kő, mintha torzó és mintha új is lenne egyszerre: a versek az

elúszott és megfoghatatlanná vált 'valami' hiányát és folytathatatlanságát is érzékeltetik. Az első ciklus, a *Szabadulási kísérlet* verseiben a víz mint a négy arché egyike, mint a levegőhöz hasonlatosan fontos létközeg, majd egyre inkább mint az egyedül lehetséges létközeg mutatkozik meg. Már az első, címadó verstől, de főként a másodiktól fogva (*Halak beszéde*) valamiféle születés előtti állapotot sejtet, illetve egy épp annyira ismerős, mint amennyire ismeretlen világ jelzéseként szerepel. Hő-, jég- és köd-

szerű változatairól (*A tél beszél, Szabadulási kísérlet*) épp úgy szó van, mint szennye-

JAK-füzetek 125.
József Attila Kör-Kijárat Kiadó
Budapest, 2002
60 oldal, 650 Ft

zett, elhasznált formáiról: gőzölgő húslé, mosogatóvíz, pocsolva, egy vízfolyó tartalma (*Rossz alvó, Könnyű búvár, Clair-obscur, Víziszony*). A víz, a folyékony közeg, bár eleinte a fizikai és spirituális értékek átmentését segíti, magasabb kvalitásokat hordozó életemennek tetszik: „Tisztán kell belépni a házba, / ahol a víznek van lakása / és a mély áramlatoknak. Ott / fog megszületni” (*Halak beszéde*), ám a megszokott levegőközegetől eltérő tulajdonságai miatt akadályozza a magunkra találást: „Iszapvárban / nincsen bölcső, nincsen ringás, / elúszik mind. Ami megmarad, / arra a víz néz. Könnyű neki, / könnytelen” (*Halak beszéde*), sőt szorongást kelt: „Egy folyóban élek. Vízfolyóban. / Folyamatos életvesztésben” (*Víziszony*), majd működésbe lép a camera obscura, s a visszajáráról látjuk ugyanazt: „Nevetséges az eső, / ahogy csorog le az üvegen, / felhabzik tőle a számban / a szappan” (*Clair-obscur*); „Csak süllyedni, mint a kávéskanál / a sűrű mosogatóvízben. / Vegytiszta közeg, némi megtisztulás.” (*Könnyűbúvár*)

Gellén-Miklós Gábor verseiben a víz (és rokon értelmű szavai) egy szélesebb értelemben vett metaforizációs folyamatot elindító témaelem, mely átjárja, átmossa az első ciklus (*Szabadulási kísérlet*) minden versét, és a levegő mellett és ellenében a tapasztalás új dimenzióját nyitja meg. A költői én így önmaga világába: múltja emlékeibe, jelene kibogozhatatlan eseménytöredékeibe, vágyai jövőjébe tekint be, saját mítoszát keresi. A versek e mitopoetikus látásmódra (Gadamer) tett kísérlete eredményes, hiszen az említett metaforizációs folyamat sikeresen kapcsolja össze a víz tulajdonságait a cseppfolyóssá vagy épp megfoghatóvá, a poétikai értelemben tárgyszerűvé tett szavakéival. Az ár-apályszerű mozgást végző szavaknak be- és kijáráruk lesz nemcsak a fülön, a hallószerveken, hanem a szájon és az emésztőrendszeren keresztül is. Ugyanakkor nyelvi eszközből a megfigyelés tárgyává, szemantikai szerepcserével: jelölőből jelöltté válnak („az alanyból tárgy lesz,

így tapintható”, *Szabadulási kísérlet*). Tanúi lehetünk tehát annak, hogy a költői én, mintegy a víz és a szavak hátán, miként utazza be azt a világot, mely leginkább saját testi, spirituális és lelki tájaival azonos.

Az első ciklus versalanyainak ‘alámerülése’ többszörösen is megtörténik: versről versre, ugyanakkor ezek összességében is nyomon követhető a megmerítkezés le- és fölfelé irányuló mozgása, hiszen szemantikai értelemben a *Szabadulási kísérlet* minden verse a ciklus egészben teljesedik ki. Ennek (tehát e többszörösségnek és ciklikusságnak) az oka pedig az, hogy nemcsak a szóelemek és a nyelvi jelentésegységek szintjén, valamint az említett metaforizációs folyamat révén épül ki a versek közti láncszerű kapcsolat, hanem a költői képek referenciális sajátossága révén is. Legalább annyira fontos ugyanis a képi referenciának a soron következő versre történő utalása, mint a (virtuális) valóságra vonatkoztatottsága. A ciklusba rendeződést tematikus szempontból ugyanakkor egy olyan lélekfolyamat kirajzolódása alakítja, mely azonos az én-kör megtapasztalásán és kiismerésén keresztül történő kitörni vágyással: egy *szabadulási kísérlet* végrehajtásával. Anélkül, hogy a versciklus láncolatát rigorózan végigkövetnénk, egy példa a verskontextusnak a vers határain túli érvényesüléséről, vagyis a ciklus-építésről: A *könnytelenségről* beszélő és a születés előtti állapotot idéző *Halak beszéde* után a *Clair-obscur* egyszerre teremt új szöveghatárokat és folytatja a megelőző verset: az ablakon lecsorgó eső könnyezést idéző látványával és szokatlan bemutatásával / bemutatkozásával ugyanis („Jó napot, én vagyok az eső”) a vers a *Halak beszédének* enigmatikus téridejébe lép vissza, de az iróniában rejlő távolságtartó erővel élve (*nevetséges az eső, / ahogy csorog le az üvegen*) saját szövegterének, szövegvilágának autonomitását is kiépíti.

S hogy mi a szabadulási kísérlet eredménye? Úgy tűnik, ezen a ponton az olvasó pragmatikus szemlélete csorbát szenved. Nincs ugyanis sem eredmény, sem

eredménytelenség. A szándék kísérlet-jellegéről szerezhetünk bizonyosságot, s arról, hogy minden tapasztalás újabbat és újabbat nyithat meg. Igaz, optimizmusra sincs okunk: az értékhordozó szavakra rákoppannak a gúny kifejezései: „Épp csak jelen lenni ebben a folyamatban. / Fele test-súllyal, minimumra állított pulzussal. / Aztán a koppanás: a mosogatótól alja. / Kezelésbe vesz, elringat a lúg.”

Az én határainak hollétét, az individuum kompetenciáját más szempontból, de az ismert szemantikai játékkal, jelölő és jelölt kapcsolatának megbontásával folytatja tovább a második ciklus. A jelölő önálló életre kel, konkrétan: maga a *név* 'tulajdonnév, megnevezés' válik viselőjétől függetlenné. Kicsi lesz vagy nagy, akár veszélyes és támadó. Tévelygéseit terhet jelentenek egykori viselőjének (*Névmeze*), ám a tőle megszabadult, egyre inkább pusztán fizikai valójában létező lírai „szereplő” szintén arctalannak és térbe-vetettnek érzi magát, akár gigantikusra növekednek (*A négy elem, Ablakot nyit*), akár összezsugorodnak (*Arctalan körvonal, Szűk sikátorban jársz*) körötte a terek.

A második ciklus verseinek összetartozása kevésbé értelmezhető valamiféle folymatszerűség felől, a kapcsolat lazább, elsősorban a témára korlátozódik. Most fiktív séta, melynek *poétikája* van, melyet tervezgetés és gondolatok előznek meg vagy inkább a maga megfogható konkrétságával kecsegtető, de egyszerre absztrakcióba játszó tér égtájain és óceánjain zajló vándorlás tanúi lehetünk.

Az első ciklus az *épp csak jelen lenni* tapasztalatával, a második ciklus egy elképzelt, de kétségbe is vont célba érés élményével zárul: „Csúfoljanak bár /bütykös ujjú vándornak, aki rést keres / a mesék precíz felületein, nem hogy belépjen / a körforgásba, csak hogy belessen, hallgatózzon. / (...) Így csak elképzeled a célba érést, / a tompa puffanást.” (*Hozd vissza máskor*)

A *Tavaszhang*-ciklus az évszak archetipikus elemeit használja fel a megnyílás, a dialóguskeresés szándékának ér-

zékeltetésére. A tavasz illékonyságára, csalfaságára épülő képzetekre is rájátszik, megteremtve evvel – a korábbi ciklusokban megfigyelhető ál-terek és ál-idők után – az ál-történetek „elbeszélésének” lehetőségét. Az összefüggések látszólagosak és talányosak vagy éppen szűrkeségükkel és átlagosságukkal tüntetnek. Bár megjelenik a grammatikai második személy után a harmadik is, a kommunikációs csatorna zavara azonban nem szűnik meg: „Én nyaralok: ő kitelel. / Szólok hozzá: nem felel. / Integetek: nem köszön. / Elzavarom: visszajön.” Abszurd szituációba ülteti az individuum dialógusteremtésének lehetetlenségét a cikluszáró *Teli szájjal*, jelképként használva a filmszakadás motívumát és új lehetőségként állítva a fűr-késsz inkább 'programját'.

Gellén-Miklós Gábor kötetének versei több szempontból a hermetizmus költői hagyományához köthetők. E megállapításra leginkább a *Ragacsos lények* ciklus költeményei adnak okot, melyekben uralkodóvá válik a koherens értelmi felépítettség megtagadása, az üres helyek potenciális sokjelentésűsége, a kommunikáció megszakadásának érzete. A *Belőled mentek világgá* című vers reprezentatívan mutatja, hogy nem működnek akadálytalanul a nem-érzékire való vonatkoztatás allegorikus szabályai, hogy e képek (a hermetikus metaforához hasonlóan) visszaautalnak saját nyelvi megalkotottságukra: „A mohában mássalhangzók laknak, / általuk leszel hangtalanul mássá. / Keresd, keresd a szavakat, / mik belőled mentek világgá.” A zárásig az érzetek kialakulását és nem az értelem koherens kibomlását segíti a vers, azonosítási kísérleteink alól kisiklana a kvázi-allegorikus alakok, egy felépülni látszó viszonyrendszernek épp csak néhány elemét ismerjük meg.

A negyedik ciklus heterogénebb az előzőknél, itt ugyanis az enigmatikus és az értelmi koherenciát ironikusan megtagadó versek mellett megtaláljuk a közérthetőségre és a formai szempontból csaknem monotonításra törekvő költeményeket is. Az *Anakreon naplójából*, az *Öregember éneke*,

az *Apokrif* és (ide tartozik az előző ciklusból) a *Virágénekek* ráadásul nyíltan vállalja ismert versvilágok megidézését, a költői maszket, magát a szerepjátékot. Bennük egyszerre állítja és tagadja a költő, hogy a poézis múltja mint viszonyítási pont nélkülözhetetlen és fontos, de épp ilyen lényeges az eltávolodás, a különbözni tudás is. Deszakrális és profán elemek, az ironia és a gúny jelenléte jelzi az elfogadás és az elutasítás ambivalenciáját.

A *Rossz alvó* utolsó ciklusa mindössze négy, de lényeges és valóban zárópozícióba illő verset tartalmaz. A kötet motívumainak újbóli 'előszámlálása' a mikro- és makroterek bezárulása (*Élet fája, fa gyümölcse, Apró ütközések*), a deszakrális és profán elemek fokozódása (*Élet fája, fa gyümölcse, Forгатókönyv*), az időfolyamat végtelenítése (*A sűrűben vagyunk*), de mindenek előtt a költeményekben űzött komoly játék színpadias leleplezése megerősíti és árnyalja a korábbi ciklusok poétikai megoldásait. Ez utóbbi megállapítás különösen a *Forгатókönyv* című záróverset jellemzi, mely az egész kötet anyagát hangsúlyosan a virtualitásba tolja. A költő most mint az általa értelmezett, az általa életre

keltett világ legfőbb irányítója és rendezője mutatkozik meg. Kívüle és felette áll a dolgoknak, a mitopoetikus vándorlások után visszanyeri önmagát, legalább is a hétköznapi hétköznapi értelemben vett stabilitását, melyet a sorban vonuló évszakok és évek jelképeznek. A történetek fölött *ezentúl is ott függő csillár* – mint a megfigyelés szimbóluma – persze „tudja”: a dolgok eredeti rendjének nem pusztán visszaállításáról van szó, a viviszekciós művelet nem volt hiábavaló. Amit megnyertünk, az ugyan nem több, de nem is kevesebb, mint az élet egyszerű vagy kicsinyes, csodának tetsző vagy szorongást keltő folyamatainak érzékelhetőségét, a megfigyelés szükségességét igazoló tudás. A kötet záróversei ezért a befejezést nem a cél, hanem a valamely pontig történő eljutás, elérkezés értelmében rajzolják meg.

A rútságban a szép keresése, a forma fegyelmezettsége, a szavak valódiságába vetett hit, az egykori fabbrók munkáit idéző, megcsiszolt, 'kikovácsolt' szavak Gellén-Miklós Gábor verseiben ellenpontját képezik a szorongásnak, a bizarrnak, feltételt teremtenek a folytathatóságnak mint értéknek.

A palást és a hímzőtű

Kajetan Kovič: *Bodzaórák*

Kajetan Kovič verseskötetéből (amely egyetlen vers, *A fekete golyó* kivételével nemcsak újraközi az 1979-es, Lator László fordította gyűjtemény anyagát, hanem annak terjedelmét a folyóiratokban megjelent, illetve új fordításokkal nagyjából a duplájára növeli) több, egymást kiegészítő vagy akár egymással feszültségben álló költői arckép bontakozik ki. Ezek az arcok természetesen egy pálya állomásait, korszakait is jelölhetnék, de mivel a kötet – nyilvánvaló szerkesztői döntés következtében – nem nyújt kronologikus eligazítást, így az olvasó, aki az első ciklus elejétől sorban haladva olvasza a verseket, meglepő és finom áttűnésekkel fog szembesülni. Ez a sokszínűség persze nem is olyan meglepő annak tudatában, hogy a szlovén költő pályája immár fél évszázadot ível át, s ilyenformán a könyv utolsó versének (Zs) zárósorai nem csupán a költőileg megfogalmazott egzisztenciális tapasztalatnak adnak kifejezést, hanem az életmű során kidolgozott különböző költészetfelfogásoknak, poétikai attitűdöknek is: „Mulandó minták, váltjuk egymást körben, / ezer alakzat egy varázstükörben.”

Az egyik meghatározó hangfekvést leginkább *sötét bukolikának* nevezném. A természet ezekben a versekben épp annyira meghitt terep, amennyire a halál, vagy árnyaltabban fogalmazva: a pusztulás, a leépülés, a romlás állapota meghitt lehet.

A vidéki (falusi) élet attribútumaival felruházott környezetet benépesítő elemek és szereplők, a penészes falak, az „ázott kutyák”, az erdei állatok és „a fiúk”, ennek a világnak a szintén pusztulásra ítélt lakói valamiképpen egyetlen egészet alkotnak. Ez a világ nem hasad meg, nem válik ketté az ember és a környezete között, mivel mindkettejüket az egyetemes elmúlás motívumai uralják. Itt csak vonzások működnek, nincsenek választások.

Az ősztönállapot képei határozzák meg a szövegeket, a versvilág terepét pedig a szagok, a folyékony elemek (vizek, esők, izzadság, vér) és a növényi lét dominanciája: „Fiúk szaladnak a tarlón, / és a sötét magányos erdőn / reszketnek, mint a kiskutyák” (Láz); (az erdő) „várja a rozsdás sápadt lombokat, / jöjjön az ősz derekkel, / legyen zavaros a patak, / sötét a reggel.” (Ősz) Ebben a fenyegetően ismerős közegben az élet keletkezése, a termékenység és az újjászületés is az örök, személytelen világrend része, ahol az *Április* című vers beszélője a tavasz érkezése látán kissé döbbenten teszi fel a kérdést: „Mit kezdjek e virágzó televénnyel?”

Kajetan Kovič másik arca az ismerős, hagyományos *modernista költői szerep* vonásait viseli magán. A költői feladat, küldetés tudat, képviselőt pátozást kibontó versbeszédet, a „[t]eljes akarok lenni” (*Tűzvíz*) vagy az „építeni jó” (*Építem*) kife-

Fordította Baka István,
Csordás Gábor, Lator László,
Tótfalusi István
Kiseurópa
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2002
144 oldal, 1200 Ft

lentéseket ma, érthető módon, némi székepszis övezi. A költő ezekben a szövegekben a világ kiemelt jelentőségű, annak morális integritását szavatóló szereplője. „Mert nem éneklek többé azokról, / akik nem méltók a szóra”, olvashatjuk a *Fekete imában*, de talán még fontosabb a *lelkis-meret órája* összegző zárata: „Nem emlékmű vagy, / eleven hangya vagy. / Csöpp gerendát kell a világ tetejére cipelned. / Te nem számítasz, / csak a gerenda számít. // S talán a hangyaboly.” Azt, hogy mindezek a helyek nem teljes egészében a hatvanas-hetvenes évek költői közbeszédének a dokumentumai, tehát nem korlátozhatók Kovič költészetének korai szakaszára-szakaszaira, jól példázza a *Levél Izet Sarajličnak* című, 1993-as kezdetű költemény: „Izet, kezdetben az Ige volt, nem a fegyver. / Szarajevót védjék meg a dalok.” A kötetből kiolvasható költői szerepfelfogás azonban távolról sem ennyire egyenlő. Az ismeretlen, fiatal költőtársnak szóló *A könyv vége* ironikus-sztoikus hangütése („könnyű szívvel készülsz / kockára tenni sorsodat, / és megismételni a régi költők / minden tévedését”) vagy a Weöres Sándor emlékeztetere írott *Látogatás* („Öreg költőt / ne látogassatok meg! / [...] / Összes verseik / ötödik kiadása / nem fénylik a homlokukról”) jóval fanyarabb hangon idéz meg egy-egy költői sorsot.

A két szerepminta, a dal erejében és küldetésességében hívó, illetve a saját esendőségével számoló költő mintha egymás mellett élne a *Bodzaórák* verseiben – mint ahogy a sötét bukolika világa mellett nem ritkán megjelenik az utópia világa is (*Óceán, Zanzibár, Dél szigete, Nyár*). A legtöbbszor az elveszett vagy legalábbis rejtőzködő utópia képeivel szembesülünk, az értékkel teli ellenvilág nehezen vagy csak időlegesen közelíthető meg: „Visszatérsz a látható világba / az olajfák honából, / földönfutó király.” (Az *olajfák hona*) Mindez annak a költőszerepnek a közismert, nagy toposzára is visszavezethető, melyben a költő az értékek „valódi” világának közvetítőjeként jelenik meg.

Kovič költészetének talán legfőbb erénye, hogy az efféle hagyományos tematikai elemekből szokatlan-újszerű alkotást képes létrehozni. A látszólagos poétikai konzervativizmus ravasz kettősséget takar. Ez a kettősség a képalkotás tekintetében a tradicionális-köznapi képek finom elmozdításában, váratlan egymáshoz rendelésében nyilvánul meg – ennek példáját a *Pastorale* című munkából vettem: „A pirkadat még odább van. / A cseléd hajába zokog. / Izzanak fagyos homályban / gyertyák és szűz hajlatok.” Az utolsó két sor sűrített, intenzív módon jeleníti meg a részleteiben kibontatlan, mégis plasztikusan érzékeltetett, tragédiákat hordozó, baljós világállapotot.

Ez a hosszabb leírásokra épülő, a metafora helyett inkább az allegorizist használó módszer olyan, magyar nyelven (Csordás Gábor fordításában) is kifejezetten súlyos költeményekben éri el a csúcst, mint a *Szibériai ciklus*, *kommentárral* vagy a *Varázstükör* nagy szonettciklusa, ahol a közvetlen, az eltávolító ironiát vagy idézőjelességet nélkülöző versbeszéd keresetlennek és bizonyos értelemben távolságtartónak hat (amiben nagy része van a szonettek túlnyomó részében uralkodó egyes szám harmadik személyű megszólalásnak). Egyfajta leíró jellegű személytelenség lép működésbe, legalábbis abban az értelemben, hogy nem a költői én egyedisége és egyszerűsége kerül a versek centrumába. A szonettek higgadt, tárgyilagos hangú retorikája, köznapi témaválasztásai, illetve a minden bombasztikus elemet nélkülöző, letisztult megfogalmazásmód sajátos feszültségbe kerül a tökéletesre csiszolt formával. A teázásról, a húslevesfőzésről, a macskáról vagy a kamionszofőrökről szóló költemények egytől egyig mesterdarabok – Kajetan Kovič *Varázstükör*-ciklusa, azt hiszem, az elmúlt esztendő magyar lírafordításának kiemelkedő eseményei közé tartozik.

A fentebb idézett „csak a gerenda számít” kijelentés, amennyiben nem a költőszerep szűkebb értelemben vett társadalmi („lobogónk, Petőfi”-típusú) vonatko-

zásaival, illetve nem is a lehető legtágabb értelemben vett metafizikai („a világ titkos törvényhozói”-típusú) szerepfelfogással állítjuk kapcsolatba, hanem a tradícióban megképződő kultúrával, az európai költészet szerves jellegével hozzuk összefüggésbe, összecseng a szonettciklus legfontosabb költői önvallomásával: „Az ügyes mester rímeket dobálva / csak egy

magtár bérlője, őre lesz, / és nem több minden hozzájárulása, // mint mikor egy másoló szerzetes / a szavakból szőtt isteni palástra / egy vagy két szálát maga ráhimez.” (A hozzájárulás) Mindennek ellenére Kajetan Kovič modern személytelenségének megvannak a maga korlátai: a hímzőtű a sajátja, az öltései pedig végképp összetéveszthetetlenek.

GYÖRÖK EDINA

Apória és belátás

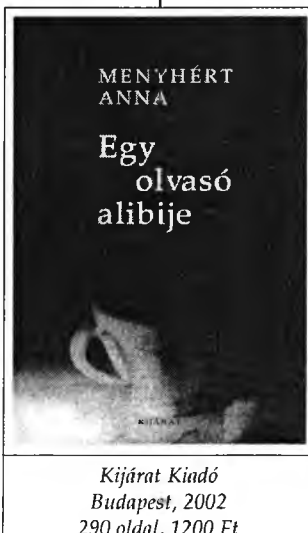
Menyhért Anna: Egy olvasó alibije

Menyhért Anna *Egy olvasó alibije* című könyve a mostani irodalomtudományi és kiadói divatnak megfelelően kritika- és tanulmánygyűjtemény, nagyon különböző célú és terjedelmű, többnyire már megjelentetett szövegek miscellanea-szerű halmaza. Itt minden írásnak története van. Az *Élet és Irodalom*ban közölt alkalmi könyvkritikák alkotják az egyik terjedelmes szövegblokkot, amelyben a szerző alapos elméleti képzettségét publicisztikában szokatlanul következetes és irodalomteoretikában szokatlanul olvasható módon hozza játékba. Nagyobb tanulmányai (Az *élet(ct)* írja, írja... című, Babits költészetében a szerep és én viszonyát elemző írás vagy a *Dialógus, ideológia, perszonalifikáció*) szigorú ér-

meneten alapulnak; igazi argumentációs csemegék, ötletbörzék, kissé az amerikai elméletírók, például Barbara Johnson csa-

varos dekonstruktív stílusát idézve. Menyhért ezenkívül erős feminista problémaérzékenységgel bír, és szinte mindig túllép azon az itthon oly gyakori szemináriumi igényszinten, amely beéri a külföldi eredmények, szlogenek távolságtartó ismertetésével. Menyhért applikál és interpretál (főképp kedveli összehozni a század első felének szerzőit – Ignotust, Babitsot – a feminizmussal).

A kötet teoretikus erőfeszítései azonban elsősorban az olvasás témájára összpontosulnak – erre vonatkozik minden további fogalom (ideológia, dialógus, a nyelv uralhatósága...) –, de az

írásokat formailag is az olvasóval való sajátos viszony határozza meg. Az ÉS-beli kritikák esetében a hetilap-mivolt és a publicisztikával szemben teremtett elvárások (és ezzel párhuzamosan a referencia-központú, élvező olvasói attitűd) élesen szemben állnak a – Menyhért Anna kritikusi szemléletét meghatározó – recepcióesztétikában megfogalmazott interszubjektív megoszthatóság, diskurzív hozzáférhetőség elvével. Miképpen is nyújthatna a kritikus kimerítő szakmai bepillantást az érvelését irányító előfeltevésekbe a kávé és pogácsa mellett szemezgető türelmetlen kényelmi olvasónak? A kérdés persze sarkított, de bizonyos értelemben modellelzi az irodalomkritika átfogó dilemmáját, a tudományos és nem-tudományos kritika szembeállítását. Válaszként Menyhért egy szövegtechnikai megoldást javall, amely, úgy tűnik, működőképes: a teoretikus vizsgálat érveit a társalgási nyelvezet ironikus vagy mesélő fordulataival, utalószavakkal részekre szabdalt, hangsúlyozottan hétköznapi szintaxisával próbálja meg átítatni. Első látásra ez kissé problematikus, regiszterkeverő technikának tűnhet, azonban felfoghatjuk úgy is, hogy mindenki képes artikulált (nyelvi) formában gondolkodni, és feltenni olyan kérdéseket, amelyek a vég-sőkig élezve, saját lendületüknél fogva át-leptethetők a teória dimenziójába. Tulajdonképpen egy egyszerűcske igazság búvik meg eme elképzelés mögött: a tudományos–nem tudományos talán nem is el-lentét, hanem fokozati kérdés. Bizonyos értelemben a szerző is erre a problémára utal Szilasi László *A Kopereczky-effektus* című kötetéről írt recenziójában: Szilasi könyve egy ültő helyben, regényszerűen, laikus módon is élvezettel is olvasható, annak ellenére, hogy korszakokon átívelő történeti összefüggéseket térképez föl.

A Szilasi-recenzióhoz hasonlóan a többi ÉS-beli írásban is észrevehető az elméleti szál következetes, ám az elemzett szöveghez idomuló jelenléte. Menyhért Tolnai Ottó *Balkáni babér* című könyvében a katalekták nem-műfaji mivoltára, az or-

szághatárok és szöveghatárok elmosásának, áthágásának, áthidalásának veszélyeire mutat rá; Térey *Drezdájában* az olvasást segítő központi referencia közrebocsátását, az „olvass, hogy olvashassak” baráti gesztusát üdvözli, ezzel szemben Podmaniczky Szilárd *A hidraulikus menyasszonyát* a támpontok hiánya, az olvasói elvárások kisiklásának neoavantgárd egysíkúsága miatt kifogásolja, ahogy Szirák Péternél is észreveszi azt, hogy a metaolvasói pozíció megnehezíti a saját olvasói tapasztalat hozzáférhetőségét.

A *Kosztolányi körül* című írásában teoretikus megközelítés és költői gyakorlat között sajátos kapcsolat létesül. Először Szegedy-Maszák Mihály véleményével szembesülünk, aki Kosztolányi esszéit, prózáját távlatváltó, viszonylagosító beszédmódjuk révén a mai irodalomtudományos diskurzusokkal párbeszédképesnek ismeri el, s így a kánon centrumába való belépésre jelöli ki. Menyhért azonban a lírai korpusz kanonikus jogaira is rákérdez, mégpedig azon az alapon, hogy a líra is képes lehet poétikai kérdésekre aktuális, válaszokat adni. A líra tehát párbeszédre léphet a teóriával, ahogy az például Varró Dániel Kosztolányi-paródiáiban is látható: Varró játékosan tiszteletudó intertextusai teoretikus kommentárokként is értelmezhetők. Lehetséges tehát az irodalmi szöveg határáthágása az aktív teoretikus részvétel irányában; és ez bizonyos módon visszatükrözi a Menyhért írásait impliciten átszövő problematikát, az olvasásnak ellenálló elmélet olvashatóvá válását.

A kötetben az utóbbi évek kritikái mellett a szerző figyelemreméltó tanulmányaiból is válogatott, részint először nyilvánosságra kerülő, részint már megjelent írásokat (a feminista *Hír-nők* honlapján és az *Alföldben* publikált *Kaland és kánon*, *Az olvasó alibije*, a '90-es évek irodalmát áttekintő *Szétszálazás és összerakás*, valamint a századelő néhány kedves szerzőjének elemzése, amely részleteiben az előző kötet, *Az ének éneke* alapkoncepcióját, a lírai én kérdését viszi tovább).

Ez utóbbiakhoz tartozik Az „énem”-e – az „én” neve című tanulmány, amelyben Babits versei, a líra jövőjéről vallott nézetei, Hegel általános és egyedi viszonyát tárgyzó gondolatai és Judith Butler gender-fogalma kerülnek egymás mellé a teoretikus boncasztalon. Babits *Régen elzengtek Sappho napjai* című versének elemzése azt a benyomást kelti, mintha az irodalmi szöveg maga mondaná ki az elméleti passzusokat: a versbeli énnak a lírához való viszonya nő–férfi viszonyként interpretálható, amelyben a nő, a szaphói líra úgy jelenik meg, mint a babitsi magánén és a közért szóló én közti közvetítés akadálya. Babits számára azonban a líra funkcióvesztése ellenpontoszható a nyelv, a másik poétikai uralása által, egybehangzóan Hegel azon elképzelésével, miszerint az egyedi tárgy is általános szintre emelhető, ha megfosztva egyedítő minőségeitől feloldódik a szubjektum gondolkodásában.

Menyhért Az *élet(et) írja, írja...* című tanulmányában Babbitshoz hasonlóan Szabó Lőrinc is bevonódik a nyelv uralásának paradigmájába, amelyet a költő *Vers és valóság* című önkomentár-gyűjteményéből származó passzusok elemzése támaszt alá. Az egyik ilyen passzusban Szabó elbeszéli, hogy egy kocsmába térvén versbe szed egy mélabús mulatós jelenetet, amelynek szereplői s a kocsmá tulajdonosa később sorra felbukkannak nála, hogy jelentsék, ők a vers hús-vér szereplői, és hogy beszámoljanak a gazdasági sikerről, amelyet neki köszönhetnek: az emberek azért térnek be ezentúl a Háromcsőrű Kacsába, hogy éppen olyan jól mulassanak, ahogy az le van írva. Az irodalmi szöveg és az úgynevezett valóság közti határ tehát szabadon átjárható – az ilyen és ehhez hasonló események ássák alá Szabó azon késztetését, hogy a fikciót és a valóságot elválassza egymástól, és az előbbit az utóbbival magyarázza. Látható, hogy Babitscsal szemben Szabó Lőrinc viszonya a nyelvhez más irányú ívet ír le: az uralhatatlan nyelvi erő elleni kezdeti küzdelmektől eljut addig a belátásig, hogy a valóság

is egy fikció, a visszamenőlegesen megalkotott élettörténet részeként fogható fel. Az uralom sikerességének kezdeti illúzióját azonban egy hatásos jelenet támogatja meg: a költő kommentárjait nem maga veti papírra, hanem tollba mondja egy láthatatlan, néma íródeáknak, feltehetően egy nőnek, akinek élő jelenléte visszaigazolásként szolgál, és oldja a szerző és olvasó közti lényegi aszimmetriát. Eme hallgatólag első olvasó, bár ezen tanulmányban csak izgalmas kitérőt, jól elhelyezett filozofikus toposzt képez, a kötet további írásainak perspektívájából egyfajta mindig visszatérő koncepció kiindulópontjának látszik. Úgy tűnik, a koncepció az olvasónak, a másinak, a nőnek a nyelv uralhatatlanságának felismerésében játszott szerepét érinti.

A kötet kvázi címadó tanulmánya, Az *olvasó alibije* az olvasó logikai lehetetlenséggel átitatott pozícióját próbálja megvilágítani azzal, hogy összeveti a detektívregények szereplőinek sajátos ismeretelméleti rácsozatával: a szerző a gyilkossal, a szöveg a hullával, az olvasó pedig a detektívvel áll párhuzamban. A detektívhez hasonlóan az olvasónak sincs birtokában az egyedül helyes történet (az igazság), hanem nyomokból (szövegekből) kell azt rekonstruálnia. A krimi magát az olvasást modellezi, manipulatív játéka az olvasóval pedig azt tesz lehetővé, hogy az felismerje saját pozíciójának végtelenül bizonytalan jellegét.

A kötet legfigyelemreméltóbb szövege a Menyhért doktori dolgozatának témáját összegző, eddig nem publikált *Dialógus, ideológia, perszifikáció. Bahtyin/Volosinov és Paul de Man*, amely a címben jelzett irányvonalon több, egymástól első látásra független témát érint: Bahtyin szerzőségének máig feloldatlan filológiai rejtélyét, Volosinov és de Man dialógusmodelljét, de Mannak az olvasó és a szerző aszimmetrikus viszonyára vonatkozó nézeteit.

Amerikai fordítói és kutatói Bahtyint a dekonstrukció ellenfeleként, meghaladójaként mutatják be, Menyhért azonban rávilágít arra, hogy ez a tendencia csak a

hagiografikus életrajz, anekdoták és szóbeli tanúságtételek, félrefordítások és esszencialista értelmezések kultikus eljárásainak segítségével képződhet meg. A kultuszképző eljárások egyik alapvető vonása a téma és a koncepció összefonódása, amelynek az lesz a következménye, hogy Bahtyin fogalmai, elméleti tételei a filológiai szabályok helyére lépnek, a korpuszban tapasztalható minden ellentmondás, hiba, hermeneutikai nehézség pedig egy totális terv részeként lepleződik le, amellyel Bahtyinnak az volt a célja, hogy a diktatorikus cenzúrát kijátssza a Leo Strauss-i sorok közti olvasás, a képes beszéd logikája szerint. De mint Menyhért Anna rámutat, ilyen elméleti alapon kérdésessé válik, hogy az ideológiát el lehet-e egyáltalán választani saját szövegsülésétől. A tanulmány ezen része a de Man-i radikális dyslexia fogalmának elemzésével fejeződik be: az olvasó a referencia tekintetében nem képes döntést hozni, s amennyiben a referencia a szerző kilétére vonatkozik, az olvasónak be kell érnie azzal a felimeréssel, hogy „a szerző eredetileg nem szubjektum, hanem az olvashatóság általában vett metaforája”. A de Man-i aporetikus benuatláson túllépve Menyhért azonban újfent visszatér a szerzői szándék gondolatához: szerinte Bahtyin a dokumentum aláírásának megtagadásával arra ösztönzi olvasóját, hogy ne a referencialitás kérdése felől foglalkozzék szövegeivel. Menyhért teoretikus érdeklődését és elkötelezettségét figyelembe véve kiváltképpen különösnek ta-

lálhatjuk az érvmenet eme fordulátát. Jogosultságára csak a későbbiekben derül fény, ahogy egyre erősebbé válik az a benyomás, hogy a megértésben, az igazság megtalálásában való fájdalmas akadályoztatásból a másik segítségével kiaknázható az olvasás tanulsága.

Tanulmánya második felében Menyhért Anna de Man híres Archie Bunker példájának egy olyan friss megközelítését adja, amely a de Man-t nem kevésbé akceptáló hazai irodalomtudományi diskurzus fokozott figyelmére tarthat számot: Archie ráébredése a nyelv uralhatatlan mivoltára csak a másik, a feleség közreműködése által jöhetett létre: „Ahhoz tehát, hogy a nyelv uralmát észleljük, szükség van a dialóguspartnerre, aki az ehhez a belátáshoz vezető úton elindíthat.”

A nyelvi megelőzöttség hagyományában a megértetésre törő emberi akaratnak ellenszegülő nyelv a humanizmusellenesség emblémája; ez a hagyomány elsősorban a racionalitás sokkját, a szubjektum narcisztikus válságát emeli ki a hermeneutikai problémahalmazból. Menyhért egyéni hozzájárulása ehhez a hagyományhoz, hogy a válság és sokk lehetséges pozitív következményeként felfogott belátás, tanulság mozzanatot helyezi előtérbe, és a másik szerepét uralhatatlan eseményszerűségében ragadja meg. Talán erre az eseményszerűségre és annak lényegi személyességére utal a kötet (*Egy olvasó alibije*) és a tanulmány (*Az olvasó alibije*) címében szereplő határozott és határozatlan névelő közti különbség is.

EGY FOGADATLAN PRÓKÁTOR MEGJEGYZÉSEI A JELENKOR HUNGAROLÓGIAFÓRUMÁHOZ

Kenyéradóimnak – „fordítóknak” és „szerzőknek” – köszönettel

Érdeklődéssel követtem a 2002. szeptemberi *Jelenkor* idevágó írásait, melyeket Kulcsár Szabó Ernő, Szilágyi Márton és Farkas Zsolt jegyzett.¹ Az itt röviden kifejtendő vázlatpontok megszövegezésére az egyébként rendkívül alapos felkészültséget tanúsító, ugyanakkor talán kevésbé gyakorlatias írások olvastán kialakult hiányérzetem sarkall. Igyekszem néhány kérdést exponálni, nem az előttem szólók által fölvezetett helyett, vagy még kevésbé ezek ellenében, inkább ezeket kiegészítendő, esetenként példákkal szemléltetendő.

A fórumon felvetődött, noha nem ennyire explicit a „Magunkról magunknak idegen nyelven?” kérdése köré szerveződő problematika. A hungarológia egyik központi, identitásképző feladata lenne (újra és újra) meghatározni, hogy mivel több a hungarológia, mint „nyelveken beszélni” egymás között a magyar irodalomról, vagy talán ritkábban: a magyar kultúráról.² (Nem vállalkozom a kultúra fogalmának definiálására, de nyilvánvalóan az irodalomnál többet értek rajta, és itt kapcsolódom Farkas Zsolthoz, aki szerint „[m]árpedig hungarológia nem lehet más, mint vadul interdiszciplináris”, 954. o.) A hungarológia egyik fő feladatát én abban látom, hogy „kifelé” ismertessünk valamit a magyar kultúrából. Mindez nem merülhet ki abban, hogy az „itthon” (ezen nem csak Magyarországot értem, hanem legalábbis az összefüggő magyar nyelvterületeket) kurrens irodalmi (id est: egy jó ideje többnyire irodalomelméleti) problémák kanonikus magyar szövegekre történt alkalmazásait megfogalmazzuk idegen nyelven is, hadd legyenek hozzáférhetőek. (Emellett nem sokan érvelnek, a három értekező közül senki, ugyanakkor létező gyakorlat.) Ettől még nem lesz sem párbeszédjellegű, sem interkulturális egy adott megszólalás. Nem föltétlenül bölcs dolog feltételezni, hogy a magyarságtudomány iránt érdeklődő külföldieket nagymértékben foglalkoztatja az is, hogy most éppen intertextualitás-vita, szubjektum-vita, fiktív-imaginárius-vita vagy más egyéb vita zajlik Magyarországon, és hogy ezek miképpen csapódnak le irodalmi szövegeken.

¹ Kulcsár Szabó Ernő: *Hungarológia – hermeneutika és kulturális poétika között*, 938–948. o.; Szilágyi Márton: *Hungarológia és önszemlélet*, 949–953. o.; Farkas Zsolt: *Hozzászólás gyorsírással*, 953–955. o.

² Ez nem jelenti azt, hogy a magyar nyelvű és elsősorban magyaroknak szóló hungarológiai munkák nem fontosak legalább ugyanannyira, hiszen a belső magyarságkép folytonos problematizálása elengedhetetlen; és azt sem, hogy a kétféle folyamat egymástól független. Mégis, a belső magyarságkép alakításának eleve számos, folytonosan változó fóruma van, egyetemi tanszékektől kezdve napilapokon át ösztöndíjbizottságokig, nem beszélve az idetartozó minisztériumról satöbbi.

Ha valóban idegen nyelvű olvasókat szeretnénk megszólítani, talán szerencsésebbek a recepciótörténeti, hatástörténeti vizsgálódások. Természetesen oda-vissza: a magyar kultúra recepciója valamely más kultúrában, illetve más kultúrák recepciója a magyarban.³ Az idegen nyelvű olvasó így talán nem érzi, hogy nem tud semmit hozzátenni ahhoz, amit elolvasott. Sőt talán válaszként is van lehetőség. Ha pedig recepciótörténet, legyen összetett. A recepció nézetem szerint közel sem merül ki a kritikai fogadtatásban. Ha verbális alkotásokról van szó, odatartóznak vélem a fordítást, a különféle újraírásokat az irodalomban és a társművészetekben egyaránt. No és ezek kölcsönhatását: mi köze a fordításnak a kritikai recepcióhoz és viszont, mi köze az esetleges kritikai recepciónak az adaptációkhoz és viszont. A fordítások vizsgálatában a szó szerinti forrásszöveg(ek) figyelembe vételén túl egyéb beszövedő (szövegszerű, motívumszerű, regiszterszerű satöbbi) intertextusokat is érdemes vizsgálni, például a Nádasdy Ádám-féle *Szentivánéji álom*ban a helybéli arisztokráciának hódoló mesteremberek nyelvezetébe beszűrődik egy határozottan a befogadó kultúrát jellemző történelmi utalás, amikor egyikük így szól: „Életemet és véretem ajánlom.” (III/1.)⁴ Mindez nemcsak térben, hanem időben is szétfelezíti azt a keretet, amelyben a fordítást az eredeti másaként megkonstruáló fikció fenn tartható lenne (fikció itt: olvasási szabály, kulturális konvenció, de voltaképpen illúzió). Egy ilyen fordítói döntés (természetesen, egy más szemszögből nevezhetjük a nyelv működésének is) aláássa a fordítás és eredeti bináris oppozícióját. Nemcsak a kutatókat, hanem a művelt „laikus” olvasót is megtorpanjtja. A magyar *A Midsummer Night's Dream*-ről írott dolgozatomban⁵ arra próbáltam rávilágítani, hogy nemcsak a fordítás, hanem az eredeti (az a tulajdonképpen heterogén nyelvi anyag, melyet a fordítás újraír, megidézt, kommentál satöbbi, azaz fordít) is sokkal összetettebb fogalom, mint általában gondoljuk. És ebből a nézőpontból már nincs is olyan könnyen megragadható különbség fordítás és adaptáció között. Néhány kérdéskör, mely figyelmet érdemel: a fordítás ideje (adódik-e az időbeli különbségből archaizálás vagy modernizálás), kulturális kontextusa (beleértve a kiadáshoz fűződő hatalmi mechanizmusokat), szerzője/szerzői (hogyan illeszkedik a fordító „életművébe” a fordítás, ha egyáltalán illeszkedik; hányan fordítanak egy adott kultúrában egy bizonyos idegen szerzőt, hiszen egy szerzőnek korántsem természetes, hogy évszázadokig ugyanaz a „magyar hangja”, nem tudhatjuk, hogy hány fordítása lesz még; miként áll össze egy általában rendkívül sokszólamú és szétartó magyar nyelvű életmű satöbbi), a fordítás fogadtatása, utóélete az eredetiéhez képest (ismét nem csak a kritikákról van szó), a fordításnak a fő forrásszöveg („eredeti”) már meglévő, azonos vagy más nyelvű fordításaihoz való (esetlegesen intertextuális) viszonya. Odafigyelünk-e egymáshoz kapcsolódó idegen szövegek ennek megfelelően intertextuális fordítására?⁶

³ Mostanában is jelennek meg ilyen munkák magyarul és idegen nyelven is, például Hartvig Gabriella könyve 2000-ben Laurence Sterne magyar recepciójáról, az *ÉS*-ben egy rövid cikk Esterházy, Kertész, Márai és Nádas spanyol recepciójáról („Magyar különlegességek» spanyolul. Esterházy, Kertész, Márai és Nádas új köteteinek spanyol fogadtatása”, Xantus Judit [ford.], in: *ÉS*, 2001. szept. 28.), csak többnyire visszhangtalanok maradnak.

⁴ Shakespeare, William: *Szentivánéji álom – A Midsummer Night's Dream*, Ikon Kiadó, Budapest, 1995.

⁵ Minier Márta: „Szentivánéji álmok a magyar Shakespeare-kánon útvesztőjében”, in: *Átváltozások*, 2000/4.

⁶ Erre kiváló példa Ted Hughes *Birthday Letters* című kötetének magyar fordítása (*Születésnap levelek*, Európa, Budapest, 2001.). A szerkesztőnek gondja volt arra, hogy a Plath-versekkel játékba lépő szövegeket ugyanazoktól a fordítóktól rendelje meg, akik a megidézett verseket fordították. Ezúton köszönet D. Rácz Istvánnak, aki felhívta a figyelmem a kötet *ÉS*-beli recenziójára (Ferencz Győző tollából, 2001. május 25.), mely, mielőtt még a szövegeket láttam, exponálta számomra a fent említett szerkesztési-fordítási elvet.

Az újraírás-átírás témáján túl szintén elhanyagolt terület a magyar kultúra mint ihletforrás más etnikumok művészetében (vagy egyáltalán: kulturális termékeiben). Példának hoznám W. B. Yeats Ferenc Renyi-versét,⁷ elszórtan felbukkanó magyar mellékszereplőket például Jeanette Winterson vagy Katherine Mansfield novellisztikájában. Hogy mi lehet ebben érdekes néhány, egyesek számára talán pozitivistá jellegű leltári jegyzék vagy antológia összeállításán túl? Például az, hogy milyen jelentéstartalmak, asszociációk fűződnek egy-egy magyar alakhoz vagy történethez. Egyénített-e a figura vagy valamilyen kulturális sztereotípiát működik általa a szövegben? Mit fejez ki magyar voltuk/származásuk az adott szövegben? (Szövegben itt nem föltétlenül írásművet, hanem kulturális produktumot értek.) Almásy gróf miért pont Almásy gróf?

Segít, ha nemcsak magaskultúrában gondolkodunk, és nemcsak irodalomban vagy történelemben, hanem például a színházat vagy a filmet is tekintetbe vesszük. (Itt megjegyzendő: a hungarológia egyik angol nyelvű folyóiratának, a *Hungarian Quarterly*nek van állandó színházi rovata. A *Hungarológia* sem tartja magát az egyetemi kánonokhoz, nem kizárólag elitkultúrával foglalkozik.) Kulcsár Szabó Ernő, noha a populáris kultúrát név szerint nem hangsúlyozza, a „legkülönbözőbb kultúraalkotó tényezők” között felsorolja a futballmérkőzéseket, a ruházkodást, az utcaképet (941. o.). Erősen megszorító, kizáró jellegű hozzáállás mellett nem lehet szakmai diskurzus tárgya például a Londonban és a Broadwayen óriási sikereket arató színházi szerző és filmforgatókönyv-író Vajda Ernő, alias Sydney Garrick.⁸ Mégis úgy tűnik, mintha szégyellnénk az olyan magyarokat, mint Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, az imént említett Vajda és még sokan, akik híresek és sikeresek voltak külföldön, míg számos kanonizált magyar szerzőnek külföldön a nevét se hallották. Nagyon sok kultúrtörténeti „kincsré” bukkanhatunk, ha az esztétizálás exkluzív pozíciójából némiképp kimozdulva tudomásul vesszük például, hogy a magyar származású (már gyermekkorában Angliába került) Orczy Emma bárónőnek, *A vörös Pimpernel* című kultuszkönyv szerzőjének detektívtörténetei a sarokban figyelő öregemberről (*the old man in the corner*) angol detektívirodalom-specialisták számára csemegék, keresett könyvritkaságszámba mennek. Vagy – hogy angol szakosként ne csak hazabeszéljek – nem emlékszem, hogy találkoztam volna az esztétikailag középszerű vagy gyengébb, de a Cultural Studies és az ideológiai kritika szempontjából roppant érdekes Gáspár Margit számottevő olasz (elsősorban színházi és kisebb részben más műveit érintő) fogadtatásának feldolgozásával. Hosszas fontolgatás után pironkodva megemlítem a magyar kritikai élet sokak számára Voldemort-szerű mumusát, Lukács Györgyöt, akihez angolhonban többnyire gratulálnak, alkalmasint zavart vagy értetlenséget idézve elő a jól nevelt magyar kritikusan.

A magunkról magunknak idegen nyelven való előadáshoz hasonlóan lefordíttatjuk idegen nyelvű fordítókkal (akik közül sokan félig magyarok, vagy a nálunk szinte tabuszámba menő kettős vagy többes etnikai identitással rendelkeznek) a magyarul is páratlan agytornát igénylő posztmodern műveket, és várjuk a hőn áhított elismerést. Nos, azt hiszem, várhatjuk. Olyan szövegeket, amelyek a magyar nyelv emlékezetével, múltjával (még akkor is, ha jelenével) lépnek játékba, újraírva az ironia, a pastiche pozíciójából oly-

⁷ Ehhez lásd például Gergely Ágnes *Nyugat magyarja* című esszénaplóját (Budapest, 1991).

⁸ Tudom, hogy nem kanonizált, nincs (elismert) hatástörténete és a többi, mégis a magyar kultúra része, és ha másutt nem, legalább a hungarológia címszó alatt megérdemelne egy-két szóval többet. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet egy kis borítékban őrzi a vele kapcsolatos anyagot, jobbára még itthoni előadásairól. A releváns lexikonok is szánnak rá néhány szót. Megemlékezik róla Bécsy Tamás figyelemreméltó könyvében, *A siker receptjeiben*, illetve *Irodalomtörténet*-beli tanulmányában. (Székesfehérvár, 2001; illetve *Irodalomtörténet*, 1998/1–2.) Itt megjegyzem, akár reklámként, hogy kollégám, Komporály Jozefina a Hulli Egyetem drámafordítást kutató központjában tanulmányt ír Vajda brit és amerikai recepciójáról.

kor egyszerre több korábbi magyar művet is, az idegenekre pedig többnyire szintén magyar fordításaikon keresztül utalva, nem beszélve történeti nyelvváltozatok és dialektusok jócskán jelentésszerű megidézéséről – egy szó, mint száz, ezeket a rendkívül intellektuális, bonyolult utalásrendszerű, bizonyos értelemben jellegzetesen-magyarosan posztmodern szövegeket nem lehet idegen nyelven érvényesíteni. Csak radikálisan átírni lehet, amiből természetesen nem az eredeti szöveg idegen nyelvű megismertetése lesz, hanem valami más, hasonlóképp izgalmas piknik. Az általam egyébként szeretett és nagyrabecsült magyar posztmodern irodalom befelé forduló, szinte narcisztikus jelenség.⁹ (Hogy ez az irodalom textuálisan, írásmódját – hangsúlyozom: nem tematikáját – tekintve etnocentrikus lenne, azt nem állítom, csak bátortalanul felvetem megtárgyalható problémaként mint fordítással elméletben és gyakorlatban egyaránt foglalkozó értelmiségi.) Egy angol vagy francia olvasó akkor imád(hat)ná ezeket a palikat,¹⁰ ha a magyar irodalomtörténet nagyjai és kicsinyei folyamatosan és a teljesség bizonyos illúziójára törekedve le lettek volna fordítva idegen nyelvekre, ezeket külföldön olvasták és tanították volna, és nem lenne gond az idegen nyelvű fordítónak beleszőni az angol Csokonait vagy Berzsenyit KAF készülő angol nyelvű fordításába. Mint az előbb céloztam rá, van mód ezeket a szövegeket gyökeresen átdolgozni, és inkább a stílust fordítva, mint az adott szöveget magát, kicserélni az intertextusokat a befogadók által felismerhetőekre, így megmarad az eredetiben oly fontos intertextuális jelleg, de egy egész más műről van szó, ami inkább ihletet kapott az úgynevezett eredetitől, mintsem hogy azt hozzáférhetővé tenné idegen nyelven. (Ezt általánosságban írom, valóban csak szemléltetésként, hiszen olvastam szellemes, angolul figyelemreméltó versként működő KAF-fordítást.)¹¹ Azt sem állítom, hogy haszontalan ilyesféle fordítással vagy átdolgozással próbálkozni (magam is ezt teszem), inkább azt, hogy ezek kísérleti jellegűek, és nagy áttörés, amitől a magyar irodalom rohamosan ismertté válik, nem várható ezektől a munkáktól. Nem véletlen, hogy a legutóbbi irodalmi Nobel-díjat egy olyan, sokkal inkább késő modern, mint posztmodern életmű nyerte el, amely idegen olvasók számára is hozzáférhető – nemcsak olyan értelemben, hogy le van fordítva, hanem mert a szöveg olvashatóságát korántsem csak a téma egyetemesége, hanem a stílus is elősegíti. Az Egyesült Államokban nagyrabecsült Nádas Péter szellemi útlevele, úgy vélem, szintén az inkább modern, mint posztmodern szövegtechnika. Már csak azért is bölcs és érdemes dolognak tartom éppen a modern irodalom fordítását angol nyelvre, mert az azt megelőző korszakok esetében az esetleges visszarégiesítés könnyen torzszülöttekhez vezethet. Természetesen ennek is vannak előnyei és hátrányai, egy fordítás egyébként is mindig metafordítás, leleplezi saját fordítás voltát (nemcsak az őt körülvevő paratextusoknak köszönhetően, hanem belső, például a befogadó kultúrára utaló jegyekkel is – hiszen a fordítás befogadása nem egy kulturális vákuumban történik). Másrészt viszont mi lesz a *Fanni hagyományai*ból, ha mai angolra fordítjuk? (Nem mintha Villont vagy Janus Pannoniust nem 20. századi nyelven olvasnánk magyarul.) A magyar irodalmi modernség viszont azért előnyös a fordítói stratégiák közti libikókjáték szempontjából, mert például angol nyelvre nem kell különösebben archaizálni az áthangolandó szöveget, nemcsak a viszonylag csekély időbeli távolság miatt, hanem sokkal inkább azért sem, mert létezik olyan alkotói nyelvhasználat, amibe beilleszkedhet.

⁹ Kulcsár Szabó Ernő a magyar irodalom önmagába zártságáról beszél arról értekezve, hogy a magyar irodalom miért nem ismertebb külföldön.

¹⁰ Vö.: Esterházy Péter: Csokonai Lili: *Tizenhét hattyúk*, 4. kiadás. Magvető, Budapest, 1988.

¹¹ Lásd *Metre* 9, 4–5. o.: „No Man’s Landscape”, fordította Stephen Humphries és Kinga Dornacher. Fried István Máraira és Esterházyra hivatkozva is hangsúlyozza a magyar irodalom külföldön „meg nem történt” voltát. „A magyar irodalom kapcsolatrendszere. Módszertani dilemmák és kérdésfeltevések.”, in: *Hungarológia*, 7 (1995).

Nem muszáj megpróbálni, hogy a saját belső irodalmi kánonjainkat átplántáljuk a külföldi magyar szakosokba, kutatókba vagy érdeklődőkbe. Csatlakozom Kulcsár Szabó Ernőhöz, aki nincs amellett, hogy „egyetlen centrum kisugárzó ereje” (944. o.) határozza meg a diszciplína működését, annál inkább hangsúlyozza „a nem-magyar magyarságtudat látószögei”-t. Hiszen a kérdés nem is csak az, hogy mit közvetítsünk (amikor – és teljesen egyetértek Szilágyi Mártonnal – itthon sincs egységes kép a magyar kultúráról, és ezt a folytonosan formálódó képet természetesnek tartom), hanem hogy az, amit mondunk, milyen kontextusba ágyazódik be. Tapasztalom, hogy Angliában a magyarságtudományt többnyire az Eastern European Studies részeként tartják számon, ha számon tartják egyáltalán, és ez elgondolkodtat.¹²

Nemrég egy szakmai fórumon egy Shakespeare amerikai tömegkultúrabeli szerepéről írott könyvről beszélgettem egy angliai egyetemi oktatóval. Hangsúlyozta, hogy az amerikai kultúra Shakespeare adaptációján keresztül is igyekszik bizonyítani, hogy lépeést tart a brit kultúrával; Shakespeare-en keresztül is biztosít valamiféle szellemi-intellektuális folytonosságot, összetartozást a sokak által még mindig anyaországnak tartott brit őshazával. Igyekeztem rámutatni, hogy ez nálunk is sok tekintetben hasonlóképp működik: Shakespeare a szellemi felzárkózás egyik fő útjelzője volt. A felvilágosodás idején Shakespeare nekünk is amolyan útlevél volt nyugati irányba; domesztikációja (ez nem pejoratív formula, hanem a fordításkutató Lawrence Venuti szakszava) kifejezte, hogy a szerveződő magyar nemzeti irodalom más európai nemzetek mintáját követi, nyilván a maga módján, olyannyira, hogy a bárd tiszteletbeli magyarrá válik. Beszélgetőtársam erre megjegyezte, hogy milyen különös, ő inkább mindig is úgy gondolta, hogy „mi” az orosz/szovjet kultúrához képest definiáltuk „magunkat”, annak próbáltunk úgy megfelelni, mint az USA-beli bizonyos szempontból és mértékben a britnek. (És hogy bizonyára nem könnyű most az EU miatt a másik irányba orientálódni.) Ez a kis anekdota – nevezzük annak –, úgy vélem, beláttatja, hogy a hungarológia-kurrikulumok szerzőinek valahonnan innen érdemes kiindulni: a magyarság több mint ezer éve, már a nyugati kereszténység melletti voksolással és a latin ábécé felvételével a nyugati kultúrát választotta. (Zárójelben megjegyezve: az orosz művelődéstörténet is följegyezte a Nyugat–Kelet vitát, ott sem volt olyan egyértelmű, hogy ők kelethez tartoznak.) Mindez azt illusztrálná, hogy a magyarságtudomány nem áll önmagában, és az, hogy egy adott helyen és időben pontosan milyen interdiszciplináris keretek között működik, nem lényegtelen.

És most az előbbieket egy másik oldalról nézve a hungarológia egy lehetséges melléktevékenységére is felhívnám a figyelmet. Ez inkább amolyan belső hungarológia – nem elengedhetetlenül fontos idegen nyelven írni erről, magunknak viszont annál érdekesebb lehet. Ez pedig a magyar nyelvű világirodalmi diskurzus kultúraközi pozícióinak feltérképezése (használnám itt az ideológia szót, amin e helyütt természetesen nem politi-

¹² A bloomingtoni Indiana University szintén érdekes összefüggésben, a Central Eurasian Studies keretén belül tanítja a magyar nyelvet és kultúrát. Természetesen nem hanyagolható el, hogy hasonló döntések sokszor az adott felsőoktatási intézményen belüli szervezhetőségtől-finanszírozhatóságtól függenek inkább, mint tisztán tudományos szempontoktól. A brit Közép-Európa-foglalomba viszont, meglátásom szerint, nehezen férünk bele, és lassan már Magyarországon is hallom a tévében (műsorkészítőktől és riportalan-yoktól is), hogy a kelet-európai országok között (!) mi is csatlakozunk Európához. A barbárságot valamiféle *uncanny*-ként megfogalmazó Ruritania-mítosz (vö. a latin *rus, ruris*: ‘mező, falu, szántóföld’), amely eredeti formájában jobbra a Balkánra vonatkozott, előfordul, hogy Magyarországra is áthelyeződik a hétköznapi társalgásban. Azt, hogy a formálódó Balkán-mítosz kiterjeszthetősége Magyarországra, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiára mikor, kiknél merül fel, Vesma Goldsworthy tárgyalja röviden *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination* című könyvében (Yale University Press, New Haven and London, 1998.).

kai ideológiát érték) és a magyarországi idegen nyelvű (többnyire, de nem kizárólag idegen nyelvű tanszékekhez kötődő) és az idegen kultúrákat magyarul tárgyaló diskurzus senkiföldjén vagy határmezsgyéken elfoglalt, de annál kevésbé reflektált pozícióinak felderítése. Az irodalomelméletek kényelmes és bejáratott egyennyelvén írott tanulmányok, könyvek sokszor nem vesznek tudomást a világirodalom nevű fikció támadhatóságáról.¹³ Pontosan a fordításnak az eredetivel való nem-azonossága miatt is a különböző nyelveken egyformán hozzáférhető klasszikus mint közös európai irodalmi/világirodalmi/nyugati kánonbeli kultúrkincs és az összetartozás jelképe mára már illúzió. A komparatiztikát is abban az esetben vélem megújíthatónak, ha művelői tisztában vannak a vizsgált szövegek, motívumok, stílusjegyek satöbbi háttérében meghúzódó kulturális különbségekkel – és azzal a ténnyel, hogy „ugyanazt a művet” különböző nyelveken olvasva egész más eredményekre juthatnak. Ez nemcsak a „világirodalmasok” problémája. Idegen nyelvi tanszékeken dolgozó kutatók a legtöbb esetben úgy írnak magyarul „világirodalmi” művekről, mintha az általuk elemzett idegen nyelvű mű – amit ők természetesen eredetiben tanulmányoztak – és magyar nyelvű fordítása – melyet a magyar nyelvű könyvben/tanulmányban az olvasóra tekintettel idézni kénytelenek – egy és ugyanaz lenne. Ebbe a csapdába a legfelkészültebb kutatók is beleesnek, bármennyit olvastak a Paul de Man-i vakságról vagy a horizont-összeolvadás komplikációjáról. Néha zokon is vesznek, ha „a fordító pontatlan volt” és módosítani kell az idézendő szövegrész magyar változatát. Logikus, és nem igényel különösebb irodalomelméleti iskolázottságot, hogy a két szöveg nem lehet ugyanaz a nyelvekben hordozott kulturális különbségek, az időbeli elválasztottság, a szerző és a fordító vagy újraíró olvasottsága, irodalmi műveltsége, kultúraszemlélete, világnézete, egyáltalán: gondolkodásmódja közötti különbségek és még sok egyéb összetevő miatt.¹⁴ Így nem is várható el, hogy a fordított szöveg kiszolgálja a magyar kritikusnak az eredetiről alkotott értelmezését. Még egyszer hangsúlyoznám: a fordítás nem köteles és nem is képes követni az eredeti recepcióját, önálló utóélettel bír, még ha annak van is köze eredetijének olvasástörténetéhez. Ahogy Somlyó György írja Shakespeare-fordításokkal kapcsolatban: „a fordítás a maga idejéhez rögzül”.¹⁵ Úgy vélem, nem igényel páratlan intellektust annak belátása, hogy Babits Dante-fordítása nem egy késő középkori olasz szöveg, hanem egy 20. századi modern magyar szerző szövege, amely Dantéét írja újra egy másik nyelvben, kultúrában, néhány száz évvel később. (A köztudatban az előbbi felfogás él, ez a „fordítási szerződés” része, de egy kutató átláthat a szítán.) Ha demonstrálni szeretnénk a női írás bizonyos jegyeit a *Jane Eyre*-ben, Ruzitska Mária 1959-es fordítása nem biztos, hogy segítségünkre lesz.¹⁶ Természetesen nem akarom kétségbe vonni a magyar nyelvű világirodalmi kutatások, illetve idegen nyelvű iro-

¹³ Az irodalomelméletekhez való görcsös ragaszkodás jelenségét – ami alól e sorok írója sem föltétlenül kivétel – nemcsak a mára már hagyományosnak mondható esztétizáló tendencia magyarázza, hanem az a kevésbé reflektált, de sokak munkáját látens módon átható tapasztalat is, hogy idegen kultúrák irodalomtörténetébe igen nehéz autentikus módon, „általuk” is elfogadhatóan beleszólni, pontosan a kulturális kontextus és a nyelvi emlékezet hiányos ismerete miatt. Marad tehát – a legtöbb esetben – az elméletek minél alaposabb alkalmazása kontextusukból kiszakított és az egyetemesség, a világirodalom polcára emelt szövegekre.

¹⁴ Ugyanakkor természetesen elismerem, hogy van hanyag és inkompetens fordító. Kitűnő paródiáját adja ezeknek a „Zoltán Diána” nevű szerzőpáros *Terézapu beájulna* című igényes, a tömegkultúra és a posztmodern metanarratíva közti határsávon elhelyezkedő könyvében. (Budapest, 2002.)

¹⁵ „Újra kell-e fordítani a Hamletet?”, in: *Kortárs*, 1984/7, 1142. o.

¹⁶ Európa, Budapest Egy Baudelaire-vers stílusjegyeit sem lehet magyar fordításán keresztül meggyőzően bemutatni, hisz versfordítás esetén az efféle diktatórikus kísérletek még inkább kudarcra vannak ítélve.

dalmat tárgyaló kutatások létjogosultságát, sőt; inkább csak a határmezsgye-helyzet, a posztkoloniális elmélet terminológiájával: a hibriditás tudatosítását segíteném elő az olvasóban. Hadd legyen tisztában azzal, hogy voltaképpen egy virtuális, sosemvolt, azaz itt alkalmilag megképződő szöveget vagy inkább többnyelvű intertextet értelmez egy, a fentieket követő tanulmány/könyv szerzője, nem – teszem azt – az angol eredetit, nem is a magyar fordítást/fordítások valamelyikét, illetve furcsa módon mégis mindkettőt, nem beszélve más beleolvasódó szövegekről. (Ez a helyzet szinte kivédhetetlen több kultúrát érintő megszólalási helyzetben, de esetleg beszélhetünk róla. A magyar irodalomról idegen nyelven való írásnak hasonló hátulütői vannak.) Az eredeti szövegközeli olvasata a magyar fordítás alapján szélmalomharcszerű, ugyanakkor izgalmas és reflektálható lehet mint olvasatok, kultúrák találkozhelye.

Mindazonáltal ha idegen nyelven írok idegen nyelvű szövegről, gondolkodásmódomban, fogalmazásmódomban benne lesz valahol a magyar kontextus, bármennyire helyesen és választékosan fejezem is ki magam az adott nyelven.¹⁷ A nyelvtudás és az idegen nyelven írás is kulturálisan kódolt. Amint már említettem, irodalomelméleti egyennyelvek némiképp elfedhetik ezt a problémát, de attól fogva, hogy kibújunk ebből a biztonságos fészekből, és megpróbálunk kevésbé „elméletien” írni, például irodalom- vagy művelődéstörténeti összefüggésekről, hamarosan szembesülünk az idegen nyelvű megszólalás nehézségeivel. Egy másik oldalról világítva meg saját idegen nyelvű írásom magyar jellegét: Shakespeare-olvasatomat, már ami az angol nyelvű Shakespeare-szövegek olvasatát illeti, mindig is befolyásolni fogja, hogy én először magyarul találkoztam Shakespeare-rel, és így először magyarul gondolkodtam műveiről. A *Jane Eyre*-t is magyar fordításban olvastam először, erre az emlékre íródna rá palimpszesztként a későbbi, jóval tudományosabb olvasatok. Éppen aktuális olvasatom akkor is interkulturális, ha a kultúratudományok semmiféle szempontrendszerét nem hasznosítom benne. Bényei Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy a világirodalommal foglalkozó magyar kutató önkéntelenül komparatista.¹⁸ Ezzel egyetértve itt azt hangsúlyoznám, hogy egy interkulturális, többszátú térben helyezkedik el. Hadd éljek a divatos és, remélem, itt is releváns elméleti zsargonnal: ilyen összefüggésekben többnyire a magyar kultúra olvassa az idegent, akkor is, ha idegen szakirodalom segítségével idegen nyelven írunk. Bizonyos tekintetben az ilyen írás is magyar írás lesz. Ugyanakkor, mint az előző bekezdésben részleteztem, az idegen nyelvű szakirodalom felhasználásával idegen nyelvű szövegekről való magyar nyelvű írás számos kortárs szövegében (döntően magyar identitású szerzőknél) az idegen hangja igyekszik dominálni és elfoglalni az otthonos/saját helyét – sokszor dominálja is, de minduntalan megbicsaklik. Természetesen ez korántsem képezhető le ilyen egyszerűen, márcsak azért sem, mert az irodalomról való magyar gondolkodásmód, beleértve ebbe domináns mai hangokat is, nagyfokú német hatást mutat. Hogy a németcentrikusság mennyire szembetűnő volt egyeseknek már a 19. században, arra a teljesség igénye nélkül egy kedves példa a börtönben levelet író Tánccsictól: „Mi magyarok olyannyira megszoktuk németül megtanulni, hogy csodálkozunk, ha valamelyik németül nem tud; és ezt rendén lenni hiszszük, pedig természetlenség. Ha ez természetes volna, minden népeknek németül meg kellene tanulniok, pedig ezt az egész kerek földön – egyes tudósokat, vagy kereskedőket kivéven – senki sem teszi.”¹⁹

¹⁷ Itt szándékosan nem általánosítok, magamat veszem példának mint magyar anyanyelvű és magyar kulturális identitású személyt.

¹⁸ „[...] az a magyar irodalmár, aki bármilyen világirodalmi témáról ír, megszólalása okán elkerülhetetlenül, azonnal komparatistává válik, akkor is, ha egyetlen utalást sem tesz a magyar irodalomra”, „Archívum: a világirodalom helyei”, in: *Alföld*, 1999/2, 81. o.

¹⁹ *Gyásznapok' emléke levelekben, mellyeket feleségének írt*, Budapest, 1848. 138. o. Tartozom a kevésbé ismert idézet kontextusával: Tánccsic *természetes* versus *szokáson alapuló* jelenségeket magyaráz

Hasonlóan érdekes jelenségek magyar fordításokban is megfigyelhetők. Pregnánsabb példa nem jutván eszembe, saját tanulmányomra hivatkozom.²⁰ Zilahy Péter 1997-ben jelentette meg a *thé•me*-ben Beckett-fordítását. A *Krapp's Last Tape* című, eredetileg angolul írott darabról van szó. A cím „szó szerinti” fordítása valahogy így szólna: „Krapp utolsó szalagja”. Érdekes módon azonban ilyen címen magyar fordítása nem jelent meg eddig a drámának. Szenczei László a francia változatot véve alapul *Az utolsó tekercs* címen adta ki fordítását.²¹ Zilahy viszont a posztmodern játékosság és a fordítói szabadság jegyében *Krepp* (sic!) *utolsó szalagja* címen írja át a szöveget, a toalettpapír anyagára utalva. Ez a szellemesség kiváló példája annak, hogy a fordító valóban a befogadó kultúra figyelembevételével alkot. Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy meddig érdemes ebben elmenni, ha még éppen el szeretnénk érni azt az illúziót, hogy a befogadó ezt Beckett darabjaként vagy annak gyarló másaként (és nem pedig egy attól ihletett magyar szöveggént) olvassa, lássa, hallja. Különösen akkor, ha a számomra altatódnak tűnő, egyébként protestáns egyházi ének részletét Zilahy József Attila *Allatójának* pár sorával „fordítja” (mely – lehetséges esztétikai értékétől függetlenül – a magyar kulturális emlékezet kiemelt szerepű szövege, így bizonyos tekintetben illik az – egyébként inkább személyes emlékezettel és szubjektív idővel foglalkozó – darabba). Nem szeretnék több megjegyzést fűzni ahhoz, hogy milyen következményei lehetnek a Magyarországon szinte obligát befogadócentrikusságnak. A másságot nem muszáj kitörölni egy szövegből – kísérletezni persze lehet vele. (Lásd: *domestication-foreignisation* vita az angolszász fordítástudományban.) Kitörölni ugyanakkor nem is lehet, megmarad a nyoma. Az eredetit nem ismerő befogadó is azonnal tudni fogja, hogy itt bizony Beckett helyén valami más van. Vagy inkább: a József Attila-i helyen itt Beckett-nél valószínűleg volt valami (az intertextus nyoma működik, mondhatnánk). Az is sejthető, hogy valami olyasmi volt ott, amire kultúránk süket, ami halandzsza lenne magyarul. Mindezt annak ellenére írom, hogy szeretem ezt a fordítást, gondolatébresztőnek és vitaindításra alkalmasnak találom (eddig a vita, azt hiszem, saját eddigi olvasataim között zajlik), és rendkívül jó illusztrációnak tartom egy másik összefüggésben is: ez pedig a fordító figurájának a rehabilitálása – automatikus másolóból társszerzővé, a kritikusok elvárásait kiszolgáló mesterember helyett társkritikussá válása. Nem minden esetben igazolható ez (és nem is evolúciós folyamat), de itt teljes joggal.²²

Domesztikáló fordításnak a Schleiermacherhez visszanyúló Venuti alapján az „eredetit” kulturálisan transzplantáló, tehát elsősorban a befogadót szem előtt tartó, meghonosító jellegű tendenciát/fordításszövegeket tartja a szakirodalom. Természetesen rendkívül nehéz különválasztani az idegenséget, másságot érvényesítő (Venuti retorikájában ezeket megtartó, nézetem szerint inkább újraformáló) fordítási stratégiától (*foreignisation*).²³ Igen kevés szövegről mondható el, hogy egyik vagy másik szövegszervező elvet

ebben a levélben, azt példázandó, hogy szülő és gyerek, illetve testvérek egybekelését a – főként vallási – konvenció tiltja, a természet maga nem tiltakozik, hiszen ha tiltakozna, akkor ez véletlenszerűen, egymás fel nem ismerése miatt nem történhetne meg.

²⁰ „Krapp's Last Tape: Investigating Translation as Acculturation”, in: *New Voices in Irish Criticism III*, Four Courts Press, 2002.

²¹ Kötetben legutóbb: Európa, Budapest, 1998.

²² Szintén érdekes jelenségre bukkanunk Tóth Tamás Boldizsárnak köszönhetően a magyar *Harry Potter*-ben, amikor a Hogwarts iskolát Roxfortként adja meg. Ez az Oxfordra rímelő változat angolabb az angolnál, túllicitál az eredetin annak demonstrálásában, hogy a varázslóiskola Nagy-Britannia elit magániskoláit idézi. Zilahy és Tóth Tamás Boldizsár is, úgy vélem, alapvetően domesztikáló fordítás, bár Tóthé az idegenség megképzését is magára vállalja.

²³ Venuti, Lawrence: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, Routledge, London and New York, 1995. 17–27. o. Az utóbbi fogalom amerikai, és ez esetben eredeti helyesírása: *foreignization*.

kizárólagosan és következetesen érvényesíti, ezek a jegyek többnyire keverednek. (A tendenciák függnek többek között korszaktól, kultúrától, műfajtól, a megcélzott olvasórétegtől, de akár a fordító egyéni ízlésétől is.) érvelni a domesztikálás mellett, mivel már maga az idegen nyelvben való újrairása egy szövegnek – az a tény, hogy a fordítás a befogadó kultúra nyelvén szól – a domesztikálás keretébe helyezi még a leginkább idegen-centrikus szöveget is. Kedves példám a tejszínhabos számóca esete Virginia Woolf önéletrajzi írásának (*A Sketch of the Past*) Séllei Nóra-féle fordításában (*Vázlat a múltból*).²⁴ A fordítás intelligens, szerzőtisztelő, az idegen kultúrához tartozó szinte teljes reália-készlet átmentődik, nem körülírásokkal vagy még kevésbé magyar becserélésekkel – ezt nyilván a vélhetőleg megcélzott szakmai olvasóközönség szem előtt tartása is indokolja –, hanem a kulturális információanyag változatlan beemeléssel, amihez a fordító részletes bevezetőt, valamint bőséges jegyzetanyagot is mellékel. Séllei Nóra fordítását tehát alapvetően a *forcignisation* kategóriába lehetne besorolni. De néha Homérosz is elbóbiskol. Egy, a társasági élet összejövetelein fogyasztott desszert felidézésekor az angliai étkezési kultúrát ismerő olvasó a forrásszöveg ismerete nélkül is azonnal rájön, hogy Woolf édesanyja minden bizonnyal nem tejszínhabos számócát szolgált fel a vendégeknek (55. o.), hanem tejszínes epret, ugyanis Angliában a földiepret nem tejszínhabbal, hanem „sima”, fölveretlen tejszínnel nyakon öntve találják.²⁵ Itt – valószínűleg nem szándékoltan – a saját kultúra hangja tolakodik be, és az eper magyarosan érkezik az asztalra. Ha a fordító vagy /és a lektor részéről szándékos döntés volt itt a domesztikáció, nyilván az olvasó megrökönyödését elkerülendő és az olvasás folyamatosságát biztosítandó alakult így. Hiszen a magyar ízlelőbimbóknak az étkezési tejszín és az eper nem biztos, hogy a legszerencsésebb kombináció.

Nem szóltam számos fontos témáról, például a magyar mint idegen nyelv tanítása, történelmi, szociológiai, szociolingvisztikai, kultúrantropológiai vizsgálódások, statisztikai felmérések jelentősége a világ különböző pontjain élő magyarokról, illetve a magyart második nyelvként beszélőkről. Teljes képet adni nem is volt célja ennek az önkéntes hozzászólásnak, inkább kicsit gyakorlatibb szemszögből hozzáfűzni néhány gondolatot a fórum jeles dolgozataihoz. Talán így is meggyőztem néhány olvasómat arról, hogy esetleg ezekre és hasonlókra is oda lehet figyelni a hermeneutika és a dekonstrukció két gigantikus összecsapása között. És egyenek sok számócát, akár tejszínnel, akár tejszínhabbal.

²⁴ Virginia Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

²⁵ Ezt a benyomást a forrásszöveg is igazolja (kiadástól minden bizonnyal függetlenül): „to hand them their strawberries and cream”. Woolf, Virginia: *Moments of Being*, Grafton Books, London, 1985. 98. o.